T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

FÂTIMÎ DEVLETİ'NDE KELBÎ İDARECİLERİ (H.296-443/M.909-1052)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice KAVAS

Danışman:
Prof. Dr. Adem APAK

BURSA – 2025

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

FÂTIMÎ DEVLETİ'NDE KELBÎ İDARECİLERİ (H.296-443/M.909-1052)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice KAVAS

Danışman:
Prof. Dr. Adem APAK

BURSA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim / Ana sanat Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda 702222006 numaralı Hatice Kavas'ın hazırladığı "FÂTIMÎ DEVLETİ'NDE KELBÎ İDARECİLERİ (H.296-443/M.909-1052)" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, ……/……/2025 günü …... - ….. saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …….. (başarılı / başarısız) olduğuna …….. (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Adem APAK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ali İhsan Karataş
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Aydın Özkan
İstanbul Üniversitesi

…./…./ 2025

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: …/…./2025

Tez Başlığı / Konusu: FÂTIMÎ DEVLETİ'NDE KELBÎ İDARECİLERİ (H.296-443/M.909-1052)
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam …… sayfalık kısmına ilişkin, 01/06/2025 tarihinde şahsım tarafından ..... adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kaynakça hariç
2- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Hatice Kavas
Öğrenci No:	702222006
Anabilim Dalı:	İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı:	İslâm Tarihi
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
(Prof. Dr. Adem Apak)

*** Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "FÂTIMÎ DEVLETİ'NDE KELBÎ İDARECİLERİ (H.296-443/M.909-1052)" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Hatice Kavas

Öğrenci No: 702222006

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı: İslâm Tarihi

Tezin Türü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Hatice Kavas**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim dalı	**İslâm Tarihi ve Sanatları**
Bilim dalı	**İslâm Tarihi**
Tezin niteliği	**Yüksek Lisans**
Mezuniyet tarihi	**……/……/2025**
Tez danışmanı	**Prof. Dr. Adem Apak**

FÂTIMÎ DEVLETİ'NDE KELBÎ İDARECİLERİ (H.296-443/M.909-1052)

Fâtımî Devleti, Abbâsîler'e bağlı Ağlebîler'in hâkim olduğu İfrîkıye'de kuruluştur. Devletin kuruluşundan önce Şiî-İsmâilî mezhebin dâîleri bölge halkı ile ilişkiler geliştirerek yeni kurulacak yönetimin temellerini atmışlardır. Bu doğrultuda Emevîler döneminden itibaren İfrîkıye, Mağrib, Sicilya ve Endülüs'te önemli devlet görevlerinde bulunan ve bölge idaresinde tecrübe sahibi olan Kelbîler ile irtibat kurulmuştur. Fâtımîler ile ilişkileri devletin kuruluşundan önceye dayanan Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi ilerleyen dönemde Fâtımîler'in İfrîkıye, Mısır ve Sicilya politikasında etkin bir rol üstlenmiştir. İfrîkıye'de isyanların bastırılması, Mısır'da yeni idarenin tesisi ve Sicilya'da Bizans ile mücadelede belirleyici görevlerde bulunmuşlardır. Kelbîler'e Fâtımîler nezdinde asıl etkili konumu sağlayan da Sicilya'da Bizans ordularına karşı yürüttükleri savaşlar olmuştur. Bu sayede Akdeniz'deki otoritelerinin güçlenmesi sonucunda Fâtımîler, Sicilya'daki askerî faaliyetleri devletin meşruiyet kaynağı olarak görmüşlerdir.

Bu çalışma Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımî idaresinde İfrîkıye, Mısır ve Sicilya bölgelerinde üstlendikleri rolü konu edinmektedir. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımî Devleti idarî hayatında bulundukları görevleri İfrîkıye, Mısır ve Sicilya'daki merkezler üzerinden ele alan bu tezin amacı, Kelbîler'in Fâtımîler'in Mağrib'e yönelik politikalar izlenen ilk döneminde devletin siyasî hayata yön veren temel unsurlarından biri olduğunu ortaya koymaktır. Tezde Kelbîler'i Fâtımîler'e yaklaştıran nedenler, bölgedeki diğer kabileler arasında temayüz etmelerinin sebepleri ve Fâtımîler'in meşruiyetinin temellendirilmesinde üstlendikleri görevler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Fâtımî Devleti'ndeki Mağribî unsurlarla etkileşim halinde olan ve bölge halkını yönetme tecrübesi bulunan Kelbîler, Fâtımîler'in Mağrib ve Mısır siyaseti yürüttüğü dönemde ön planda yer alarak Kahire'de vezirlik makamına kadar yükselirken, devletin hedefini tamamıyla doğu topraklarına yöneltmesiyle idarî hayattan uzaklaşmışlardır.

Anahtar kelimeler: Fâtımîler, Kelbîler, Benî Ebi'l-Hüseyin, İfrîkıye, Mağrib, Sicilya, Mısır.

ABSTRACT

Name & surname	**Hatice Kavas**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**Islamic History and Arts**
Subfield	**Islamic History**
Degree awarded	**Master**
Date of degree awarded	**……/……/2025**
Supervisor	**Prof. Dr. Adem Apak**

THE KALBID GOVERNORS IN THE FATIMID STATE (A.H. 296–443 / A.D. 909–1052)

The Fatimid Caliphate was established in Ifriqiya, a region then under the control of the Aghlabids, who were vassals of the Abbasids. Prior to the foundation of the state, da'is of the Isma'ili sect had engaged with the local population, laying the groundwork for the new regime. In this context, connections were formed with the Kalbids –an influential family with administrative experience in the region– who had held important government positions in Ifriqiya, Maghreb, Sicily, and al-Andalus since the Umayyad period. The Banu Abi'l-Husayn branch of the Kalbid family, whose ties to the Fatimids predated the state's establishment, would go on to play a prominent role in shaping Fatimid policy in Ifriqiya, Egypt, and Sicily. They were instrumental in suppressing revolts in Ifriqiya, establishing the new administration in Egypt, and leading military campaigns against the Byzantines in Sicily. It was their campaigns against Byzantine forces in Sicily that secured the Kalbids a position of real influence within the Fatimid administration. These efforts bolstered Fatimid authority in the Mediterranean, and the military activities in Sicily came to be regarded as a source of legitimacy for the state. This study focuses on the role played by the Banu Abi'l-Husayn family of the Kalbids in the administration of Ifriqiya, Egypt, and Sicily under the Fatimid regime. The aim of this thesis is to examine the official duties undertaken by this family in various administrative centers of these regions and to demonstrate that the Kalbids were one of the key elements shaping the political life of the state during the initial phase of the Fatimids' Maghreb-oriented policies. The thesis attempts to analyze the reasons behind the Kalbids' closeness to the Fatimids, the factors that distinguished them among other tribes in the region, and the roles they played in legitimizing the Fatimid state. Having interacted with the Maghrebi elements within the Fatimid state and with prior experience in governing the local population, the Kalbids held a prominent position during the period when the Fatimids focused on policies concerning the Maghreb and Egypt. They rose as high as the vizierate in Cairo. However, as the state increasingly shifted its focus to eastern territories, the Kalbids gradually withdrew from the administrative scene.

Keywords: Fatimids, Kalbids, Banu Abi'l-Husayn, Ifriqiya, Maghreb, Sicily, Egypt.

ÖNSÖZ

Fâtımîler, bir devlet olarak kurulmadan önce Abbâsî Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunup merkezden uzak olan bölgelerde Şiî-İsmâilî daîlerin gerçekleştirdikleri faaliyetler sonucunda İsmâilî düşüncenin yayılmasını sağlamışlardır. Abbâsîler'e bağlı Ağlebî Emirliği'nin bulunduğu İfrîkıye bölgesi, Bağdat'a uzaklığı ve ulaşımının zorluğu nedeniyle İsmâilî davetin yayıldığı merkezlerden biri haline gelmiştir. Daîler yüz yılı aşkın süre boyunca bölge halkı arasında kendilerine askerî güç oluşturabilecek kabilelerle etkileşime geçtikleri gibi idarî hayatta tecrübe sahibi olan aileler ile de yakın ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu doğrultuda Fâtımî Devleti kurulup Abbâsîler'e karşı bir hilâfet olarak ilan edilmeden önce İsmâilî daîler, Emevî döneminden itibaren İfrîkıye, Mağrib, Endülüs ve Sicilya'da önemli roller üstlenen Kelb kabilesine mensup Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi ile bağlantı kurmuşlardır.

Fâtımî Devleti'nin kurucuları ile devlet kurulmadan önce yakın ilişkiler geliştirdikleri tespit edilen Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensupları, ilerleyen dönemde Fâtımî siyasetinin önemli unsurlarından biri haline gelmişlerdir. İfrîkıye, Sicilya ve Mısır'da Fâtımîler'e karşı çıkarılan isyanların bastırılmasında etkin rol oynamışlar, sarayda Fâtımî halifelerinin yakın adamları arasında yer almışlar ve vezirlik makamına kadar yükselmişlerdir. Kelbîler'in Fâtımî siyasetinde belirleyici bir unsur olmalarını sağlayan asıl etken ise Sicilya Adası'na vali olarak tayin edilip orada bir hanedana dönüşerek ada hâkimiyetini sağlamaları ve ilk dönemde Fâtımîler'in Bizans'a karşı savaştıkları tek cephe olan Sicilya'da üstünlüğü ellerinde bulundurmalarıdır. Kelbîler'in Bizans ile mücadelede kazandıkları zaferler sayesinde Sicilya hâkimiyeti, Fâtımîler'in Akdeniz'deki otoritelerinin artmasını sağlayarak devletin meşruiyet kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Kelbîler'in Fâtımî yönetiminde İfrîkıye, Mısır ve Sicilya'da idarî yapı içerisindeki konumları ve dönemin siyasî gelişmeleri üzerindeki etkileri, Fâtımî siyasetinin doğuya ağırlık vermeden önceki politik dengelerin anlaşılması açısından önemli bir araştırma konusu teşkil etmektedir. Bu çerçevede, çalışmamızda Kelbîler'in İfrîkıye ve Mağrib'de Emevîler dönemine uzanan tarihî mevcudiyeti, Fâtımî Devleti'nin kuruluş ve gelişme dönemlerinde üstlendikleri belirleyici rol ve söz konusu devlet siyasetinin temel unsurlarından biri haline gelerek bölge siyasetinde meydana getirdikleri etkinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Girişte Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımî siyasetinde nasıl ön plana çıktıkları, İfrîkıye ve Mısır'da önemli görevlere gelmelerini sağlayan temel sebepler ve Kelbîler'in Sicilya'da hanedana dönüşmesinin Fâtımî deniz politikasına ne tür etkileri olduğu üzerinde durulmuştur. Bu kısımda ayrıca Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesine mensup devlet görevlilerinin Fâtımîler döneminde aldıkları görevler kronolojik olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın birinci bölümü Kelb kabilesinin Fâtımîler dönemi öncesinde İslâm tarihindeki etkileri ve mezkür kabilenin mensuplarının siyasî hayatta üstlendikleri rolü ele almaktadır. Bu doğrultuda "Emevîler Dönemi Kabile Esaslı Devlet Politikasında Kelbîler" başlıklı ilk kısımda Kelb kabilesi mensuplarının önemli devlet görevlerine getirilmeleri, İfrîkıye bölgesine tayin edilerek Mağrib, Endülüs ve Sicilya seferlerinde belirleyici konumda yer almaları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümün "Ağlebîler Döneminde Kelbîler'in Fâtımîler ile Yakınlaşması" başlıklı ikinci kısmında ise Emevîler sonrası İfrîkıye'de Abbasîler'e bağlı Ağlebî Emirliği'nin izlediği siyaset sonucunda

bölgedeki Kelbî devlet adamlarının siyasî hayattan uzaklaşarak ileride Fâtımî Devleti'ne dönüşecek olan Şiî-İsmâilî davete meyletmelerinin temelinde yatan sebepler açıklanmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümü Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımîler nezdinde Kuzey Afrika'da gerçekleştirdikleri faaliyetlere ayrılmıştır. Bu başlık "İfrîkıye Dönemi (H.296-365/M.909-975)" ve "Mısır Dönemi (H.365-567/M.975-1171)" şeklinde iki kısımda incelenmiştir. İfrîkıye döneminin anlatıldığı ilk kısım, İsmâilî davetin Fâtımî Devleti'ne dönüşmesi ve bölgede yeni bir yönetim kurulması sürecinde Kelbîler'in aldıkları görevler ve sonrasında bölgede çıkan isyanlarla mücadelede Kelbîler'in yeni idarenin tesisi için elde ettikleri askerî başarılar incelenmiştir. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin bu dönemdeki kazanımları kendilerinin Sicilya ve Mısır siyasetinin ana unsurlarından biri haline gelmelerini sağlamıştır. Devlet merkezinin Mısır'a taşınmasından sonraki dönemi ele alan ikinci kısımda ise Kelbîler'in Mısır seferi sürecindeki rolü, Mısır'da yeni idare kurulduktan sonra Fâtımîler adına Karmatîler ve dahilî karışıklıklara karşı gösterdikleri mücadele üzerinde durulmuştur. Bu kısımda Sicilya, İfrîkıye ve Mısır'da önemli başarılar elde eden ve devletin askerî alt yapısını oluşturan Kütâme Berberîleri ile yakın ilişkilere sahip olan Kelbîler'in, Kahire'de vezirlik makamına kadar yükselmeleri, devlet siyasetinin Mağrib'den ve Mağribî unsurlardan uzaklaşmasıyla etkilerini yitirmeye başlamalarının nedenleri incelenmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümü olan "Kelbîler'in Sicilya Valiliği (H.336-443/M.947-1052)" başlığı altında Sicilya'ya vali olarak atanan Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensuplarının adada Fâtımîler'e bağlı bir hanedana dönüşme süreci anlatılmıştır. Bu bölümün ilk kısmında Kelbîler öncesi Sicilya'ya gerçekleştirilen ilk Müslüman akınları, Ağlebîler tarafından adanın fethinin başlatılması ve Fâtımîler'in Sicilya'yı Kelbî hanedanından önceki valilerle yönetmeye çalıştığı dönem aktarılmıştır. Kelbîler'in adayı yönettiği bir asırdan uzun süren dönem ise "Kelbîler'in Doğrudan Fâtımîler'e Bağlı Oldukları Dönem" ve "Yarı Bağımsız Dönem" şeklinde iki başlık altında incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlık ve yazım aşamasında tecrübe, tashih ve tavsiyelerinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Adem Apak'a bu alanda çalışma yapmak hususundaki yol göstericiliği ve destekleri için teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından SYL-2024-2025 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü BUÜ BAP Birimine teşekkürlerimizi sunarız. Çalışmamın üniversite nezdinde projeye dönüşmesine ve literatür araştırmalarıma katkı sağlayan hocam Doç. Dr. Turgay Gündüz'e müteşekkirim. Metnimi okuyarak fikir ve önerilerini benimle paylaşan, araştırmalarım süresince rehberliğini ve desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Ömer Elbeyli hocama, metnim üzerinde yaptıkları yorumlar ve tavsiyelerinden istifade ettiğim hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Hatice Uğur ve Dr. İlhan Süzgün'e teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans döneminde bursiyeri olduğum Türkiye Diyanet Vakfı'na ilmî çalışmalara verdikleri destek için müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim. Son olarak, Arapça kaynakları anlama konusundaki yardımları başta olmak üzere çalışmama sağladığı katkılar ve manevî desteği için Zeynep Sainkaplan'a teşekkür ediyorum.

Hatice Kavas

Üsküdar, 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xii**
KISALTMALAR ..... **xiii**
GİRİŞ **1**
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ 1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 10
C. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR 11

BİRİNCİ BÖLÜM
FÂTIMÎLER ÖNCESİ DEVLET İDARESİNDE KELBÎLER

A. EMEVÎLER DÖNEMİ KABİLE ESASLI DEVLET POLİTİKASINDA KELBÎLER (H.41-132/M.661-750) 20
B. AĞLEBÎLER DÖNEMİNDE KELBÎLER'İN FÂTIMÎLER İLE YAKINLAŞMASI (H.184-296/M.800-909) 30

İKİNCİ BÖLÜM
KELBÎLER'İN KUZEY AFRİKA İDARESİNDEKİ ROLLERİ

A. İFRÎKIYE DÖNEMİ (H.296-365/M.909-975) 34
1. Fâtımîler'in Kuruluşunda Aldıkları Görevler 34
2. Fâtımî Ordusunda Katıldıkları Askerî Faaliyetler 42
B. MISIR DÖNEMİ (H.365-567/M.975-1171) 56
1. Askerî Görevler 56
a. Mısır Seferi 57
b. Karmatîler ile Mücadele 65
c. Dahilî Karışıklıklar ile Mücadele 68
2. İdarî Görevler 71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KELBÎLER'İN SİCİLYA VALİLİĞİ (H.336-443/M.947-1052)

A. KELBÎLER ÖNCESİ SİCİLYA'DA MÜSLÜMAN HAKİMİYETİ 80

1. İlk Fetih Hareketleri: Emevîler Dönemi 80
2. Müslüman Hâkimiyetinin Tanınması: Ağlebîler Dönemi 84
3. İktidar Değişiminin Doğurduğu Karışıklıklar: Fâtımîler Dönemi 91
B. KELBÎLER'İN DOĞRUDAN FÂTIMÎLERE BAĞLI OLDUĞU DÖNEM 97
1. Sicilya'da Kelbî Yönetiminin Başlaması: Hasan b. Ali el-Kelbî 98
a. İsyanlarla Mücadele 98
b. Güney İtalya Seferleri 101
2. Sicilya Siyasî Birliğinin Tesisi: Ahmed b. Hasan 103
a. Bizans ile Mücadele 103
b. Adada Nüfuzun Güçlendirilmesi 111
3. Hanedanlığın Kesinleşmesi: Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan 114
4. Geçiş Döneminde Sicilya'da Siyasi İstikrarsızlık 118
C. YARI BAĞIMSIZ DÖNEM 121
1. Siyasî İstikrar Dönemi: Ebü'l-Fütûh Yûsuf 121
2. Duraklama Dönemi: Ca'fer b. Yûsuf 123
3. Sicilya'da İfrîkıye Etkisi: Ahmed el-Ekhal 125
4. Sicilya'da Kelbî Hâkimiyetinin Sonu: Hasan es-Samsâm 127
SONUÇ 130
KAYNAKÇA 135
EKLER 141
EK-1: Sicilya Kelbî Emirleri ve Bağlı Oldukları Fâtımî Halifeleri Tablosu 141
EK-2: Kuzey Afrika Haritası (h.4/m.10. yüzyıl) 142
EK-3: Çalışmada Adı Geçen İfrîkıye Bölgesi Şehirleri Haritası 142
EK-4: Çalışmada Adı Geçen Sicilya Şehirleri Haritası (h.4/m.10. yüzyıl) 143
EK-5: Güney İtalya Haritası 143

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin Ailesi Soy Ağacı 5
Şekil 2. Ağlebîler Dönemi Sicilya Fetih Hareketleri 90

KISALTMALAR

b. : ibin

BAS : Biblioteca Arabo-Sicula

bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

EI-2 : Encyclopaedia of Islam New Edition

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

m. : Miladî

ö. : Ölüm tarihi

(sav) : Sallallâhü aleyhi vesellem

SMS : Storia dei Musulmani di Sicilia

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Fâtımî Devleti, Şiî-İsmâilî davet faaliyetleri doğrultusunda gelişen ve zamanla siyasî bir yapıya dönüşen bir hareket olarak Ağlebîler'in hâkimiyetindeki İfrîkıye'de kurulmuştur (h.296/m.909). Fâtımîler'in İfrîkıye ve Mağrib bölgelerinde temellerinin atıldığı dönem, İslâm coğrafyasında Abbâsî hilâfetine bağlı merkezî otoritenin zayıfladığı ve çok sayıda yerel emirliğin ortaya çıktığı bir tarihî bağlama tekabül etmektedir. İsmâilî düşüncenin önde gelenleri, tarih sahnesinde kalıcı olabilmenin siyasî bir güce dönüşerek mümkün olacağının farkına vararak, bu doğrultuda Abbâsîlerin elinde bulunan hilâfet makamına kendileri yükselmek adına faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu amacı gerçekleştirmek adına, Abbâsî başşehri Bağdat'tan uzak, ulaşımın güçlükle sağlandığı ve merkezî otoritenin zayıf olduğu bölgeler İsmaîlî davetin merkezleri haline getirilmiştir. Nitekim coğrafî yapısı ve toplumsal çeşitliliği nedeniyle merkezî yönetimin etkisinin sınırlı kaldığı ve siyasî parçalanmışlıkların hüküm sürdüğü İfrîkıye ve Mağrib toprakları Fâtımî Devleti'nin kuruluşu için elverişli bir zemin oluşturmuştur.[1]

Devlet kurulmadan önce Şiî-İsmâilî davet bölgedeki kabileler arasında yayılarak daîler tarafından devletin temellerini atan düşüncelerin halk tabanındaki altyapısı oluşturulmuş, toplum Şiî-İsmâilî düşünceye dayanan bir devletin kuruluşuna hazırlanmıştır. Mağrib bölgesine dışarıdan gönderilen daîler, kendi başına İsmâilî davetin tüm bölgeyi hâkimiyeti altına alacak yeni bir devlet kurmak için yeterli olmadığının farkında olduklarından, davetlerini siyasî ve askerî güce sahip yerli unsurlarla destekleme ihtiyacı duymuşlardır. Bu doğrultuda Mağrib'deki siyasî otoritelerden uzak, çevre kabilelerle çatışmalar yaşayan ve savaşçı bir topluluk olan Berberî Kütâme kabilesi, devletin askerî tabanını oluşturmak üzere tercih edilmiştir.[2] Fatımî Devleti kurulmadan bir asırdan uzun süre önce bölgede faaliyetlerini yürütmeye başlayan daîler, Kütâme topraklarında yaşayan halkı İsmâilî ideoloji üzerine bina edilen bir devlet için mücadele etmeye hazır hale getirmişlerdir. Bununla birlikte İsmâilî davet etrafında oluşturulan bu toplumsal

[1] Eymen Fuad Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr: Tefsîr Cedîd* (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, 1992), 60-62.

[2] Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 15; Antonino Pellitteri, "I Banū Abī'l-Ḥusayn o Kalbiti tra Palermo e il Cairo (X-XI sec.) : Note Su Una Interazione Familiare e Politica, Rileggendo al-Maqrīzī", *Rivista degli Studi Orientali* LCI (2018), 4-5.

yapıyı yönetecek siyasî ve idarî bir altyapıya ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada İsmâilî daîler, Emevîler dönemi ilk fetih hareketlerinden itibaren Mağrib, Sicilya ve Endülüs'te önemli görevlerde bulunan ancak Ağlebî yönetimi sırasında siyasî ve sosyal nedenlerle idareden uzaklaşan Kelb kabilesine mensup Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi ile yakınlaşmışlardır. Devletin siyasî güç kaynaklarından biri haline gelen Kelbîler ve askerî altyapısını oluşturan Kütâmeliler, kuruluş ve gelişme süreçlerinde Fâtımîler'in sadık destekçileri olarak önemli devlet görevlerine getirilmiş; İfrîkıye, Mısır ve Sicilya'da Fâtımî hâkimiyetinin sağlamasında kilit rollerde bulunmuşlardır.[3]

Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin kökeni, Arapların Kelb b. Vebere kabilesine dayanmaktadır.[4] İslâm öncesi dönemden itibaren Kelbîler, Arap siyasetinde önemli noktalarda yer almışlardır. Emevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Kelb kabilesi mensupları Müslümanların hâkim olduğu bölgelerde valilik ve komutanlık gibi çeşitli devlet görevlerine getirilmişlerdir. Kelbîler ile rakip kabileler arasında hilâfet merkezi olan Şam'da süregelen mücadeleler, Kelbî vali ve komutanların tayin edildikleri İfrîkıye ve Mağrib topraklarına da taşınmıştır. Bu bölgelerde uzun yıllar kalmaya devam eden Kelbî devlet görevlileri, Emevîler yıkılıp İfrîkıye topraklarının Abbasî halifeliğine bağlı Ağlebî Devleti'nin hâkimiyetine geçtiği süreçte yönetimden uzaklaşmışlardır. Kelbîler'in siyasî hayattan uzak kalmalarında Ağlebîler'in yürüttüğü kendi kabileleri olan Mudar (Kays) kökenli yöneticilerin tercih edildiği idarî tayinlerin etkisi olmuştur. Ağlebîler döneminde yönetimden uzak kalsalar da bölge halkını iyi tanıyan ve siyasî tecrübeye sahip olan Kelb kabilesi mensupları, ilerleyen süreçte Mağrib bölgesinde faaliyet gösteren İsmâilî daîler için değerlendirilmesi gereken önemli bir imkân halinde ortaya çıkmışlardır.[5] Nitekim Fâtımîler döneminde Sicilya, İfrîkıye ve Mısır'da önemli görevlere getirilecek olan Kelbîler'in atası Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. el-Fazl b. Ya'kûb el-Kelbî'nin henüz devlet kurulmadan daî Ebû Abdullah eş-Şiî ile ilişkiler geliştirmesi, Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin İsmâilî davet ile bağının Ağlebîler dönemine dayandığını göstermektedir. Kelbîler'in kuruluş aşamasından itibaren idarecilerle yakın bağlar kurarak Fâtımîler yararına icraatlarda bulunmaları, ilerleyen

[3] Pellitteri, "I Banū Abī'l-Ḥusayn o Kalbiti tra Palermo e il Cairo (X-XI sec.)", 12.

[4] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Lübnânî), 32-33.

[5] Michele Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia* (Floransa: Felice le Monnier, 1858), 2/233; Ferhât Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib = Le califat Fatimide au Maghreb*, çev. Hammâdî Sâhilî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 230.

dönemde Fâtımî siyasetinde ön plana çıkarak bölgedeki diğer kabileler arasında temayüz etmelerine sebebiyet vermiştir.

Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımî yönetimindeki faaliyetleri incelendiğinde, devletin gidişatını etkileyen üç ana alanda aktif rol üstlendikleri görülmektedir. İfrîkıye hâkimiyetinin sağlanmasına katkıda bulunmuşlar, Sicilya siyasî birliğini kurarak adada Bizans ile mücadele etmişler, Mısır'da Fâtımî idaresinin tesisinde etkin rol üstlenip vezirlik makamına kadar yükselmişlerdir. Fâtımîler nezdindeki görevleri arasında en etkili ve kalıcı olanı ise Sicilya valiliği sırasında yürüttükleri faaliyetlerdir. İfrîkıye'de elde ettikleri askerî ve idarî başarılar Kelbîler'in yetkinliğini kanıtlamış, bu sayede Fâtımîler'in Akdeniz siyasetinde daha belirgin bir konuma gelmelerini sağlamıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensupları, Sicilya'da bir asırdan uzun süre hüküm süren bir hanedana dönüşerek Fâtımîler'in deniz politikasında öne çıkan bir unsur haline gelmişlerdir. Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî'den itibaren Sicilya'da elde edilen başarılar ile birlikte Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensuplarının Mısır'da idarî görevlerde de yer almaları Kelbîler'in Fâtımî Devleti'nde diğer siyasî güçler arasında ön plana çıkmalarına katkı sağlamıştır.[6]

İfrîkıye ve Mağrib üzerinden Akdeniz'in karşı kıyısına yönelik yeni seferler Müslümanların bölgeye gerçekleştirdikleri ilk fetihlerden itibaren düzenlenmiştir. İfrîkıye'de kurulan Ağlebî Emirliği döneminde denizcilik faaliyetleri gelişme göstermiş, Sicilya seferlerine ağırlık verilmesi sonucunda adanın büyük bölümünde Müslümanlar hâkimiyet sağlamışlardır. Ağlebîler'in yıkılmasıyla onların topraklarında kurulan Fâtımî Devleti'nin ilk halifesi Ubeydullah el-Mehdî başkent olarak Akdeniz kıyısında, kendi ismini taşıyan Mehdiye şehrinin inşasını emretmiştir. Mehdî döneminde gerçekleştirilen ilk icraatlardan biri ise başkentte bir tersane kurulmasıdır. Mehdî'nin bu kararı Fâtımîler'in Ağlebîler dönemi deniz politikasını sürdürmeyi hedeflediğini göstermektedir.[7] Ancak devletin kuruluşunu izleyen süreçte İfrîkıye ve Sicilya'da yeni

[6] David Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile: nouvelles propositions et découvertes récentes*, ed. Fabiola Ardizzone Annliese Nef (Edipuglia, 2014), 28; Shainool Jiwa, "The Kalbids of Sicily: Stalwarts of Fatimid Ifriqiya", *Muslim Sicily Encounters and Legacy*, ed. Nuha Alshaar (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2024), 91.

[7] Takıyyüddîn Ârif Dûrî, *Sıkılliye 'Alâkatühâ bi-Düveli'l-Bahri'l-Mütevassiti'l-İslâmiyye mine'l-Fethi'l-'Arabi hatta'l-Gazvi'n-Nûrmendî* (Beyrut: Dâru'r-Reşîd li'n-Neşr, 1980), 116-117; Vedî' Fethî Abdullah, *Bîzanta ve Müslimû Cenûbi İtalya ve Sıkılliye* (İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'a, 1992), 60.

yönetime karşı başlatılan ayaklanmalar ve Mısır'a düzenlenen başarısız akınlar, ilk üç halife -Ubeydullah el-Mehdî, Kâim-Biemrillâh ve Mansûr-Billâh- döneminde Fâtımîler'in Akdeniz'de etkin olma hedeflerini sekteye uğratmıştır. Mehdî döneminden itibaren Mısır'a akınlar düzenlenmesine rağmen Fâtımî ordularının mağlubiyetle İfrîkıye'ye geri dönmeleri, kendi taraftarları arasında dahi güç ve otoritelerinin sarsılmasına yol açmıştır. Fâtımîler'in hâkim oldukları topraklarda yeniden güç kazanmalarında belirleyici rol oynayan etken ise Kelbîler'in Sicilya'da istikrarı sağlamaları ve ada üzerinden Bizans'a karşı gösterdikleri mücadele olmuştur.[8]

Akdeniz siyasetini Fâtımîler için değerli kılan en önemli husus Sicilya Adası üzerinde Bizans ile yürüttükleri mücadeledir. Mağrib ve Mısır topraklarında diğer Müslüman güçlerle çekişme halinde olan Fâtımîler, dışarıdaki bir düşmana karşı elde ettikleri zaferleri İslâm dünyasında itibar kazanmak için ön plana çıkarmışlardır. Kendilerine bu imkânı tanıyan etken ise adayı bir asırdan uzun süre yöneten Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi olmuştur. Sicilya'da Ağlebîler ve kendilerinden önceki Fâtımî yönetimlerinde kurulamayan istikrarı elde eden Kelbîler, Fâtımîler'in Akdeniz siyasetini yürütmelerine imkan sağlamışlardır. Kelbîler'in bu başarılarının temelinde Sicilya'dan Güney İtalya'ya düzenlenen seferler yer alırken, bunun için gerekli kaynak ve desteği Fâtımî yönetiminden elde etmişlerdir. Fâtımî halifeleri ise Kelbîler'in Bizans'a karşı Akdeniz'de kurduğu üstünlüğü, devletin meşruiyet kaynağı ve güçlü bir propaganda aracı olarak gördükleri için kendilerine sadakatle bağlı olan Kelbîler'in, Sicilya'da Fâtımî Devleti'ne bağlı bir hanedana dönüşmelerine müsaade ederek adaya desteklerini sürdürmüşlerdir.[9] Bu destek sonucunda hanedan kendi içerisinde yeni yöneticiler yetiştirerek varlığını sürdürmüştür.

[8] Martino Mario Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye* (Beyrut: Menşûrâtü'l-Câmiati'l-Lübnâniyye, 1968), 16-17; Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 28.

[9] Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 33-34; İhsan Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye Dirâse fi't-Târîh ve'l-Edeb* (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1975), 44-45; Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa, 2017), 230.

Şekil 1. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin Ailesi Soy Ağacı

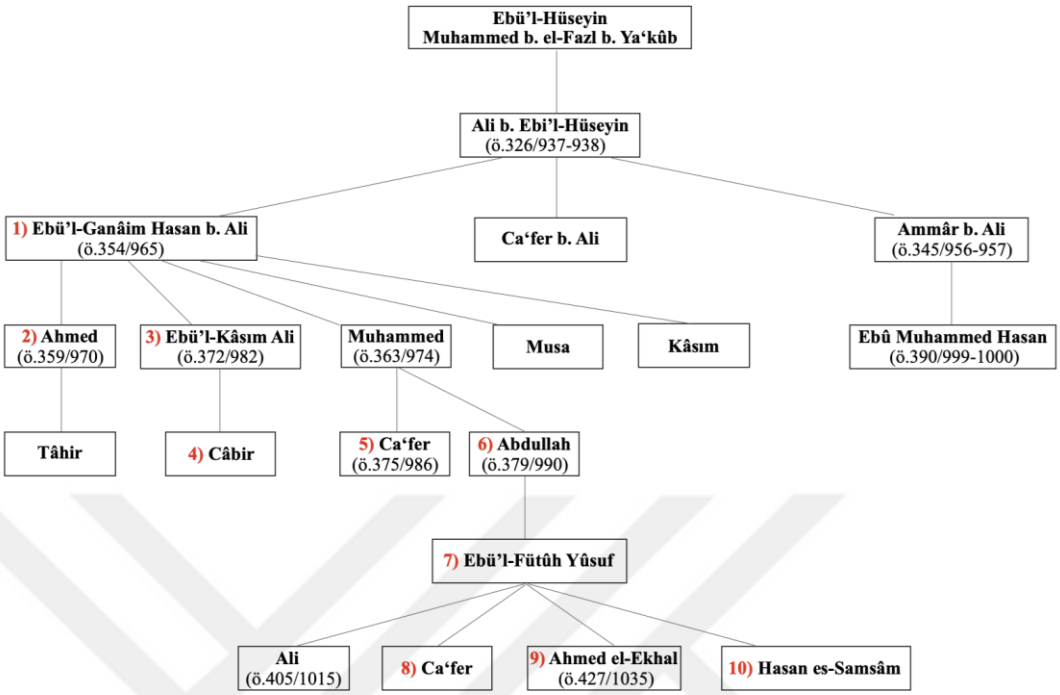

Fâtımîler'in hizmetinde ilk görev aldığı tespit edilen Kelbî şahsiyet Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. el-Fazl b. Ya'kûb el-Kelbî'dir. Kendisinden sonra devlet görevlerinde bulunan evlatları onun adıyla anılarak kaynaklarda Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi şeklinde zikredilmişlerdir. Ebü'l-Hüseyin, devletin kuruluş sürecinde daî Ebû Abdullah eş-Şiî ile ilk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî arasında istihbarat faaliyetleri yürütmüştür.[10] Ebü'l-Hüseyin'in sonraki dönemlerde faaliyet gösterdiğine dair bilgi olmamakla birlikte oğlu Ali b. Ebi'l-Hüseyin Sicilya'ya düzenlenen seferlere katılarak orada hayatını kaybetmiştir (h.326/m.938).[11]

Kelbîler'in Fâtımî idaresi ve askerî faaliyetlerindeki asıl rolü Ebü'l-Hüseyin el-Kelbî'nin torunu Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî ile başlamıştır. Fâtımîler'in Tunus valisi olan Hasan b. Ali, İfrîkıye'de Hâricî Ebû Yezîd en-Nükkârî isyanının bastırılmasında önemli başarılar elde etmiş, ardından Ağlebîler'den devralındıktan sonra istikrarın sağlanamadığı Sicilya Adası'na Fâtımî halifesi Mansûr tarafından vali olarak tayin

[10] Takıyyüddîn Ahmed b. Alî Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffâ el-Kebîr Terâcim Mağribiyye ve Meşrikıyye mine'l-Fetrati'l-'Ubeydiyye*, thk. Muhammed Ya'lâvî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987), 30.

[11] Amari, *SMS*, 2/234.

edilmiştir.[12] Hasan b. Ali döneminde Sicilya'da sükûnet sağlandığı gibi Güney İtalya kıyılarına akınlar düzenlenmesi sonucunda Bizans'a karşı kazanılan zaferler Bizans İmparatoru'nu barış isteyerek Fâtımîler'e cizye ödemek zorunda bırakmıştır.[13] İfrîkıye isyanları ve Mısır'daki başarısızlıklarla yıpranan Fâtımî otoritesi, Hasan b. Ali el-Kelbî ve soyundan gelen Kelbî idarecilerinin Sicilya ve Güney İtalya'da elde ettikleri zaferler ile yeniden itibar kazanmış, Sicilya zaferleri devletin en büyük propaganda kaynaklarından biri haline gelmiştir.[14]

Hasan b. Ali'nin Sicilya'daki başarısı Mansûr'un ölümünün ardından yerine geçen oğlu Muiz-Lidînillâh döneminde Fâtımî deniz siyasetinin Sicilya Adası üzerinde sistematik biçimde şekillenmesine yol açmış, kendisinden itibaren Fâtımîler'in Sicilya ve Akdeniz siyaseti Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi üzerinden ilerlemiştir. Muiz, Abbâsîler'in Şam topraklarında Bizans'a karşı yenilgiler yaşadığı ve Endülüs Emevîleri'nin Fâtımîler karşısında Bizans ile anlaşma yaptığı bir ortamda, Hasan b. Ali el-Kelbî'nin Sicilya üzerinde Bizans ile savaşarak zaferler elde etmesini Şiî-İsmâilî bir yönetim olan Fâtımîler'in İslâm dünyasındaki meşruiyetini sağlamak için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Fâtımî halifesi Muiz'in Sicilya'da istikrarın sağlanmasının Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin yönetimi sayesinde gerçekleştiğinin farkına varmasıyla, Kelbîler daha görünür hale gelerek Fâtımî deniz gücünün en parlak olduğu dönemi temsil etmişlerdir. Nitekim Muiz'in devlet merkezini Mısır'a taşımadan önce adayı Fâtımîler'e bağlı Kelbî yönetimine bırakması sonucunda Kelbîler, Sicilya-İfrîkıye ilişkilerinde olduğu gibi Sicilya-Mısır ilişkilerinin de merkezinde yer almıştır.[15]

---

[12] Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrût: Dâru Beyrût, 1982), 8/471; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, thk. Hüseyin Nassâr (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002), 24/369; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm fîmen Bûyi'a Kable'l-İhtilâm min Mülûki'l-İslâm*, thk. Muhammed Kisravî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002), 2/2/345-346; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâm'i-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'Âsarahüm min-Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, ed. Âdil İbn Sa'd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), 4/208; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 184; Muhammed b. Ebû'l-Kâsım İbn Ebû Dînar, *el-Mû'nis fî Ahbâri İfrîkıye ve Tûnus* (Beyrut: Dâru'l-Mesîra, 1993), 108.

[13] Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbü'l-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, thk. Habîb Fakî vd. (Beyrut: Dâru'l-Müntazar, 1996), 167; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/46.

[14] Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 550; Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 32-33.

[15] Ebû Alî Mansûr el-'Azîzî Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer ve bihî Tevkî'âtü'l-E'immeti'l-Fâtımiyyîn*, thk. Muhammed Kâmil Hüseyin - Muhammed Abdülhâdî Şe'îra (Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 110,128.

Hasan b. Ali el-Kelbî'den sonra Sicilya valiliği Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh'ın onayıyla oğlu Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî'ye geçmiştir.[16] Ahmed b. Hasan, adada Bizans'ın elinde bulunan son kaleleri ele geçirerek Sicilya siyasî birliğini sağlamıştır. Ahmed döneminde Bizans ordularına karşı denizde ve karada önemli zaferler kazanılmıştır.[17]

Fâtımîler'in merkezinin İfrîkıye'den Mısır'a taşınmasıyla Kelbî ailesi hem Sicilya'da hem de yeni başkent Kahire'de önemli devlet görevlerinde bulunmuşlardır. Hasan b. Ali'nin oğlu Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ali el-Kelbî, Muiz ile beraber İfrîkıye'den yeni başkent Kahire'ye giderek Fâtımî halifesinin sarayındaki en yakın devlet ricalinden biri haline gelmiştir.[18] Muhammed'in oğlu Ca'fer b. Muhammed b. Hasan b. Ali el-Kelbî de babası gibi Kahire'deki sarayda önemli görevlere yükselmiş, vezir İbn Killis'in kendisine karşı düzenlediği planlar sonucunda merkezden uzaklaştırılarak Sicilya'ya vali tayin edilmiştir.[19] Hasan'ın Sicilya seferlerinden birinde hayatını kaybeden kardeşi Ammâr b. Ali'nin oğlu Ebû Muhammed Hasan b. Ammâr el-Kelbî ise Sicilya'da gerçekleştirdiği başarılı askerî mücadeleler sonrasında Mısır'a çağrılarak Mısır'da Fâtımîler'e karşı çıkan ayaklanmaların bastırılmasında önemli görevler üstlenmiştir. Bunun üzerine Hâkim-Biemrillâh döneminde vezirlik makamına getirilmiştir.[20]

Kelbîler'in Sicilya hâkimiyeti Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî'nin Muiz tarafından adadan İfrîkıye'ye çağrılmasıyla sekteye uğramıştır. Muiz ada yönetiminin Kelbîler'in tekeline geçmesinden endişe edip Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensuplarını İfrîkıye'ye çağırsa da Kelbîler'in ayrılmasıyla Sicilya'da başlayan iç karışıklıkların önüne geçemeyerek Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali el-Kelbî'yi Ahmed'in vekili olarak adaya göndermiştir. Bir müddet adayı vekil olarak yöneten Ebü'l-Kâsım, Ahmed b. Hasan b. Ali'nin hayatını kaybetmesiyle Sicilya'nın asli yöneticisi konumuna getirilmiştir.[21] Ebü'l-

---

16 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/369.

17 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/274; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209.

18 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ' bi-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ'*, thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1996), 1/149; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 240-241.

19 Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 316-317.

20 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/168; Makrîzî, *İtti'âz*, 2/4; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 374; İdrîs İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr fî Fünûni'l-Âsâr fî Fezâili'l-E'immeti'l-Athâr*, thk. Mustafa Gâlib (Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 1984), 6/253.

21 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/610; İmâdüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmâil b. Ali Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer Târîhu Ebi'l-Fidâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/433; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-*

Kâsım'ın adaya tayini Sicilya'da Kelbîler'in varlığının gerek Fâtımî halifesi gerekse ada halkı tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Emirliği süresince Güney İtalya kıyılarına çok sayıda sefer düzenleyen Ebü'l-Kâsım bu savaşlardan birinde hayatını kaybetmiştir.[22] Kendisinden sonra adada oğlu Câbir, yeğeni Ca'fer b. Muhammed b. Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin ve Ca'fer'in kardeşi Abdullah b. Muhammed sırayla görev almışlardır.[23]

Abdullah b. Muhammed el-Kelbî'nin veliaht tayin ettiği oğlu Ebü'l-Fütûh Yûsuf'un babasının ölümüyle Sicilya emirliğine geçmesi, bu tarihten itibaren ada yöneticilerinin doğrudan Kelbîler'in kendi içlerindeki tayini ile gerçekleşmesinin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu tarihten sonra Sicilya'nın Kelbî yöneticileri adada belirlenerek halifenin yalnızca onayına başvurulmuştur.[24] Fâtımî halifeleri ilerleyen süreçte Kelbîler ile bağlarının devam ettiğine vurgu yapmak adına Sicilya emirlerine "sikatü'd-devle", "seyfü'l-mille" ve "tâcü'd-devle" gibi kendilerinin Fâtımîler'e bağlılığına işaret eden ünvanlar vermişlerdir.[25] Ebü'l-Fütûh Yûsuf döneminde adada istikrar ve sükûnet hâkim olmuş, çevre bölgelerde yaşanan sorunlardan kaçmak isteyenler Sicilya'ya sığındıkları gibi adadaki refah ortamını yaşamak isteyen çok sayıda şair ve edip de adaya göç etmiştir. Ancak yönetimi sırasında yaşadığı hastalık sonucunda felç geçiren Ebü'l-Fütûh Yûsuf, emirlik görevini oğlu Ca'fer'e devretmek zorunda kalmıştır.[26]

Ca'fer b. Ebi'l-Fütûh el-Kelbî'nin yönetiminin ilk döneminde Sicilya'da sükûnet hâkim olmasına ve müesseseleşme ile ilgili önemli faaliyetler gerçekleştirilmesine rağmen ilerleyen süreçte Ca'fer'in tayin ettiği görevlilerin halka karşı muamelesinden dolayı isyanlar başlamıştır. Hayatta olan babası Ebü'l-Fütûh'un halkı teskin etmesi ile ayaklanmalar bastırılmış, ancak Ca'fer görevinden azledilmiştir. Sicilya halkı Ca'fer

Ereb, 24/375; Aziz Ahmad, *A History of Islamic Sicily* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1975), 31.

22 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/14; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/347; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/268.

23 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433-434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/2/348-349; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 316-317.

24 Dûrî, *Sıkılliye 'Alâkatühâ bi-Düveli'l-Mütevassiti'l-İslâmiyye*, 133-134.

25 Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 31.

26 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ahmed Ticânî, *Rihletü't-Ticânî* (Tunus: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1981), 38; Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 17; Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*, 46; William Granara, *Narrating Muslim Sicily: War and Peace in the Medieval Mediterranean World* (Bloomsbury Publishing, 2019), 29-30.

yerine kardeşi Ahmed el-Ekhal b. Yûsuf'un getirilmesini istemiştir.[27] Ahmed'in adayı yönettiği ilk dönemde Güney İtalya seferlerine önem verilerek ada halkı memnun edilse de sonrasında Ehl-i Sıkılliye denilen Sicilya'ya gelen ilk Müslümanlar ile adaya yeni yerleşen Ehl-i İfrîkıye arasında dengesiz bir siyaset izlenmesi sonucunda halk Ahmed'e isyan etmiştir. İsyancıların İfrîkıye'yi yöneten Zîrîler'den yardım istemesiyle Zîrî birliklerinin Sicilya'ya ulaşması neticesinde gerçekleşen olaylar Ahmed el-Ekhal'in ölümüyle sonuçlanmıştır.[28] Bu süreçte emirlerine karşı giriştikleri mücadeleden pişmanlık duyan ada halkı Ahmed'in yerine kardeşi Hasan es-Samsâm'ı yönetici olarak seçseler de Fâtımîler'in doğuya yönelik siyasetinden dolayı adadan uzaklaşmalarından ve Sicilya'da bağımsızlığını ilan eden emirliklerin ortaya çıkmasından etkilenen Kelbî yönetiminin varlığı Hasan'ın adadan ayrılmasıyla sona ermiştir (h.443/m.1052).[29]

Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin önemli görevler üstlendiği, Fâtımîler'in İfrîkıye'de iktidarlarını sağlamlaştırma süreci, Mısır'da yeni idarenin tesisi ve Sicilya'da Bizans'a karşı yürütülen mücadele, Fâtımî meşruiyetinin inşasında belirleyici unsurlar arasında yer almıştır. Bu bağlamda Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımî Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerindeki siyasî etkisinin kapsamlı şekilde incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Kelbîler'in Fâtımî yönetimi için temel bir siyasî destek unsuru olarak değerlendirilebilecek bir rol üstlenip üstlenmediği sorusuna cevap aranacaktır. Nitekim sekizinci Fâtımî halifesi Müstansır-Billâh dönemine kadar tarihî kayıtlarda sıkça adı geçen Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensuplarına, Fâtımî tarih yazımında bütüncül bir yaklaşımla yer verilmemiştir. Sicilya tarihi kaynakları ve sonraki dönem araştırmaları Kelbîler'in adadaki yönetimi ile ilgilenirken, Mağrib ve Mısır tarihini ele alan kaynaklarda ise ailenin Sicilya bağlantıları üzerinde doğrudan durulmamıştır. Bu çalışma, Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımî idaresinde farklı coğrafyalarda bulundukları görevlerin kapsamlı biçimde takibini sağlamayı amaçlamakta, doğu siyasetine yönelerek İfrîkıye ve Mağrib'den uzaklaşmadan önceki dönemde, Fâtımî yönetiminde Kelbîler'in diğer Mağribî unsurlar ile birlikte merkezî bir rol oynadıklarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

---

[27] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/194; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2/15; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/376-377; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 413; Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*, 47.

[28] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/195; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/378-379; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*, 47.

[29] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/196-197; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2/15; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/380-381; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/211.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Fâtımî idaresinde önemli rol oynayan ve Sicilya'da müslüman hâkimiyetinin son yüzyılında adayı yöneten Kelbî hanedanının dönemin siyasî, askerî, dinî, sosyal, iktisadî gelişmelerine etkilerini ve Akdeniz havzasında bulunan devletlerle ilişkilerini açıklamayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma modeli kullanılmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın yazımı için neden-nasılcı ve öğretici tarih yazım metotlarından faydalanılmıştır. Neden-nasılcı tarih yazımı olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini incelemekte ve tarihî vakalara eleştirel yaklaşabilmeyi sağlamaktadır. Kelbî hanedanını ada yönetiminde halef ve seleflerinden ayıran hususlar ve çevre devletlerle ilişkileri ile ilgili araştırmalarda bu yönteme başvurulmuştur. Öğretici tarih yazımı ise tarihî şahsiyetleri tanıtarak onların yaşantılarından faydalı sonuçlar çıkarmayı hedeflemektedir. Kelbî emirlerinin idarecilik ve komutanlık dönemlerinde gerçekleştirdikleri uygulamalar ve düzenledikleri savaşların açıklamaları yapılırken yer yer öğretici tarih yazım metodu kullanılmıştır.

Çalışmanın temelinde doküman inceleme, veri toplama, araştırma için kullanılacak verilerin analizi ve karşılaştırılması yöntemlerine başvurulmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak veri toplama kaynakları belirlenmiştir. Öncelikli olarak taranan kaynaklar, siyasî olayların anlatıldığı genel dünya tarihini konu alan Arapça klasik eserlerdir. Ayrıca bu eserlerin yanında dönemin tarihî olaylarını ele alan seyahatnameler ve coğrafya eserleri araştırmaya tabi tutulmuştur. Bu kaynakların yanında Fâtımî Devleti'ne bağlı devlet adamları ve dâîlerin telif ettikleri İsmaîlî daveti konu alan ve dönemin önemli şahsiyetleri arasındaki yazışmalara yer veren eserler incelenen kaynaklar arasında yer almaktadır.

Kaynakların tespitinin ardından belirlenen belge ve dokümanlar incelenerek gerekli verilerin toplanması sağlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak "Doküman Tekniği" yöntemi[30] kullanılıp veri toplama aşamasından önce kaynaklar detaylı incelemeye tabi tutularak eserlerde Kelbî hanedanı ile ilişkili verilerin yerleri tespit edilmiştir. Tespit edilen kaynaklar, çalışmamızın konusu olan Kelbîler dönemini müstakil olarak konu edinmemekte, Kelbî hanedanı ile ilgili veriler eserlerde dağınık biçimde veya bölüm olarak bulunmaktadır. Bu durum veri toplama aşaması öncesinde ihtiyaç duyulan

[30] Fatma Çapçıoğlu - Öznur Kalkan Açıkgöz, "Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", *Bilimsel Araştırma Süreçleri*, ed. Özcan Güngör, Grafiker Yayınları, yayın no: 290 (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 213.

verilerin yerlerinin tespit edilmesini gerektirmiştir. Çalışmanın konusu ile ilgili verilerin kaynaklardaki yerlerinin belirlenmesinin ardından Kelbî hanedanı ile ilgili doküman ve belgelerden elde edilen veriler fişleme yöntemi ile işlenmiştir. Özellikle İbnü'l-Esîr'e ait *el-Kâmil* gibi genel dünya tarihi ve İmâdüddîn İdrîs'e ait *Uyûnü'l-Ahbâr* gibi genel Fâtımî tarihini konu alan, Kelbîler döneminin doğrudan aktarılmadığı kaynaklar içerisindeki bilgiler bir araya getirilerek her bir eserde bulunan Kelbî dönemi anlatısının bütüncül bir şekilde ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Araştırmamıza konu olan eserlerin çoğunun Türkçeye çevirileri bulunmaması dolayısıyla gerekli bölümlerin tercümesi gerçekleştirilmiştir. Yeterli verilerin toplanmasının ardından elde edilen veriler karşılaştırma yöntemi ile tasnife tabi tutulmuştur. Kelbîler'in Fâtımî idaresinde etkin oldukları dönem, Sicilya, İfrîkıye ve Mısır'da meydana gelen gelişmeler göz önünde bulundurularak kronolojik biçimde sıralanmıştır. Tarihî seyri belirlenen olaylar önemine göre dönem ve süreçler şeklinde sınıflandırılıp başlıklandırıldıktan sonra fişleme yöntemiyle çeşitli eserlerden bir araya getirilen verilerin karşılaştırılması yapılmıştır. Bunun sonucunda farklı kaynaklardan elde edilen veriler ilişkili oldukları başlıkların altında bir araya getirilmiştir.

Son olarak verilerin analizi ve raporlanması çerçevesinde daha önceki aşamalarda toplanan veriler karşılaştırma yöntemi ile incelenmiştir. Olayların aktarımında sebep-sonuç ilişkileri göz önünde bulundurularak tümevarım yöntemi ile sonuca ulaşılmıştır. Kelbîler dönemi gelişmeleri, devlet adamlarının şahsiyetleri, devletler arası ilişkiler gibi hususlar tasviri anatım metodu ile açıklanmıştır. Sınıflandırılmış olan verilerin analizleri gerçekleştirildiği gibi çelişkili aktarımlar arasında tercihte bulunularak yapılan tercihlerin temellendirmeleri ve sebepleri açıklanmıştır. Bu sayede Fâtımîler döneminde Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin idarî hayattaki rolüne dair bilgiler yalnızca aktarım seviyesinde kalmayıp analiz edilen verilerin kapsamlı biçimde ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışmanın sonunda Sicilya'daki Kelbî yöneticilerinin sıralandığı bir tablo (EK-1) ve araştırmada olayların geçtiği yerleri gösteren haritalara yer verilmiştir (EK-2,3,4,5).

C. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensupları, Fâtımîler Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan İfrîkıye, Sicilya ve Mısır bölgelerinde valilik, komutanlık ve vezirlik gibi çeşitli görevler

üstlenmişlerdir. Bu görevleri sırasında yalnızca Fâtımî yönetimiyle değil, görev yaptıkları bölgelerdeki farklı toplumsal unsurlar ve çevrelerindeki siyasî güçlerle de ilişkiler geliştirmişlerdir. Kelbîler'in devlet içindeki bu konumu onların tarihî süreçteki etkilerini ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Bu etkinin anlaşılabilmesi ise farklı türlerde kaleme alınmış tarihî kaynakların incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Mağrib ve Sicilya'ya yönelik ilk fetih hareketlerinden itibaren bölgenin önde gelen unsurlarından biri olan Kelbîler'in tarihi olaylardaki etkisinin kapsamlı anlamda incelenmesi amacıyla bu çalışmada öncelikli olarak genel tarih eserinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda İbnü'l-Esîr'in (ö.630/1233) *el-Kâmil fi't-Târîh*[31] adlı kronolojik tasnif edilmiş olan eseri bölgede gerçekleşen olayların takibi için önemli bir kaynaktır. Bu türde telif edilen Nüveyrî'nin (ö.733/1333) *Niyâhetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*[32] ve İbn Haldûn'un (ö.808/1406) *Kitâbü'l-'İber*'i[33] de dönemin hadiselerinin araştırılmasında başta gelen eserlerdir. Nüveyrî'nin eseri siyasî olayların aktarımında diğer eserlerden farklı bilgiler içermesi açısından önemlidir. İbn Haldûn ise Mağrib ve Sicilya'daki Arap ve Berberî topluluklara dair dikkate değer malumatlar aktarmaktadır. Ayrıca genel tarih kaynaklarından Halîfe b. Hayyât'ın (ö.240/854-855) *et-Târîh*'i[34] ve Taberî'nin (ö.310/923) *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*[35] adlı eserlerinden Kelbîler'in Fâtımîler öncesinde aldıkları görevler hakkında faydalanılmıştır.

Çalışmamızda yer alan bölge ve şehir tarihi kaynakları arasında Mağribli tarihçi İbn 'İzârî'nin (712/1312'den sonra) *el-Beyânü'l-Muğrib fî İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*[36] adlı eseri başta gelmektedir. Eserini olayların kronolojik sıralamasına göre düzenleyen müellifin günümüze ulaşmamış eserlerden de kayda değer bilgiler aktarması araştırmamızdaki olayların bütünlüğünü sağlama hususunda faydalı olmuştur. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Sicilya'da Fâtımîler dönemi emirliği haricinde ilk İslâm fetihlerinden itibaren İfrîkıye, Mağrib, Endülüs ve Sicilya seferlerinde bulundukları

---

31 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*.
32 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*.
33 İbn Haldûn, *el-'İber*.
34 Ebû 'Amr eş-Şeybânî Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Riyad: Dâru Taybe, 1985).
35 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maârif bi-Mısr, 1967).
36 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fî İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2013).

görevler, Emevîler döneminde mezkür bölgelerdeki valilik süreçleri, Fâtımî Devleti'nin kuruluşunda İfrîkıye'de çıkan Hâricî-Berberî isyanlarına karşı mücadelelerine dair eserde yer alan nakillerden çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde yararlanılmıştır. Üslubu ve gerçekleştirdiği nakiller esnasındaki yorumlarından Fâtımîler karşısında duran bölge Arapları ve Endülüs Emevîleri lehine tutum benimsediği gözlemlenen müellifin eserinin, dönemin Fâtımî kaynakları ile karşılaştırması yapıldığında Fâtımîler yararına olabilecek bilgileri saklamadan tutarlı bilgiler aktardığı görülmektedir. Araştırmamızda faydalanılan diğer bölge tarihleri arasında İbn Abdülhakem'in (ö.257/870) *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*'i[37] ve İbn Ebû Dînâr'ın (ö.1110/1698'den sonra) *el-Mûnis fî Ahbâri İfrîkıye ve Tûnis*[38] adlı eserleri yer almaktadır.

Müstakil olarak Fâtımîler dönemini ele alan eserler çalışmamızın ana kaynakları arasında bulunmaktadır. Bu eserlerin başında Fâtımî hâkimiyetinde Muiz'in başkadısı olarak görev alan ve İsmâilî akidenin teşekkülünde belirleyici bir rol oynayan Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed'in (ö.363/974) *İftitâhü'd-Da've*[39] ve *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*[40] adlı eserleri gelmektedir. İsmâilî davetten Fâtımî Devleti'ne geçiş ve dönüşüm sürecinin anlatıldığı *İftitâhü'd-Da've*'den çalışmamızın ikinci bölümünde, İsmâilî düşüncenin İfrîkıye ve Mağrib bölgelerinde yayılarak devletin temellerinin atılması ele alınırken faydalanılmıştır. Kâdî Nu'mân'ın Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh dönemi siyasî ve sosyal olaylarını naklettiği eseri *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât* ise Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Mısır ve Sicilya seferlerinde aldıkları görevleri aktarması, bu seferler neticesinde Fâtımîler'in Bizans ve Endülüs ile aralarında gelişen diplomatik ilişkileri ele alması, Muiz'in bu süreçteki mektupları ve söylemlerinden doğrudan nakillerde bulunması açısından önemlidir. Fâtımî Devleti'nin önde gelen isimlerinden olan Kâdî Nu'mân'ın eserlerindeki nakillerden faydalanılırken devlet lehine tutumu göz önünde bulundurularak aktarılan tarihî olayların diğer kaynaklarla karşılaştırması yapılmıştır.

Fâtımîler dönemine dair nakillerde bulunan, dönemin muasır kaynakları arasında Fâtımî sarayındaki devlet görevlilerinden Üstâz Cevzer'in hayatının aktarıldığı *Sîratü'l-Üstâz*

---

[37] Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib* (Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 1415).
[38] İbn Ebû Dînar, *el-Mû'nis*.
[39] Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've* (Tunus: eş-Şeriketü't-Tûnisiyye li't-Tevzî', 1986).
[40] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*.

Cevzer[41] adlı eser yer almaktadır. Bu eser Üstâz Cevzer'in kâtibi Ebû Ali Mansûr el-Azîzî el-Cevzerî tarafından telif edilmiştir. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi ile doğrudan bağlara sahip olan Üstâz Cevzer, özellikle devlet merkezi Mısır'a taşındıktan sonra Sicilya'daki Kelbî emirleri ile Fâtımî halifeleri arasındaki mektuplaşmalarda aracılık görevi üstlenmiştir. Mansûr el-Cevzerî'nin aktarımını gerçekleştirdiği mektuplar, Kelbîler'in dönemin siyasî, sosyal ve ekonomik gelişmelerindeki etkilerine ışık tuttuğu gibi Fâtımî halifeleri nezdinde sahip oldukları değeri ve geleceğe dair hedeflerinde bulundukları konumu da açık bir şekilde göstermektedir. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Mısır'da ve Sicilya'daki gelişmelerdeki etkilerinin ele alındığı bölümlerde *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*'de bulunan mektuplardan doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca eserin Hamid Haji tarafından *Inside the Immaculate Portal A History from Early Fatimid Archives*[42] adıyla neşredilen İngilizce tercümesindeki yorum ve ekler mektupların yazıldığı bağlam ve tarihlerin belirlenmesinde faydalı olmuştur.

Fâtımî Devleti tarihini aktarma amacıyla Fâtımî dönemi sonrasında müstakil olarak kaleme alınan eserler çalışmamızda istifade edilen kaynaklar arasında yer almaktadır. Mağribli tarihçi İbn Hammâd es-Sanhâcî'nin (ö.628/1231) esasında *Kitâbü'n-Nübezi'l-Muhtâce fî Ahbâri Mülûki Sanhâce bi-İfrîkıyye ve Bicâye* isimli eserinden yalnızca Fâtımî döneminin anlatıldığı kısım günümüze ulaşarak *Ahbâru Mülûki Benî Ubeyd ve Sîretühüm*[43] adıyla neşredilmiştir. Fâtımî dönemine yakın bir zamanda kaleme alınan eser tüm Fâtımî halifelerinin biyografilerini ve dönemin siyasî olaylarını içermesi bakımından önemlidir. Fâtımî tarihi hakkında telif edilen kapsamlı eserlerin başında ise Makrîzî'nin (ö.845/1442) *İtti'âzü'l-Hunefâ bi-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fâtımiyyîne'l-Hulefâ*[44] adlı kitabı gelmektedir. Dönemin siyâsî, askerî ve sosyal olayları hakkında geniş bilgiler ihtiva eden eser, günümüze ulaşmayan kaynaklardan da nakillerde bulunması hasebiyle önem arzetmektedir. Çalışmamızda Kelbîler'in Mısır seferinde ve yeni başkentte idarenin tesisinde üstlendikleri rol, Mısır'daki sarayın önde gelen unsurlarından biri haline gelmeleri ve vezirlik makamına yükselmeleri sürecinde yaşanan olayların incelenmesinde

41 Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*.

42 Ebû Alî Mansûr el-'Azîzî Cevzerî, *Inside the Immaculate Portal: A History from Early Fatimid Archives: A New Edition and English Translation of Mansur Al-Azizi Al-Jawdhari's Biography of Al-Ustadh Jawdhar, the Sirat Al-Ustadh Jawdhar*, çev. Hamid Haji (London, New York: I.B.Tauris, 2012).

43 Ebû Abdullah Muhammed b. Alî İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd ve Sîretühüm*, thk. Tihâmî Nakara - Abdülhalîm 'Uveys (Kahire: Dâru's-Sahve, ts.).

44 Makrîzî, *İtti'âz*.

Makrîzî'nin bu eserine başvurulmuştur. Bu hususta ilerleyen dönemde kaleme alınan bir diğer eser ise İsmâilî daîsi İdrîs İmâdüddîn'in (ö.872/168) *'Uyûnü'l-Ahbâr ve Fünûnü'l-Âsâr*[45] adlı kitabıdır. İsmâilî davetin tarihini Hz. Ali'ye dayandırarak aktaran müellif Yemen'de Müstâlîler'e kadar geçen olayları kronolojik olarak sunmaktadır. Toplamda yedi ciltten oluşan eserin beş ve altıncı ciltlerinde yer alan Fâtımî devlet merkezinin Mısır'a taşınmasından önceki süreç Muhammed el-Ya'lâvî tarafından tahkikli olarak *Târîhu'l-Hulefâ'i'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib*[46] adıyla neşredilmiştir. Çalışmamızda Kelbîler'in Fâtımî Devleti'nin İfrîkıye bölgesinde kuruluş dönemi, bu süreçte meydana gelen isyanlarla mücadelede üstlendikleri rol ve devlet merkezi Mısır'a taşınıncaya kadar Sicilya Adası'nda gösterdikleri faaliyetler ele alınırken Ya'lavî'nin baskısından faydalanılmıştır. Mısır dönemi meydana gelen olayların araştırılmasında ise eserin altıncı cildi olan "es-Seb'u's-Sâdis" bölümüne başvurulmuştur.

Çalışmamızda faydalandığımız biyografik eserler arasında başta Makrîzî'nin *el-Mukaffâ el-Kebîr*[47] adlı eseri yer almaktadır. Müellif bu eserinde Mısırlı olan veya hayatının bir bölümünde Mısır'da bulunan şahsiyetlerin biyografilerini ele almıştır. Kelbîler'e dair diğer kaynakları tamamlayıcı nitelikte rivayetler içermesi ve aile üyelerinin neseplerine dair detaylı bilgiler vermesi açısından Mukaffâ büyük bir önem arzetmektedir. Eserde biyografileri anlatılan Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensuplarının yalnızca Mısır'daki faaliyetlerine değil, İfrîkıye ve Sicilya'da bulundukları görevlere dair de kapsamlı bilgilere yer verilmiştir. Araştırmamızda Muhammed el-Ya'lâvî'nin Fâtımî dönemi biyografilerinin yer aldığı tek ciltlik tahkikli neşrinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan diğer bir biyografi eseri ise Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'e (ö.776/1374-1375) ait *A'mâlü'l-A'lâm fî men Bûyi'a Kable'l-İhtilâm min Mülûki'l-İslâm*'dır.[48] Esasında çocuk yaşta hükümdar olan Müslüman devlet idarecilerinin hayatlarını konu almayı hedefleyen eser bu sınırdan daha geniş bir içeriğe sahiptir. Kelbîler'in Sicilya dönemine dair yararlandığımız diğer eserleri tamamlayıcı nitelikte bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

---

45 İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr*.

46 İdrîs İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmu'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-Ahbâr*, thk. Muhammed Ya'lâvî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1985).

47 Makrîzî, *el-Mukaffâ*.

48 İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*.

Araştırmamızda yararlanılan kaynak türlerinden biri de seyahatnameler ve coğrafya eserleridir. Dönemin muasır kaynaklarından İbn Havkal'e (IV./X. yüzyıl) ait *Sûretü'l-Arz*[49] adlı seyahatname müellifinin Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali el-Kelbî döneminde Sicilya'yı ziyaret etmiş olması açısından öneme sahiptir. İbn Havkal'in nakilleri dönemin şehir yapısı ve coğrafi özelliklerinin etkilerine dair dikkate değer bilgiler ihtiva etmektedir. Tunuslu tarihçi Ebû Muhammed et-Ticânî'nin (ö.718/1318'den sonra) *Rihletü't-Ticânî*[50] adlı eseri de faydalandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eser Kelbîler döneminde Sicilya'da ilmî ve edebî hayatın gelişiminin ele alındığı kısımlarda çalışmamıza kaynaklık teşkil etmiştir. Coğrafya eserleri olan Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö.487/094) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*,[51] Şerîf el-İdrîsî'nin (ö.560/1165) *Nüzhetü'l-Müştâk fi'htirâkı'l-Âfâk*,[52] Yâkût el-Hamevî'nin (ö.626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân*[53] ve Himyerî'nin (ö.727/1327[?]) *er-Ravzu'l-Mi'târ*[54] adlı eserlerinden Sicilya, İfrîkıye ve Mağrib bölgelerinin coğrafî bilgileri için yararlanılmıştır.

Mezhepler tarihi eserleri araştırmamıza katkıda bulunan eserler arasında yer almaktadır. Şehristânî'nin (ö.548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*,[55] Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö.429/1037-1038) *el-Fark Beyne'l-Fırak*[56] ve araştırma eserlerinden Eymen Fuad Seyyid'e ait *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâd'il-Yemen*[57] adlı eserler İsmâilî davetin oluşum ve Fâtımî Devleti'ne dönüşüm süreci hakkında önemli bilgiler vermeleri nedeniyle araştırmamıza kaynaklık teşkil etmiştir. Ayrıca Farhad Daftary'ye ait *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*[58] adlı eser de başvuru kaynaklarımız arasında yer almaktadır.

---

49 Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz* (Leiden: Brill, 1938).
50 Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*.
51 Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992).
52 Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs eş-Şerîf İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştâk fî İhtirâkı'l-Âfâk* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989).
53 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995).
54 Muhammed b. Abdülmün'im Himyerî, *er-Ravzu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1975).
55 Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emîr Ali Mehnâ - Ali Hasan Fâ'ûr (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993).
56 Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Firkati'n-Nâciye Minhüm*, thk. Muhammed Osman Huşt (Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, 1988).
57 Eymen Fuad Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâd'il-Yemen: hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâdis el-Hicrî* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1988).
58 Daftary, *İsmaililer*.

Çalışmamızın kaynakları arasında yer alan araştırma eserleri arasında öncelikli olarak Fâtımî tarihi hakkında kaleme alınan müstakil eserler bulunmaktadır. Ferhât Deşrâvî'nin *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*[59] adlı eseri merkez Mısır'a taşınıncaya kadar Fâtımî tarihini konu almaktadır. Eserden devletin kuruluş sürecinde meydana gelen siyasî olayların temellendirilmesi ve neden-sonuç ilişkilerinin kurulması hususunda istifade edilmiştir. Mağrib dönemi siyasî, tarihî ve kültürel ilişkileri hakkında yararlanılan bir diğer kaynak ise Heinz Halm'ın İngilizceye *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*[60] adıyla tercüme edilen eseridir. Kelbîler'in Mısır dönemindeki olaylarla ilişkileri konusunda ise Eymen Fuad Seyyid'in *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr: Tefsîr Cedîd*[61] adlı eseri, dönemin olaylarını kapsamlı biçimde aktarması yönüyle faydalanılan eserlerin başında gelmektedir. Mısır dönemi ile ilgili yararlanılan diğer bir eser ise Muhammed Cemaleddin Sürûr'un *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtımiyye*[62] kitabının *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ* başlıklı ilk bölümüdür. Genel Fâtımî tarihine dair ülkemizde kaleme alınan Aydın Çelik'e ait *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*[63] adlı eser çoğunlukla modern kaynaklara dayanarak oluşturulmuş olmakla birlikte çalışmamızın genel hatlarını belirleme ve Fâtımî tarihine dair Türkçe telif edilen eserlerin öncülerinden olma özelliği göstermektedir.

Sicilya tarih araştırmaları sahasında adada Müslümanların tarihini konu alan eserler çalışmamız için kaynaklık teşkil eden çalışmalar arasında yer almaktadır. Bunlardan Sicilyalı tarihçi ve devlet adamı Michele Amari'nin (ö. 1889) çalışmaları müslüman Sicilya tarihinin genel anlamda müstakil olarak anlatılması için öncülük etmiş, kendisinden sonra onun araştırmalarından etkilenerek Arapça, İngilizce ve İtalyanca gibi farklı dillerde genel Müslüman Siciyla tarihleri yazılmıştır. Michele Amari'nin eserleri genel anlamda Sicilya, özel olarak ise Kelbî hanedanı ile ilgili literatürde yaşanan bir dönüm noktasıdır. Yazar *Biblioteca Arabo-Sicula* (Sicilya Üzerine Arap Kaynakları)[64] adlı eserinde Sicilya ile ilgili klasik kaynaklarda dağınık halde bulunan bilgileri bir araya getirerek İtalyancaya tercüme etmiştir. Sicilya ile ilgili bilgileri takip etmek için başvuru

---

59 Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*.
60 Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*, çev. Michael Bonner (Leiden: E.J. Brill, 1996).
61 Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*.
62 Muhammed Cemaleddin Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtımiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1994).
63 Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (969-1171)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018).
64 Amari, *SMS*.

kaynağı niteliğindeki *Biblioteca Arabo-Sicula* içerdiği eserlere göre tasnif edildiğinden kitapta Kelbîler ile ilgili bilgiler dağınık halde bulunmaktadır. Dolayısıyla klasik kaynaklarda Kelbîlere dair bulunan bilgilere ulaşma noktasında yardımcı bir eser olmakla birlikte eserde bütüncül bir Kelbî hanedanı dönemi anlatısı yer almamaktadır. Bu durum Sicilya'da Kelbîler döneminin müstakil olarak çalışıldığı bir esere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ayrıca Sicilya tarihi ile ilgili Amari'nin *Biblioteca Arabo-Sicula*'da yer vermediği kaynaklar da bulunmaktadır. Bunların bir kısmı *Nuove Fonti Arabe Per La Storia dei Musulmani di Sicilia*[65] adlı makalede Umberto Rizzitano tarafından açıklanmıştır. Çalışmamızda Sicilya tarihi kaynaklarına ulaşmak için Amari'nin bu eserine başvurulmakla birlikte bilgiler Amari'den değil, doğrudan eserlerin orijinallerinden tercüme edilerek kullanılmıştır. Amari alana dair kaleme aldığı diğer bir kitabı *Storia dei Musulmani di Sicilia* (Sicilya Müslümanları Tarihi)'da ise Müslüman Sicilya tarihini kronolojik olarak üç cilt halinde aktarmıştır. Müslümanların ada tarihindeki etkilerini kapsamlı şekilde ortaya koyan bu eser, ikinci cildi Kelbîler'in adada hâkim oldukları döneme ayrılmış olması nedeniyle çalışmamız için önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Bununla birlikte eserin aslı İtalyanca olup *Storia dei Musulmani di Sicilia* adlı bu eserin Türkçeye ve diğer dillere tercüme edilmesi Sicilya'da müslüman hâkimiyeti dönemine dair ileride yapılacak çalışmalar için geniş olanaklar doğmasına yol açabilir. Amari'nin çalışmalarının ardından kaleme alınan Müslüman Sicilya tarihi eserlerinde bulunan Kelbîler hakkındaki bölümlerden de çalışmamızda faydalanılmıştır. Martino Merio Moreno'nun *el-Müslimûn fî Sıkılliye*[66] adlı eseri, İhsan Abbas'ın *el-'Arab fî Sıkılliye Dirâse fi't-Târîh ve'l-Edeb*'i,[67] Aziz Ahmad'a ait *A History of Islamic Sicily*[68] ve William Granara'ya ait *Narrating Muslim Sicily: War and Peace in the Medieval Mediterranean World*[69] ve Nuha Alshaar'ın editörlüğünde yayımlanan *Muslim Sicily Encounters and Legacy*[70] adlı eser modern dönemde Müslüman Sicilya tarihi ile ilgili yazılmış olup çalışmamızda faydalanılan eserler arasında yer almaktadır.

---

65 Umberto Rizzitano, "Nuove Fonti Arabe Per La Storia Dei Musulmani Di Sicilia", *Rivista degli studi orientali* 32 (1957), 531-555.
66 Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*.
67 Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*.
68 Ahmad, *A History of Islamic Sicily*.
69 Granara, *Narrating Muslim Sicily*.
70 Alshaar vd., *Muslim Sicily Encounters and Legacy*.

Sicilya tarihi hakkında kaleme alınan makaleler ve kitap bölümleri Kelbîler'in Sicilya dönemine ve Fâtımîler ile ilişkilerine dair önemli bilgiler içermektedir. Antonino Pelitteri'ye ait *I Banū Abī'l-Ḥusayn o Kalbiti tra Palermo e il Cairo (X-XI sec.): Note Su Una Interazione Familiare e Politica, Rileggendo al-Maqrīzī*[71] adlı makale, Makrîzî'nin eserlerinde Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımî Devleti'nde üstlendiği rolü açıklaması noktasında önemli bilgiler içermektedir. Fâtımî devlet politikasının kuruluş döneminde destek aldığı Mağribî unsurlar arasında Kelbîler'in bulunduğu konumu göstermesi açısından araştırmamızda bu çalışmadan istifade edilmiştir. David Bramoullé'nin *La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)*[72] adlı makalesi, Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Fâtımîler'in meşruiyet sağlama faaliyetlerine katkıları, devletin Akdeniz politikasında üstlendikleri rol ve dış ilişkilerde görev aldıkları hususlar hakkında dikkate değer tespitleriyle çalışmamıza katkı sağlamıştır. Aynı müellifin *Trade Relations Between Sicily, Ifrīqiya, and Egypt Under the Fatimids and Zirids of Ifrīqiya (Tenth–Eleventh Centuries)*[73] adlı makalesi ise Kelbîler'in Sicilya'da hâkim oldukları süreçte Fâtımî ve Zîrî yöneticileri ile geliştirilen ekonomik ilişkileri ortaya koyması açısından önem arzetmektedir. Çalışmamızda ayrıca *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2)* ve *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*'nin araştırma konumuz ile ilişkili maddelerinden, bu ansiklopedilerde yer alan biyografik maddelerden ve tarihî olaylarla ilişkili coğrafî konumlara dair verilen bilgilerden yararlanılmıştır.

[71] Pellitteri, "I Banū Abī'l-Ḥusayn o Kalbiti tra Palermo e il Cairo (X-XI sec.)".
[72] Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)".
[73] David Bramoullé, "Trade Relations Between Sicily, Ifrīqiya, and Egypt Under the Fatimids and Zirids of Ifrīqiya (Tenth–Eleventh Centuries)", *Mediterranean Perspectives*, (2022).

BİRİNCİ BÖLÜM

FÂTIMÎLER ÖNCESİ DEVLET İDARESİNDE KELBÎLER

A. Emevîler Dönemi Kabile Esaslı Devlet Politikasında Kelbîler (h.41-132/m.661-750)

Araplara dayalı yönetim uygulamaları ilk dönem İslâm tarihi siyasî hayatında belirleyici bir role sahiptir. Nitekim İslâm fetihleri sonucunda müslümanların hâkim olduğu sınırların genişlemesiyle birlikte ele geçirilen bölgelerin yönetiminde önde gelen Arap kabilelerinin mensupları görevlendirilmiş, bu bölgelere çeşitli kabilelerden iskân faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Araplar haricindeki topluluklar ise devletin aslî unsurları haline gelinceye kadar Arap kabileleri İslâm tarihinde yaşanan siyasî ve sosyal olayların merkezinde yer almaya devam etmişlerdir. Bu bağlamda Yemen asıllı Benî Kelb b. Vebere kabilesi Hulefâ-yı Râşidîn döneminin son yıllarından itibaren yönetimde önemli görevler üstlenmiş, ilerleyen süreçte ise siyasî hayatta belirleyici bir etken haline gelmiştir.

Yemenî kabilelerin nesebinin tamamı Kahtân'da birleşmektedir.[74] Kelb b. Vebere'nin soyu Kudâa, Mâlik ve onun da atası olan Himyer yoluyla Kahtân'a ulaşır.[75] Yemen asıllı Gassân, Lahm, Kudâa ve Kelb gibi Arap kabileleri İslâm fetihleri öncesinde Bizans hâkimiyetinde bulunan Şam ve Cezîre bölgelerine yerleşip Bizans ile ilişkiler kurmak suretiyle bölge siyasetinde etkin olmuşlardır. Yemenliler fetihler sonrasında da Şam beldelerindeki hâkim konumlarını devam ettirmişler, tabiatıyla kabile mücadelesinde rakipleri durumundaki Adnânî kökenli Mudar koluna mensup Kaysîlere karşı sayısal üstünlük kurmuşlardır. İlerleyen süreçte devlet politikasına bağlı olarak Kelbîler ve diğer Yemenî kabilelerin mensupları Irak, Horasan, İfrîkıye, Mağrib, Endülüs ve Sicilya gibi bölgelerde iskân edilmişler ve idarî görevlere getirilmişlerdir.[76]

---

[74] Ebû Muhammed Alî b. Sa'd İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, thk. É. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1948), 310.

[75] Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, thk. Elise Linchtenstater (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 370; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 21-25.

[76] Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde askerî görevlerle İfrîkıye'ye giderek oradan çevre bölgelere yayılan Arap kabileleri mensupları hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/44,60,84-85,105; Muhammed Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye (184-296/800-909): et-Târîhu's-Siyâsî*, çev. Müncî Sayyâdî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1985), 25-26; Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar, 2016), 214.

Kelbîlerin Kayslılar ile aralarındaki rekabet iki tarafın da devlet idaresinde önemli roller üstlenmelerine ve diğer Arap kabileleri arasında temayüz etmelerine sebebiyet vermiştir. Esas olarak Emevî Devleti'nde en üst düzeye ulaşan Adnânî-Kahtânî mücadelesi Hulefâ-yı Râşidîn döneminin son yıllarında Arap siyasetinin görünür bir unsuru haline gelmeye başlamıştır. Hz. Osman'ın şehit edildiği fitne dönemi olarak adlandırılan süreç sonrası kabileler arası mücadele yeni gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Öyle ki Kahtânî asıllı Yemenîler ile Adnânî kökenli Mudarî ve Rebîalılardan oluşan Kûfe halkı, Hz. Ali muhalifler karşısında kendilerinden destek istediğinde yaşanan gelişmeleri Kureyş'in iç çekişmesi olarak görerek Hz. Ali'nin emrini yerine getirmekte isteksiz davranmıştır.[77] Sonrasında yaşanan Sıffîn Savaşı ve tahkîm hadisesinden itibaren Yemenî-Mudarî mücadelesi olayların gelişmesinde belirleyici etken haline gelmiştir.

Muâviye b. Ebî Süfyân, Şam valiliği döneminden itibaren yönetimde kendi kabilesi olan Ümeyyeoğulları'nı ön planda tutmaktan uzak durup esas itibariyle Kureyş kabilesini merkeze alan bir siyaset benimsemiştir. Ayrıca Kureyş haricinde farklı kabilelere mensup Adnânî ve Kahtânîlerden idareciler tayin ederek siyasal meşruiyetinin kaynağını tüm Arap kabilelerine yaymaya gayret göstermiştir. Şam bölgesinde sayısal üstünlüğü ellerinde bulundurmalarından dolayı özellikle Yemenî kabilelerin desteğini almaya çalışmıştır.[78] Diğer taraftan Yemenîlere duyduğu güveni göstermek için Sıffîn savaşında Şurahbîl b. Sımt el-Kindî ve İbn Zi'l-Kilâ' el-Himyerî gibi Kahtânî mensubu komutanlar tayin etmiştir.[79] Nitekim bu savaşta Şam'daki Yemenîlerin Muâviye ordusunun çoğunluğunu oluşturması Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Kelbîlere yönelik politikasının henüz Emevîler Devleti kurulmadan Ümeyyeoğulları lehine gelişme gösterdiğinin bir işaretidir. Muâviye b. Ebî Süfyân Kelbîler ile arasındaki bağları evlilik yoluyla da pekiştirmeye çalışmış, Hz. Peygamber (sav) döneminde siyasî sebepler dolayısıyla çeşitli kabileler ile akrabalık kurmak için yapılan evliliklere benzer şekilde Şam valisiyken bölgenin en güçlü kabilesi olan Benî Kelb'e mensup Meysûn bint Bahdel ile evlenmiştir.[80] Hz. Osman'ın da

---

77 Hz. Ali, Cemel Vakası öncesinde Kûfelilere haber yollamak suretiyle onlardan destek kuvvetleri göndermelerini istemişti. Şehrin Yemen kökenli valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî, bu meselenin Kureyş'in kendi iç meselesi olduğunu söyleyip Kûfelilere olaylara karışmamaları gerektiğini belirtmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Târîh*, 4/481-487.

78 İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1990), 143.

79 Taberî, *Târîh*, 4/574, 5/11.

80 Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâz Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 5/157; Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 70/132.

bu kabileden Nâile bint Ferâfisa ile evlenmesine vesile olarak Ümeyyeoğulları'nın Kelbîler ile güçlü bağlara sahip olmasını sağlamıştır.[81]

Sıffîn'de Hz. Ali'nin ordusunda bulunan Yemenîler ile Kuzey Araplarını temsil eden Mudar ve Rebîalılar arasında henüz savaş başlamadan rekabet ve iç karışıklıklar görülmüş, savaş esnasında Irak ordusu askerleri arasında huzursuzluk yaşanmıştır.[82] Nitekim Irak ordusunda Yemenli Eş'as b. Kays komutasındaki Kûfeliler önce Hz. Ali'yi tahkime razı etmişler, sonrasında iki tarafın hakeminin de Mudarlı olmasını kabul etmeyip Hz. Ali'nin Kûfe valiliğinden azlettiği Yemen kökenli Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi kendilerine hakem belirlemişlerdir.[83] Toplantı sonucunda Eş'as b. Kays'ın imzalanan tahkim metnini eline alıp Irak ordusundaki diğer kabileler arasında dolaştırması Mudarlı Temîm kabilesinin tepki göstermesine yol açmışır.[84]

Sıffîn Savaşı ve tahkim hadisesindeki gelişmeler ileride Emevî siyasetini doğrudan etkileyecek olan Kelbî-Kaysî (Yemenî-Mudarî) mücadelesinin temelini oluşturmuştur. Bu durum Hz. Ali için olumsuz sonuçlar doğurup onun tarafında kayıplar yaşanmasına yol açarken, Muaviye b. Ebî Süfyân'ın kabileler arası rekabeti kendi lehine geliştirmesine sebebiyet vermiştir. Şam'daki kabileler arasında denge siyaseti izleyen Muâviye b. Ebî Süfyân bu sayede geniş tabanlı bir meşruiyet kazanmak suretiyle Şam tarafının güçlenmesini sağlamıştır.[85] Bu süreçte idarî hayatta temayüz eden Kelbîlerin devlet siyasetindeki etkileri artmıştır.

Emevîler döneminde Emevî-Hâşimî rekabeti, Arap-Mevâlî husumeti veya hanedan içi mücadeleler görülmekle birlikte bu dönem meydana gelen olaylarda en çok Kelbî-Kaysî (Yemenî-Mudarî) çekişmesinin adı geçmektedir.[86] Zaman içerisinde halife ve valiler iktidarda kalmak ve güç kazanmak için Kelb veya Kays kabileleriyle ittifaklar kurmuşlardır. Fetihlerle birlikte halifelerin o dönem sahip oldukları siyasî ortaklıklara göre fethedilen bölgelere mezkûr kabilelerden vali ve görevliler atanmıştır. Ayrıca

---

81 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-Ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 4/46.

82 Nasr b. Müzâhim Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1990), 257; Muhammed Âbid Câbirî, *el-'Aklü's-Siyâsî el-'Arabî Muhaddedâtühû ve Tecelliyyâtühû* (Beyrut: Merkezü Dirâsâtü'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, 2000), 161.

83 Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, 502; Taberî, *Târîh*, 5/51.

84 Taberî, *Târîh*, 5/55.

85 Apak, *Asabiyet*, 203.

86 İhsan Nuss, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi'ş-Şi'ri'l-Emevî* (Beyrut: Dâru'l-Yakazati'l-'Arabiyye, 1964), 273.

müslümanların yeni ele geçirdikleri topraklarda gerçekleştirilen iskân faaliyetlerinde kabileler arası ilişkiler göz önünde bulundurulmuştur. Bu sebeple Şam'da başlayan Kelbî-Kaysî gruplaşması devletin diğer bölgelerine de yayılarak doğuda Horasan'a, batıda önce Kuzey Afrika ve ardından Endülüs'e ulaşmıştır.[87] Bu durum Muâviye b. Ebî Süfyân, Abdülmelik b. Mervân ve Hişâm b. Abdülmelik gibi öngörülü ve dirayetli halifeleri birtakım idarî önlemler alarak kabileler arası dengeyi korumaya sevk ederken, bazı yöneticiler bunu başaramayıp kabile rekabetinin birer nesnesi haline gelmişlerdir.[88]

Emevî Devleti'nin kurulduğu dönemde Muaviye b. Ebî Süfyân Şam'da çoğunluğu oluşturan Kelbîlerle, doğuda ise Mudarî Sakîf kabilesi ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Şam'da Kelbîlerin ön plana çıkmasından rahatsızlık duyan Kayslılar, Muâviye'nin yerine geçen oğlu Yezîd döneminde Kaysî asabiyeti temsil eden Abdullah b. Zübeyr'i desteklemişlerdir.[89] Bu durum Şam'daki siyasî birliğin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Kelbîlerin Emevîlere desteğinin bu şartlar altında yetersiz kalacağını düşünen Mervân b. Hakem ise İbn Zübeyr'e itaat etmek üzereyken Ubeydullah b. Ziyâd'ın girişimiyle bundan vazgeçmiştir.[90] Mervân'ın bu kararı Kelbîlerin iktidardaki konumlarını devam ettirebilmelerini sağlamıştır.[91]

İlerleyen süreçte Mervân b. Hakem'e biat eden Yemenliler kendisinden sonra Kelbîlerle akrabalığı olan Hâlid b. Yezîd gibi şahsiyetlerin valiaht tayin edilmelerini şart koşmuşlardır (h.64/m.684).[92] Bu sayede Kelbîlerin desteğini alan Mervân'ın kendisine itaat etmeyen Dahhâk b. Kays ve onu destekleyen Kayslılar ile mücadeleye girişmesi sonucu Mercirâhit savaşı yaşanmıştır (h.64/m.683).[93] Bu savaş Emevîler'in iç siyasetteki en büyük zaafını oluşturacak Kelbî-Kaysî Arapları arasında iktidar uğruna verilen kanlı mücadelelerin başlangıcını teşkil etmiştir.[94]

Abdülmelik b. Mervan'ın uyguladığı denge siyaseti[95] ve kendisinden sonra halife olan oğlu Velîd b. Abdülmelik zamanında fetihler dolayısıyla iç karışıklıklara fırsat olmaması

---

87 Abdülaziz Dûrî, *Mukaddime fî Târîhi Sadri'l-İslâm* (Beyrut: Merkezü Dirâsâtü'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, 2007), 72.
88 Apak, *Asabiyet*, 227-228.
89 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/250-251.
90 Taberî, *Târîh*, 5/530.
91 Apak, *Asabiyet*, 244.
92 Huseyn 'Atvân, *el-Emeviyyûn ve'l-Hilâfe* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986), 105-118.
93 Dûrî, *Mukaddime fî Târîhi Sadri'l-İslâm*, 72.
94 Apak, *Asabiyet*, 245.
95 Nuss, *el-Asabiyye*, 242.

kabile çekişmelerinin etkisinin azalmasına sebebiyet vermiştir.[96] Ardından gelen Süleyman b. Abdülmelik ise selefi Velîd ile şahsî husumetinden dolayı Kelbîlere meylederek onun görevlendirdiği Kaysî komutanları ve devlet görevlilerini azletmiş, içlerinden bazılarını intikam alma arzusuyla takibata uğratmıştır.[97] Süleyman b. Abdülmelik'in tayini ile hilafet makamına gelip iktidarını belli bir grup veya kabilenin desteğine borçlu olmayan Ömer b. Abdülazîz'in iki yıl süren halifeliği onun adaleti ve kabileler üstü bir siyaset izlemesi ile bilinmektedir.[98]

Ömer b. Abdülazîz'in halefi Yezîd b. Abdülmelik döneminde kabile destekli siyaset anlayışına geri dönülerek Halîfe Ömer b. Abdülazîz'in tayin ettiği valiler azledilmiş, devlet idaresinde Süleyman b. Abdülmelik'in Kelbî yanlısı politikasının tersine Kaysîlere öncelik verilmiştir. Ne var ki bu durum Yemen kökenli Araplar arasında tepkiye yol açarak Irak'ta Yezîd b. Mühelleb isyanın çıkmasına zemin hazırlamıştır.[99] Süleyman b. Abdülmelik ve Yezîd b. Abdülmelik dönemlerinde kabile mücadelesinin artması sonucu müslümanların fetih faaliyetleri sekteye uğramış, batıda Rumlar, kuzeyde ise Hazarlar Emevî Devletini tehdit etmeye başlamıştır. Ayrıca doğuda yaşanan karışıklıklar Endülüs'te Emevî otoritesinin azalmasına yol açmıştır.[100]

Hişâm b. Abdülmelik siyasette Kelbî-Kaysî mücadelesinin en yoğun yaşandığı dönemde halife olmuştur. Bu süreçte gerek Irak ve Horasan bölgesi, gerekse İfrîkıye ve Mağrib'de kabileler arası denge politikası yürütmeye çalışan Halife Hişâm b. Abdülmelik, görevliler tayin ederken Yemenî ve Kaysîler arasında denge siyasetini korumaya özen göstermiştir.[101] Hişâm'ın devlet ile Yemenî ve Mudarî kabilelerin sahip olduğu bağları korumaya çalışmasına rağmen doğuda devam eden Kelbî-Kaysî mücadelesi, önceki dönemlerde gerçekleştirilen tayinler ve iskân faaliyetleri sebebiyle İfrîkıye ve Endülüs'e kadar ulaşmıştır.[102]

---

96 Velîd b. Abdülmelik döneminde gerçekleşen fetihler için bkz. Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk. Abdülmün'im Âmir (Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdü'l-Kavmî, 1960), 327.

97 Ömer Ferruh, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümevviyye* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1983), 167.

98 Ferruh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, 173.

99 Taberî, *Târîh*, 6/578-602.

100 Ferruh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, 173-174.

101 'Atvân, *el-Emeviyyûn ve'l-Hilâfe*, 195.

102 Taberî, *Târîh*, 7/160-173,180-191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 190.

Hişâm b. Abdülmelik dönemi İfrîkıye'de görev alan valilerin durumu incelendiğinde Kelb kabilesinin bölgede Kayslılar ile yaşadığı çatışma açıkça görülmektedir. Öyle ki Halife Hişâm hilâfete geldiğinde İfrîkıye valisi olan Bişr b. Safvân el-Kelbî'nin görevine devam etmesini istedi. Bişr b. Safvân o dönem İfrîkıye'ye bağlı olarak yönetilen Endülüs'e kendi kabilesinden Anbese b. Süheym el-Kelbî'yi ve kendisinden sonra Yahyâ b. Seleme el-Kelbî'yi vali olarak görevlendirdi.[103] Görevde kaldığı süre boyunca cihad faaliyetlerine ağırlık veren Bişr, Sicilya adasına kendisinin de katıldığı seferler düzenledi. Adaya h.109/m.728 yılında gerçekleştirdiği sefer sonrası çok miktarda ganimet elde ederek Kayravan'a döndükten kısa süre sonra vefat etti.[104] İfrîkıye valiliği yedi yıl süren Bişr, ölmeden önce kendisine halef olarak akrabası Abbâs b. Bâdı'a el-Kelbî'yi bıraktı. Abbâs, Halife Hişâm b. Abdülmelik'in valisi bölgeye ulaşıncaya kadar Kayravan'da yöneticilik görevinde bulundu.[105]

Halife Hişâm, Bişr b. Safvân el-Kelbî'nin ölümü üzerine İfrîkıye'ye Kays kabilesine mensup Ubeyde b. Abdurrahmân es-Sülemî'yi tayin etti. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın yakın adamlarından Ebü'l-A'ver es-Sülemî'nin yeğeni olan Ubeyde h.110/m.728 tarihinde bölgeye ulaştı.[106] Görevi devralmasından itibaren Kelbîler aleyhine bir tutum sergileyen Ubeyde b. Abdurrahman'ın valilik dönemi İfrîkıye, Mağrib ve Endülüs bölgelerinde Kelbî-Kaysî mücadelesi sebebiyle gerçekleşen hadiseler açısından dikkat çekicidir. Valilik görevine gelir gelmez Bişr b. Safvân'ın görevlilerini tutuklatarak hapseden Ubeyde onları cezalandırmış, içlerinden bir kısmına işkence uygulamıştır. Onların yerine geçecek yeni görevlileri ise kendi kabilesinin mensubu olan Kaysîlerden seçmiştir. [107]

Ubeyde tarafından hapse atılarak cezalandırılan görevliler arasında Ebü'l-Hattâr el-Hüsâm b. Dırâr el-Kelbî de vardı. Kabilesi nezdinde yüksek mevkide bulunup fesâhat ve hüner sahibi olarak bilinen Ebü'l-Hattâr, Bişr b. Safvân döneminde İfrîkıye'de önemli

---

[103] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/78.
[104] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/146.
[105] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/78.
[106] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/79.
[107] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/79. Bişr b. Safvân'ın kendisine halef olarak İfrîkıye valiliğine getirdiği Kelb kabilesi mensubu Abbâs b. Bâdı'a'nın Ubeyde'nin Kayrevan'a gelişinden duyduğu korku iki taraf arasındaki gerilimin ne derece yoğun olduğuna işaret etmektedir. Ubeyde b. Abdurrahman es-Sülemî Kayrevan şehrine bir cuma günü giriş yaptığında Bişr b. Safvân'ın nâibi Abbâs b. Bâdı'a el-Kelbî o esnada cuma namazını kıldırmaya hazırlanmaktaydı. Kendisine Ubeyde b. Abdurrahmân'ın vali olarak şehre ulaştığı haber verilince Abbas endişesinden dolayı ayakta duramayıp "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh, işte kıyamet de bu şekilde aniden gelecek." diyerek yere yığılmıştır. (İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/79).

görevlere getirilmişti. Ebü'l-Hattâr yaşananlar üzerine Halife Hişâm b. Abdülmelik'e Kaysîlerin Benî Kelb'e karşı tutumlarından dolayı şikayetini dile getiren bir şiir yazdı.[108] Bunun akabinde İfrîkıye'de dört yıl görev yapan Ubeyde azledilerek yerine Ubeydullâh b. el-Habhâb es-Sülemî tayin edildi.[109]

İbnü'l-Habhâb selefi Ubeyde'nin Kaysîleri öne çıkaran politikasını devam ettirerek bölgeye Kays kabilesine mensup beş bin kişi iskân ettirdi.[110] Bunun dışında gerek Kelbîler, gerekse bölgede yaşayan Berberîleri rahatsız edecek uygulamalar gerçekleştirmesi sonucu Tanca halkı kendilerine Hâricî Meysere es-Sekâ'yı lider seçerek İbnü'l-Habhâb'a karşı ayaklandılar.[111] Bu isyan İfrîkıye ve el-Mağribü'l-Aksâ'da İslâm tarihi boyunca meydana gelen ilk ayaklanma hadisesiydi.[112] İbnü'l-Habhâb azledilerek yerine yeni vali Külsûm b. 'Iyâz gönderilse de isyanlar sebebiyle yaşanan savaşlarda Arapların ileri gelenlerinden çok sayıda önemli ismin hayatını kaybetmesinin önüne geçilemedi. İsyanlar neticesinde ölenler arasında İbnü'l-Habhâb ve vali Külsûm b. 'Iyâz da vardı.[113]

Halife Hişâm b. Abdülmelik İfrîkıye'de devam eden isyanları bastırmak üzere, Bişr b. Safvân'ın kardeşi ve Mısır valisi Hanzale b. Safvân el-Kelbî'yi İfrîkıye'ye gönderdi.[114] Hanzale h.124/m.742 yılında bölgeye ulaştığında Hâricî Berberîler idarî merkez olan Kayrevan'ı tehdit etmekteydiler. Kayrevan'daki ulemâ ve halk Hanzale ile birlik olarak Berberî isyancılarla topyekün mücadele ettiler. Bunun sonucu Karn ve Esnâm mevkîlerinde gerçekleşen şiddetli savaşlarda Hanzale Berberîlere ağır bir mağlubiyet

---

[108] Ebü'l-Hattâr'ın Hişâm'a yazdığı şiir:
أفَأَنْتُمْ بني مروانَ قَيْساً دِماء ... وفي إن لم تُنصِفوا حَكَمٌ عَدْلُ
كأنّكم لم تشهدوا مرج راهط ... ولم تعلموا من كان ثَمَّ له الفضلُ
تعاميتم عنّا بعينٍ جَلِيَّةٍ ... وأنتم كذا ما قد علمنا لنا فُعلُ
"Ey Benî Mervân, ey Kays, döktünüz kanımızı,
Siz insaf etmeseniz de Allah hâkim ve âdildir.

Mercirâhit'i hiç görmemiş gibisiniz,
Orada üstünlüğün kime ait olduğunu bilmez misiniz?

Gören gözleriniz olmasına rağmen bizi görmezden geldiniz,
Oysa biz iyi biliriz, sizin bize ne yaptığınızı."
(İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/80.)
Şiirin farklı bir versiyonu için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/272-273.

[109] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/80.

[110] İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr*, 169.

[111] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/190.

[112] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/82.

[113] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/192-193.

[114] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/193; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/88.

yaşattı.[115] Hâricîlere karşı kazanılan bu zafer sebebiyle kadı Leys b. Sa'd "Bedir'den sonra katılmayı en çok istediğim savaş Karn ve Esnâm muharebeleridir." demiştir.[116]

Hanzale İfrîkıye valisi olduğunda Endülüslüler onun yanına gelerek kendilerine bir vali göndermesini talep etmişlerdi. Bunun üzerine Hanzale, Bişr'in ölümü sonrası Ubeyde b. Abdurrahmân es-Sülemî'nin baskı uyguladığı Kelbî devlet adamlarından Ebü'l-Hattâr Hüsâm b. Dırâr el-Kelbî'yi vali olarak Endülüs'e görevlendirdi. Ebü'l-Hattâr kabile asabiyeti hususunda mutedil bir yönetim şekli benimsemesine rağmen bölgedeki Kelbî-Kaysî geriliminin önüne geçemedi.[117] Ebü'l-Hattâr'ın Endülüste'ki faaliyetlerinden dolayı kendi adına endişe duyan Ukbe b. Nâfi'in torunu Abdurrahman b. Habîb oradan ayrılarak gizlice Tunus'a gitti. Hanzale, Tunus'ta kendisine taraftar toplayan İbn Habîb ile mücadele etmeye niyetlense de halkın birbiriyle savaşmasını istemedi. Bunun yerine kendisini itaate çağırmaları için İfrîkıye ileri gelenlerinden oluşan bir heyeti Abdurrahman'a gönderdi. Ancak Abdurrahman elçileri zincire vurup Kayrevan'a doğru yola çıkarak halkı kendisine karşı saldırıya geçmeleri halinde elindeki esirleri öldürmekle tehdit etti. Hanzale'nin Abdurrahman'a gönderdiği heyette bulunan kişiler İfrîkıye'nin önemli şahsiyetleriydi. Onlara bir zarar gelmesi ve Abdurrahman ile silahlı mücadeleye girerek halkın kanının dökülmesinden endişe duyan Hanzale, yanına beytülmâlden yalnızca yol parasını alarak oradan ayrıldı. Abdurrahman'ın tehditleri sonucu Kayrevan halkından Hanzale'nin peşinden giden olmadı.[118] Hanzale'nin doğuya döndükten sonra Abdurrahman ve İfrîkıye halkına beddua ettiği, bunun üzerine bölgede yedi yıl boyunca devam eden salgın hastalık yaşandığı rivayet edilir.[119] Hişâm b. Abdülmelik döneminde Kuzey Afrika'da gerçekleşen iç karışıklık ve isyanlar bölgede Kelbî-Kaysî ayrılığının derinleşmesine yol açmıştır.

Hişâm'dan sonra halife olan Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik, kendisinden önce görevde kalabilen Kelb kabilesi mensupları ve destekçilerini azletmiştir. Velîd'in Kays tarafını desteklemesi neredeyse Yemenî düşmanlığına varacak kadar ilerlemiştir. Öyle ki Kelb kabilesi aleyhine ağır sözler içeren bir şiir kaleme aldıktan sonra Kelbîler tarafından

[115] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/193-194; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/88-90.
[116] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/194; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/90.
[117] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/273.
[118] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/311-312; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/91-92.
[119] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/92.

kendisine tehditvari bir şiirle karşılık verilmiştir.[120] Nitekim bu gerilimin sonu kanlı bitmiş, Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'in Şam'daki Yemenîlerin desteğini alarak başlattığı isyan sonucu Velîd b. Yezîd öldürülmüştür.[121] Bu olay Kelbî-Kaysî mücadelesinin bir halifenin katline sebep olacak seviyeye geldiğini göstermektedir. Kelbîlerden aldığı destekle idareyi ele geçirebilen Yezîd b. Velîd onların isteklerine göre hareket etmek durumunda kalmış, kendisinden sonra kardeşi İbrahim de Yemenîlerin desteği ile halife olmuştur.[122]

İbrahim b. Velîd döneminde Mervân b. Hakem'in torunu Mervân b. Muhammed'in başlattığı ayaklanma sonucu Emevîler Devleti'nde halife ikinci kez bir isyan neticesinde değişmiştir. Mervân b. Muhammed Şam'daki Kaysîlerin desteğini alıp kendini halife olarak ilan etmiştir.[123] Buna karşılık Kelbîler Şam bölgesinde Mervân b. Muhammed'e karşı isyan başlatmış, ardından diğer Yemenî kabileler de onlara katılmıştır.[124] Ayrıca Horasan'da bulunan yaklaşık yüz bin Yemenî, Mervân'ın Kaysîler ile ittifakını haber aldıktan sonra Emevî Devletine karşı cehpe alarak Şîa ve Mevâlî'nin saflarına dahil olmuştur.[125] Mervân b. Muhammed, Şam ve Irak'ta birliği sağlamaya çalışırken Horasan'da Ebû Müslim el-Horasânî'nin yürüttüğü Abbâsî hareketinin devlet için ne derece tehlike oluşturduğunun farkına varamamıştır. Bunun neticesinde Ebû Müslim ile mücadele etmek istediğinde ise ihtilalin karşısında duramayarak yenik düşmüştür. Emevîlerin Şam, Irak ve Horasan'da Kelbîlerin desteğini kaybetmesi devleti fiilen yıkıma götüren etkenler arasında yer almıştır. Sonuçta karşısında büyük bir engel kalmayan Abbâsî ihtilalinin başarıya ulaşmasıyla h.132/m.750 yılında Emevîler'in varlığı sona ermiş, yerine Abbâsî Devleti kurulmuştur.[126]

Emevî Devleti'nin yıkıldığı tarihten kısa süre önce Endülüs'te Berberîler ile mücadele eden Araplar, rakiplerine karşı zafer kazanınca valilik görevine kendi aralarında sırayla Kelb ve Kays kabilelerinden birinin gelmesine karar vermişlerdi. Ancak o dönem valilik görevinde bulunan Kaysî Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihrî, vakti geldiğinde valiliği Kelb kabilesine mensup birine devretmeyi reddederek halkı baskıyla yönetmeyi seçti. Abbâsî

[120] Taberî, *Târîh*, 7/234-236.
[121] Taberî, *Târîh*, 7/231-254.
[122] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/311.
[123] Taberî, *Târîh*, 7/300-309.
[124] Taberî, *Târîh*, 7/323-327.
[125] Taberî, *Târîh*, 7/360-371; Ferruh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, 200.
[126] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/408.

ihtilali sonrası Emevî ailesine yapılan katliamdan kaçan Muâviye b. Hişâm b. Abdülmelik'in oğlu Abdurrahman ed-Dâhil, Yûsuf'un valiliği döneminde Endülüs'e sığındı. Yûsuf el-Fihrî'nin Kaysî yanlısı yönetimine muhalefet eden Kelbîler, bölgedeki Berberîler ile ittifak kurarak Abdurrahmân ed-Dâhil önderliğinde Yûsuf'a karşı ayaklandılar. Bunun sonucu h.138/m.756'da Yûsuf el-Fihrî ile aralarında gerçekleşen savaşta galip gelen Abdurrahman, Kelbîlerin de yardım ve desteğini alarak Endülüs Emevî Devletini kurdu.[127]

Yemenîler ve Berberîlerin destekleri ile iktidara gelen Abdurrahman'dan bu kabilelerin kendileri lehine talepleri oldu. Abdurrahman her ne kadar Kelbîler ile ittifakı sayesinde bulunduğu konumu elde etmiş olsa da hâkimiyeti altındaki tüm gruplara aynı mesafede yaklaşıp tek tarafa meyletmemeyi tercih ediyordu. Ancak bu durumun Kelbîler nezdinde memnuniyetsizliğe sebep olması Abdurrahman'a karşı ayaklanmalarına yol açtı. Abdurrahman isyanları bastırıp kendi döneminde Kelbîlerin iktidar üzerindeki etkisini ortadan kaldırarak Endülüs'te hâkim olduğu otuz iki yıllık süre boyunca kabileler arası denge siyasetini korumayı başardı. Sonraki dönemde ise gerek idareciler gerekse halk tabanı arasındaki kabile mücadelesi Endülüs siyasetinde yeniden ortaya çıkarak etkin rol oynamaya devam etti.[128]

Abbâsîler devrinde merkezin Bağdat'a taşınması Kelbîler ve Şâm bölgesi ile ilgisi olan diğer güçlerin devlet idaresindeki etkilerini zayıflatmıştır.[129] Kuzey Afrika bölgesinde ise Abbâsî halifesine bağlı Kays kökenli Ağlebîler (h.184-296/m.800-909) döneminde Mudarîlere meyledilirken Yemenî kabileler yönetimde ön plana çıkamamışlardır.[130] Dolayısıyla Kelbîler İfrîkıye'de İsmâilî davet yayılmaya başladığında onların siyasî ve dinî politikalarını desteklemek suretiyle Fâtımî Devleti'nin kuruluş aşamasında önemli rol oynamışlardır.[131] Akabinde İfrîkıye ve Mağrib'de Fâtımî hâkimiyetinin sağlanmasında etkili görevlerde bulunmuşlar, bu sayede devlet nezdinde itibar kazanarak Sicilya'ya vali olarak tayin edilmişler, adada Fâtımî Devleti'ne bağlı bir hanedana dönüşmüşlerdir.[132]

---

127 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/493-496.
128 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/575, 588-589; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 88-90.
129 Nadir Özkuyumcu, "Kelb (Benî Kelb)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2022).
130 Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 44-45.
131 Umberto Rizzitano, "Kalbids", *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)*, ed. P. Bearman (Brill, 2012).
132 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/471; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 369.

Ayrıca Fâtımîlerin merkezinin Mısır'a taşınmasında Kelbî ailesine mensup komutanların yardımına başvurulmuş, Kelbîler Mısır'da başta Muiz-Lidînillâh (ö.365/975) ve Hâkim-Biemrillâh (ö.411/1021) olmak üzere Fâtımî halifelerinin yakınındaki devlet ricâli arasında yerlerini almışlardır.[133]

B. Ağlebîler Döneminde Kelbîler'in Fâtımîler ile Yakınlaşması (h.184-296/m.800-909)

Emevîler döneminde Bizans'ın Kartaca'dan çıkarılmasıyla İfrîkıye ve Mağrib topraklarının müslümanlar tarafından fethi tamamlanmıştır. Ancak Emevî hâkimiyetinin son yılları ile Abbasî Devleti'nin kuruluş sürecine tekabül eden h.II/m.VIII. yüzyılda İfrîkıye'de istikrarsızlık hâkim olmuş, bölgede çeşitli iç karışıklık ve ayaklanmalar yaşanmıştır.[134] Valiler ve devlet görevlilerinin bireysel mücadeleleri sebebiyle yaşanan huzursuzluklar ile siyasî, sosyal ve dinî sebeplerle bölgedeki Berberîler'in yönetime karşı isyanları İfrîkıye'de düzenli bir idarenin kurulmasının önünde engel teşkil etmiştir. Emevîler karışıklık yaşandığı zaman valileri değiştirme yoluna giderek sorunları bu şekilde çözmeye çalışmış, Abbasîler de ilk yıllarda Emevîler ile aynı yolu takip etmişlerdir. Ancak valilerin sık aralıklarla değiştirilmesi bölgedeki istikrarsızlığın artmasına sebebiyet vererek özellikle coğrafî koşullar nedeniyle ulaşımın zor olduğu kesimlerde merkezî yönetimin otoritesini zayıflatmıştır. Bu durum ilerleyen süreçte İfrîkıye ve Mağrib'in merkeze uzak yerleşim yerlerinde devletin kabul ettiği öğretilere uymayan Hâricî ve Şiî akımların kendilerine taraftar bularak silahlı mücadeleye dönüşmelerine ve devletin bölgedeki varlığını tehdit etmelerine yol açmıştır.[135]

Abbâsî halifesi Hârunürreşîd'in İbrâhim b. Ağleb'i İfrîkıye valiliğine getirip valilik görevinin babadan oğula geçmesini kabul etmesi bölgede yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir (h.184/m.800).[136] Bunun sonucunda Abbasîler'e bağlı Ağlebî Emirliği'nin kurulmasıyla İfrîkıye'de siyasî istikrar sağlanmıştır. Ağlebîler döneminde iç karışıklık ve isyanlar tamamen sona ermemekle birlikte Ağlebî emirleri ayaklanmaların büyük oranda

[133] Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 241; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 316; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 372.
[134] İfrîkıye'de Berberîler tarafından Emevî Devleti'ne karşı başlatılan ilk isyan hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/82-84.
[135] Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 31-32; Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye*, 43-46.
[136] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/157; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/130.

önüne geçerek istikrarı sürdürmeyi başarmışlardır.[137] Ağlebîler'in bölgedeki iç karışıklıkları bastırmasında Akdeniz'in en büyük yüzölçümüne sahip adası olan Sicilya'nın fethine başlanmasının belirgin bir etkisi olmuştur.[138] Nitekim Sicilya'ya düzenlenen ve başarıyla sonuçlanan fetih harekatı sayesinde İfrîkıye'de birbiriyle mücadele eden unsurlar, dışarıdaki bir düşmana yönelerek iç karışıklıklardan uzaklaşmışlardır.[139]

Resmî anlamda Abbasî halifesine tabi olan Ağlebî emirleri fiilî olarak Bağdat'taki yönetimden bağımsız hareket ettiler. Bölgedeki nüfuzları İfrîkıye'de bulunan Arap kabilelerine ve özellikle kendi kabileleri Benî Temîm'in mensup olduğu Mudar'a dayanıyordu. Ağlebîler güçlerini İfrîkıye fetihlerinin başından itibaren bölgede idarî görevlerde bulunan Arap kabilelerinden alarak toplumun diğer unsurları üzerinde hâkimiyet sağladılar.[140]

Ağlebîler döneminde toplum, sarayla ilişkisi olan "hâssa", genel halk yapısını teşkil eden "âmme" ve bu ikisi arasında fukahâ ve tüccarların meydana getirdiği "vücûh/a'yân" şeklinde anılan üç ana sosyal tabakadan oluşuyordu. Devletin ileri gelen görevlilerini temsil eden "hâssa" tabakası başta Mudar olmak üzere Rebîa ve Kahtân soyundan gelen meşhur Arap ailelerine mensup kişilerden müteşekkildi. Bununla birlikte Arap toplumundaki asabiyet ilişkisi Ağlebî yöneticilerinin kendileri haricindeki Araplara karşı tutumunu etkileyerek idarî görevlerde diğer kabilelere kısayla mensup bulundukları Mudar kabilesini daha çok tercih etmelerine yol açmaktaydı. Yönetimde ve idarî hayatta görev almayan "âmme" tabakasının çoğunluğunu ise Berberîler oluşturuyordu. Ağlebî yönetiminin Mudar Araplarına ağırlık veren bu yapısı hem İfrîkıye toplumunun ekseriyetini meydana getiren Berberîlerin hem de önceki dönemlerde yönetimde belirleyici rolü olan Kelb kabilesi mensuplarının siyasî hayatta arka planda kalmalarına sebebiyet verdi.[141]

Ağlebîler, Mudar Araplarının desteğini alarak İfrîkıye'de kurdukları güçlü idareyi ve Sicilya Adası yoluyla Akdeniz havzasında oluşturdukları etkiyi, h.261/m.875 yılından

[137] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/155-157; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 32.
[138] Ağlebî Emiri Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb döneminde başlayan Sicilya fetih harekatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/333-340; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 355-360.
[139] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/143; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 40-41; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 6.
[140] Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 44.
[141] Amari, *SMS*, 2/233; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 45,230.

itibaren yirmi sekiz sene boyunca devleti yöneten II. İbrâhim'in emirlik döneminin ilk yıllarında sürdürmeye devam ettiler. Bu süreçte II. İbrâhim, Sicilya'daki Rum topraklarına düzenlenen seferlerden elde edilen ganimetler sayesinde devlete gelir ve güç kazandırmayı başardı.[142] Ancak Mısır'da kurulan Tolunoğulları hanedanının İfrîkıye topraklarına saldırması sonucu meydana gelen savaşta (h.267/m.881) Ağlebîler galip gelseler de ordunun Tolunoğulları karşısında yeterli güç ve imkâna sahip olmadığı ortaya çıktı.[143] Sicilya seferlerinden elde edilen gelirin orduyu güçlendirmek için yeterli olmadığına kanaat getiren II. İbrâhim, İfrîkıye halkından para toplayabilmek adına vergileri artırıp yeni iktisadî yükümlülükler ortaya koydu.[144] Bu doğrultuda tedavüldeki eski sikkeleri kaldırıp yeni altın paralar bastırması, halkın "Derâhim İsyanları" olarak adlandırılan ayaklanmaları çıkarmasıyla sonuçlandı (h.275/m.889). II. İbrâhim isyanları batırmayı başarsa da bu olaydan sonra Ağlebî Devleti, İfrîkıye'deki Arap ve Berberî halkın desteğini kaybetmeye ve yıkıma doğru sürüklenmeye başladı.[145]

Derâhim isyanları, II. İbrâhim'in yakın adamlarına ve halka karşı tutumunun değişmesine sebep oldu. Etrafındaki herkese şüpheyle yaklaşan emir, aldığı keyfî kararlar sonucu devlet görevlilerini ve halkı ölüm cezasına çarptırıyordu.[146] Bu bağlamda II. İbrâhim'in Mudar kökenli Arap savaşçılardan oluşan Bellezme[147] halkına yaptıkları, Ağlebî Devleti'nin dayandığı güç kaynağı olan Mudarî Araplar ile birlikte İfrîkıye halkının tamamının desteğini kaybederek yıkılmasına sebebiyet verecek gelişmelerin yaşanmasına yol açtı. Kendi soydaşı Kaysî asıllı Araplardan oluşan Bellezme halkına karşı husumet besleyen II. İbrâhim, şehrin yaklaşık bin kadar savaşçısını öldürdü.[148] İlk İslâm fetihlerinden beri bölgeye yerleşen Arapların soyundan gelen bu savaşçılar, devletin batı

---

[142] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/160-165; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/128.

[143] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/161-162; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/129-130; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 34.

[144] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/164; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/130; Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye*, 308-309.

[145] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/164; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 34; Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye*, 302-305.

[146] Yöneticiliğinin ilk yıllarında adaleti ve iyi bir idareci olmasıyla tanınan II. İbrâhim, zamanla halkına ve en yakınlara karşı kin ve şüphe besleyen bir lidere dönüşmüştür. Ağlebî emiri olduğu önemde içlerinde kendi çocukları, kardeşleri ve saraydaki yakın adamlarının da olduğu çok sayıda kişinin katline sebebiyet vermiştir. II. İbrâhim'ın halka uyguladığı baskının Ağlebî iç ve dış siyasetine etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/174-178; Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye*, 306-349.

[147] Bellezme, Cezâyir'in kuzeydoğusundaki Kostantîne şehrine iki günlük mesafede bulunan kale şehirdir. (İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştâk*, 1/270).

[148] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/166-167; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 35; Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye*, 316.

sınırında Berberî Kütâme kabilesinin Ağlebîler'e karşı tehdit oluşturmasının önündeki en büyük engeldi. Bellezmelilerin katli, Ağlebî ordusunda kalan son Arap unsurun ortadan kalkmasına ve II. İbrâhim döneminde bölgede faaliyetlerini artıran Ebû Abdullah eş-Şiî önderliğindeki Kütâme Berberîlerinin Ağlebîler'e karşı aradıkları fırsatı elde etmelerine yol açtı.[149] Bellezme hadisesi nedeniyle II. İbrâhim'e tepki gösteren halk, merkez ve sahil şeridi haricindeki şehirlerde ayaklanmalar başlattı. Çıkan isyanlara karşı II. İbrahim'in daha çok şiddet uygulama yoluna gitmesi sonucunda İfrîkıye halkı Abbâsî halifesinden yardım isteyerek emirin azlini talep etti. Halifenin tehditlerinden ve Kütâmelilerin bölgede devletin varlığına karşı artan tehlikesinden çekinen II. İbrâhim, yönetimi oğlu Ebü'l-Abbâs II. Abdullah'a bırakmaya karar verdi. Ardından ordunun kalan güçlü birliklerini yanına alarak Sicilya Adası'nda savaşmak üzere yola çıktı.[150]

Ordunun merkezden ayrılması İfrîkıye bölgesindeki Şiî-İsmâilî hareketin lideri Ebû Abdullah eş-Şiî'nin Ağlebîler'e karşı yürüttüğü silahlı faaliyetlerin şiddetlendirmesine sebebiyet verdi. Bunun sonucunda yüz yıldan uzun süredir İfrîkıye'de merkezî yönetim karşısında oluşturdukları tehdidi açığa çıkarmadan faaliyetlerini gizli olarak yürüten ve Ağlebî yönetiminin içine sızmayı başaran İsmâilî davet mensupları, Abbâsîlere bağlı olarak bölgeyi yöneten Ağlebî Emirliği'ni yıkmak için bekledikleri fırsatı elde ettiler.[151] Ağlebîler döneminde yönetimde istedikleri güç ve etkiyi elde edemeyen Kelb kabilesi üyeleri ve Kütâme Berberîleri ise bölgedeki nüfuzlarını artırarak İsmâilî davetin Fâtımî Devleti'ne dönüşmesinde etkili rol oynadılar.[152]

[149] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/131.
[150] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 77; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/132-135; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 36.
[151] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/59; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 28-29.
[152] Pellitteri, "I Banū Abī'l-Ḥusayn o Kalbiti tra Palermo e il Cairo (X-XI sec.)", 4-6.

İKİNCİ BÖLÜM

KELBÎLER'İN KUZEY AFRİKA İDARESİNDEKİ ROLLERİ

A. İfrîkıye Dönemi (h.296-365/m.909-975)

1. Fâtımîler'in Kuruluşunda Aldıkları Görevler

Abbâsîler'in kurulduğu süreçten itibaren Şiî hareket siyasî hayatta belirleyici bir amil haline gelmiştir. Abbâsîler kuruluş aşamasında Emevî idaresi ile Şiîler arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak Emevîler'i yıkıp kendi devletlerini kurana kadar Şiîler ile birlikte hareket etmişlerdir. Ancak Abbâsî Devleti kurulduktan sonra Şiî hareketin Emevîler döneminde olduğu gibi iktidardan uzak kalması Abbâsî yönetimine karşı da tepki göstermelerine yol açmıştır.[153] Bu dönemde Ca'fer es-Sâdık'ı (ö. h.148/m.765) imamları olarak kabul eden Şiîler onun ölümüyle farklı gruplara ayrıldılar. Ca'fer es-Sâdık'ın halef olarak tayin ettiği ancak kendisinden önce ölen oğlu İsmâil b. Ca'fer'in imâmetine inananlar zaman içerisinde İsmâiliyye olarak adlandırıldılar. İsmâilîlerin Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imam olarak kabul ettikleri Muhammed b. İsmâil el-Mektûm'dan itibaren İsmâilî mezhep açısından mestûr imamlar dönemi başladı.[154] Bu safhada imamların kimliği Abbâsîler'e karşı yürütülen faaliyetler sebebiyle saklı tutularak İsmâilî davet gizli biçimde ilerledi. Dolayısıyla Muhammed b. İsmâil'den Fâtımîler'in kurucusu olan Ubeydullah el-Mehdî'ye kadar geçen döneme dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu süreçte imamlar müslümanların hâkimiyeti altındaki bölgelere İsmâiliyye mezhebini yayma amacıyla dâîler gönderdiler.[155] Dâîler faaliyetlerini gizli biçimde yürüterek bulundukları bölgelerde yeterli sayıda taraftar ve güce ulaştıklarında silahlı mücadeleye giriştiler.[156]

İsmâilîler dünyayı on iki parçaya ayırarak bu bölgelere imam tarafından İsmâilî hareket adına faaliyetler gerçekleştirmek üzere dâîler tayin etmişlerdir. Yemen bölgesi bu parçaların en önemlileri arasında yer almıştır. Abbâsîler'in başkenti olan Bağdat'a uzaklığı, zor coğrafî şartları ve Abbâsîler'in zencî isyanları sebebiyle içinde bulundukları

[153] Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 64-65.
[154] Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, 62-63; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 226-227.
[155] Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâd'il-Yemen*, 91-92.
[156] İsmaîlî davetin kuruluş süreci ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Daftary, *İsmaililer*, 118-191.

durum bölgede İsmâilî davetin dışarıdan bir baskı ile karşılaşmadan yayılmasına yol açmıştır. Irak ve Şâm topraklarında Abbâsî merkezine yakınlıkları sebebiyle davet faaliyetleri Yemen'deki kadar açık şekilde gerçekleştirilememiştir.[157] Mağrib'de Fâtımî Devleti'nin temellerini atan dâî Ebû Abdullah eş-Şiî de Fâtımî başkadısı Kâdî Nu'mân'ın "aslüd'd-da've" olarak zikrettiği Yemen'den İfrîkıye bölgesine gönderilmiştir.[158]

Aslen Kûfeli olan Ebû Abdullah, Yemen'de İsmâilî davet adına gerçekleştirdiği silahlı mücadelesi sonucu kazandığı zaferler sebebiyle "Mansûru'l-Yemen" olarak bilinen dâî İbn Havşeb'in yanına eğitim almaya gönderildi. Dönemin imamı, Ebû Abdullah'a İbn Havşeb'in tedrisatından geçmesini, ondan davet ve mücadele usûllerini öğrendikten sonra Mağrib'deki Kütâme Berberîlerinin topraklarına yönelmesini emretti. Yemen'e giderek İbn Havşeb'in yakın adamlarından biri haline gelen Ebû Abdullah yaklaşık bir yıl boyunca İbn Havşeb'e bütün faaliyetleri ve savaşlarında eşlik etti. Bir sene sonunda İbn Havşeb artık İfrîkıye topraklarının açıktan davete hazır olduğunu söyleyerek Ebû Abdullah'tan Kütâme topraklarına gitmesini istedi. Bunun üzerine Ebû Abdullah, Mekke'ye giden hac kafilesine katılarak Mağrib'e ulaşmak üzere Yemen'den yola çıktı (h.279/m.892).[159]

Ebû Abdullah'ın İfrîkıye'ye gidişinden 135 yıl önce h.II/m.VIII. yüzyılın ortalarında Şiîliği bölge halkı arasında yayma amaçlı davet faaliyetleri başlamıştı. Bu amaçla Ebû Süfyân ve Halvânî adında iki dâî Kâdî Nu'mân'ın naklettiğine göre Ca'fer es-Sâdık'ın emriyle bölgeye gönderilmiş, onlara İfrîkıye sınırını geçip Berberîlerin arasına karışmaları ve orada imamların faaliyetlerini anlatmaları emredilmişti.[160] Bu iki dâînin gerçekleştirdiği gizli davet faaliyetleri sonucu Şiîleşen kabileler arasında Kütâmeli Berberîler de yer alıyordu.[161] Ebû Süfyân ve Halvânî, davetlerine katılanlar arasında ortamı Mehdî ve onun müjdecisi olan Ebû Abdullah için hazırlayarak taraftarlarına onların ileride bir gün yanlarına geleceği bilgisini aşılamışlardı. Ebû Abdullah'ın ilk amacı davetini kabul etmeye hazır halde bulunan Kütâme topraklarına girerek İfrîkıye'de

[157] Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 42-43.
[158] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 2.
[159] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 30-31; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/168-169; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/55; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 25; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 43-44.
[160] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 26-27; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/41.
[161] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 29.

İsmâiliyye mezhebinin yayılmasını sağlamak, ardından bölgedeki hâkim güç olan Ağlebîler ile mücadeleye başlamaktı.[162]

Mağrib'e ulaşma amacıyla Yemen'den hac kafilesine katılarak yola çıkan Ebû Abdullah Mekke'de içlerinde Şiîlerin bulunduğu Kütâmeli hacılarla bir araya gelip Ehl-i beytin faziletleri hakkında yaptığı konuşmalar neticesinde onlarla samimiyet kurdu. Kütâmelilerin Şiî liderleri ona nereye gittiğini sorduklarında Mısır'a ulaşmak istediğini belirtti. Onlar da yollarının Mısır'dan geçeceğini söyleyerek Ebû Abdullah'a birlikte yola çıkmayı önerdiler. Bu teklifi kabul eden Ebû Abdullah Kütâme kafilesine katılarak Mekke'den ayrıldı. Ancak yol boyunca asıl niyetinin Kütâme topraklarına gitmek olduğunu onlara söylemedi. Yolculuk esnasında Kütâme kafilesindeki tüm hacılar vakitlerini zühd ve ibadet ile geçiren Ebû Abdullah'ın yanında toplanıp ona hürmet göstermeye başladılar. Ebû Abdullah yanındakilere Kütâmelilerin yaşadıkları yer, merkezî otoriteye bağlılıkları, diğer Berberî kabilelerle ilişkileri gibi hususlarda sorular soruyor ve daveti yayacağı ortam hakkında detaylı bilgi ediniyordu.[163]

Kütâme kafilesi Mısır'a ulaşınca Ebû Abdullah Mısır'da kalıp oradaki çocuklara hocalık yapmak istediğini söyleyerek kendilerine veda ediyormuş gibi göründü. İlmî hayattan uzak bir toplum olan Kütâmeliler Ebû Abdullah'ın niyetinin muallimlik yapmak olduğunu öğrenince bundan çok etkilenerek ona kendi topraklarına gelirse orada daha büyük faaliyet gösterebileceğini söylediler. Kütâmelilerin ısrarı ve kendisine liderlik teklif etmeleri üzerine onlarla birlikte Mağrib'e yönelen Ebû Abdullah asıl amacını gizlemeye devam etti.[164]

Hac kafilesi Kütâme topraklarına ulaştığında Ebû Abdullah beraberindekilere orada Feccü'l-Ahyâr denilen yerde bulunan İkcân'a[165] yerleşmek istediğini bildirerek kendilerine Mehdî'nin, adı Kütmân kelimesinden türeyen bir kavmin bulunduğu yere geleceği ve o kabilenin Mehdî'ye yardım edeceğine dair hadîs-i şerîf olduğunu söylediği

---

[162] Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 46.

[163] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 34-35; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/168; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 25-26; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 82-84.

[164] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 38; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/169; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/56; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 26; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 84.

[165] İkcân, İfrîkıye'nin kuzeyinde bulunan ve Kütâme kabilesinin topraklarına verilen isimdir. Bölgenin tam konumu bilinmemekle beraber Kâdî Nu'mân'ın aktarımından Ağlebîler'in sınır şehri Mîle yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır. (Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 136).

bir rivayeti aktardı.[166] Kafiledekiler Ebû Abdullah'ın bu söylediklerinden ve onun Kütâme topraklarını iyi tanımasından etkilendiler. Ebû Abdullah'ın daveti bölgede kısa sürede çok sayıda taraftara ulaştı.[167]

Ebû Abdullah Mağrib'e gittiğinde bölge üç büyük ailenin elinde paylaşılmış haldeydi. Batıdaki Mağrib-i Aksâ'da yer alan Fas'ta Şiî-Hasanî koldan gelen İdrîsîler, Mağrib-i Evsat'taki Tahert'te[168] Hâricî Rüstemîler ve İfrîkıye bölgesinde Abbâsîler'e bağlı Ağlebî Emirliği bulunmaktaydı. Hüseynî koldan gelen İsmâilîyye'ye bağlı Ebû Abdullah'ın, Hasanî soya mensup İdrîsîler'in hâkim olduğu Fas'ta kendine yer edinmesi mümkün değildi. Tahert'teki Hâricî Rüstemîler, İsmâiliyye mensuplarına karşı büyük bir kin besliyor ve ellerinde bulundurdukları bölgelerde İsmâilî faaliyetlerin yürütülmesine fırsat vermiyorlardı. Abbâsîlere bağlı Ağlebî topraklarında ise İsmâilî davet açıktan gerçekleştirilemezdi. Bu şartlar altında kuzeybatıda merkezî otoriteden uzak bir noktada yer alan Kütâme toprakları Ebû Abdullah'ın üstlendiği görevi yerine getirmesi için en müsait bölgeydi.[169]

Ebû Abdullah hac kafilesi ile yaptığı yolculuk esnasında gerçekleştirdiği sohbetlerde Kütâme kabilesinin yaşadığı yerin İsmâilî davetin merkezi olması için uygunluğunu teyit etti. Aşılmaz dağlar ve verimli tepelerle çevrili Kütâme topraklarındaki İkcân beldesi, Ağlebîler'in merkezi Rakkâde'ye[170] on günlük mesafedeydi. Uzak olması bölgeyi merkezî yönetim karşısında güvende tutuyordu. Kütâmeliler ayrıca ziraat, hayvancılık ve silah imalatı ile uğraştıkları için dışa bağımlı olmadan yaşamlarını devam ettirecek iyi bir refah seviyesine sahiptiler. Bu sebeplerin etkisiyle Kütâme kabilesi Ağlebî emirinin hâkimiyetini yalnızca sözde kabul ediyor, fiilî anlamda ise merkezî otoriteden bağımsız bir hayat sürüyordu. Ayrıca Kütâme halkı Hâricîliği seçen diğer Berberî kabilelerden uzak olup onlarla savaş halindeydi. Dolayısıyla Hâricî Berberîlerin Ağlebîler'e karşı çıkardıkları isyanlara iştirak etmemişlerdi. Tüm bunlar merkezden uzak olan ve o güne kadar devlete karşı bir tehlike teşkil etmeyen Kütâme kabilesinin topraklarının Ebû

[166] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 48.
[167] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/168; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/56-58; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 27; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 85.
[168] Tâhert, Mağrib-i Aksâ'nın kuzeyinde Tilimsan ile Kal'atü Benî Hammâd arasında bulunmaktadır. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/7).
[169] Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 86.
[170] Rakkâde, II. İbrâhim'in Kayrevan'a dört günlük mesafede inşa ettirdiği şehirdir. Kayrevan'dan sonra Ağlebîler'in yıkılıncaya kadar başkenti olmuştur. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/55).

Abdullah'ın İfrîkıye'de davetini yayacağı merkezi kurmak için en uygun yer olduğunu gösteriyordu.[171]

İkcân'a yerleştikten sonra ünü çevre bölgelerde yayılan Ebû Abdullah'ın sohbetini dinlemeye dört bir yandan gelenler oluyor, kimileri davete katıldıktan sonra kendi memleketlerine dönerken kimileri ise İkcân'da kalmaya karar veriyordu. Bu sayede Ebû Abdullah'ın etrafında Kütâme halkından Berberî İsmâilî bir cemaat meydana gelmesiyle kendisi hakkındaki gelişmeler Ağlebî Emiri II. İbrâhim'e ulaştı.[172] Bunun üzerine İbrâhim, Kütâme topraklarına yakın bir şehir olan Mîle[173] valisinden Ebû Abdullah'ın kim olduğuna dair bilgi vermesini istedi. Vali onun dikkate değer biri olmadığını, yün elbiseler giyip insanları hayra davet ettiğini ve yalnızca ibadetle meşgul olduğunu söyleyerek kendisine dair başka bir malumat aktarmadı. Bu soruşturma sonucu II. İbrâhim, İsmâilîlerin meydana getirdiği tehlikeyi göz ardı etti. Böylece Ebû Abdullah saflarını güçlendirip Kütâme haricindeki Berberî kabilelerine hâkim olmak için vakit kazandı.[174]

Ebû Abdullah Kütâme topraklarında cemaatini büyütüp güçlendirdiği sırada Yemen'deki İbn Havşeb ile görüşmeye devam ediyordu. İbn Havşeb ona Bağdat'ta Abbâsîler'in zayıfladığını haber verdi.[175] O esnada Kütâme kabilesinin tamamı Ebû Abdullah'a tâbi olsa da diğer Berberî kabileleri bu durumdan rahatsızlık duyarak onu öldürmeye teşebbüs ettiler.[176] Bunun sonucu Ebû Abdullah'ın Mağrib'de önce Berberîler, ardından Ağlebîler ile gerçekleştireceği silahlı mücadelenin ilk dönemi başladı.[177] Ebû Abdullah, Berberîler ile savaştığı esnada İkcân'dan ayrılıp Tazrût[178] şehrine çekilmek zorunda kaldı.[179] Bu süreçte Kütâmeliler ile diğer kabileler arasında yaşanan şiddetli savaşlar Ebû Abdullah'ın Berberî kabilelerinin çoğuna karşı zafer kazanarak hâkimiyetini onlara kabul ettirmesiyle

---

171 Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 36-38; Makrîzî, *İtti'âz*, 55-56; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 86-88.

172 İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/171-173; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/57; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 27; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 91.

173 Mîle, Ağlebî hâkimiyetindeki İfrîkıye'nin batısında bulunan ve Kostantîne'ye bir gün uzaklıktaki sınır şehridir. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/244).

174 Makrîzî, *İtti'âz*, 1/57; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 28; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 99.

175 Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 28.

176 Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 28.

177 Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 99.

178 Tâzrût, İkcân yakınlarında bulunan ve Ebû Abdullah eş-Şiî'nin ilk askerî karargahını kurduğu şehirdir. (Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 87).

179 Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 86.

sonuçlandı.[180] Ebû Abdullah Berberîler üzerinde hâkimiyeti sağlayana kadar Ağlebîler ile silahlı çatışmalara girmemiştir. Bu durum Ağlebî yönetiminin Ebû Abdullah'ın oluşturduğu tehdidi ihmal etmesine yol açmıştır.[181]

Kütâme üzerinde otoriteyi sağlayan Ebû Abdullah, kendisine en yakın Ağlebî yapılanması olan Mîle şehrine saldırmak için fırsat kolluyordu. Emirlikten çekilen II. İbrâhim'in ordunun büyük kısmını yanına alarak Sicilya seferine çıkması ona aradığı fırsatı verdi. Mîle'nin Ebû Abdullah'ın eline geçmesiyle Ağlebîler Ebû Abdullah'a karşı ilk şehirlerini kaybetmiş oldular.[182] Bunun üzerine Ağlebîler Ebû Abdullah'a yönelik güçlü bir saldırıya geçseler de Ebü'l-Abbâs'ın ölümü ve yerine geçen III. Ziyâdetullah'ın tedbirsiz tasarrufları sebebiyle Ebû Abdullah'ın bölgedeki gücü giderek arttı. Berberîler ile mücadelesinden sonra İkcân'a dönen Ebû Abdullah orayı "dâru'l-hicre" olarak ilan etti. Taraftarlarına Mehdî'nin yakında ortaya çıkacağını, bu yüzden hepsinin İkcân'a hicret etmeleri gerektiğini duyurmaya başladı. Bunun üzerine Ebû Abdullah'a tabi olanların İkcân'a gidip orada toplanarak güçlerini artırmaları sonucunda Ebû Abdullah ile III. Ziyâdetullah'ın birlikleri arasında çatışmalar şiddetlendi. Bu süreçte Ağlebîler'in yaşadığı mağlubiyetler zevk ve eğlenceye düşkün III. Ziyâdetullah'ın vezirleri ve devlet adamları için sıkıntı teşkil etmedi. Zira idarî görevlerde bulunan görevlilerin çoğu Şiîleştiği için Ebû Abdullah'ın galibiyetlerinin Mehdî'nin gelişini hızlandıracağına inanarak gelişmelerden mutluluk duyuyorlardı. Mîle'den sonra Ağlebîler'in hâkimiyetindeki diğer şehirlerde ilerlemeye devam eden Ebû Abdullah kazanılan zaferleri Selemiye'de[183] bulunan Ubeydullah el-Mehdî'ye haber veriyor ve onu İsmâilî devletin kurulması için hazır hale gelen İkcân'a davet ediyordu.[184]

Ebû Abdullah İfrîkıye'de faaliyetlerini yürüttüğü esnada Selemiye'de bulunan İmam Ubeydullah el-Mehdî çevresindekilere kendini Abbâsîler'e bağlı bir kişi olarak tanıtıyordu. Selemiye'ye gelen herkese ihsan ve ikramlarda bulunarak kendilerini

---

[180] Ebû Abdullah'ın beraberindeki Kütâmeliler ile diğer Berberî kabileleri arasında geçen savaşlara dair detaylı bilgi için bkz. Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 79-133; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/58; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 28.

[181] Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 116-117.

[182] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 135; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/58; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 117.

[183] Selemiye (Selemye), Bilâdü'ş-Şâm'da Hama yakınlarında bulunan tarihî şehirdir. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/240).

[184] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 37; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/59; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 28-29; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 127-145.

davetine çekmeye çalışıyordu. Şehrin Abbâsîler'e bağlı Türk valisi, Ubeydullah'ın bu halinden şüphelenerek onu soruşturmaya başlamıştı. İmam bunu fark edince Bağdat'taki dâîlerine haber gönderip valinin azledilmesini sağladı. Vali Bağdat'a dönünce Selemiye'de gördüklerini halifeye bildirerek onu Mehdî'yi kontrol altına almaya ikna etti.[185] Hicrî III. yüzyılın sonunda (miladî 10. yüzyılın başı) Mehdî ile yaşadıkları fikir ayrılığı sonrası bağlı bulundukları İsmâilî davetten uzaklaşan Karmatîler, Selemiye'ye giderek Mehdî'ye saldırı düzenlemeyi planladılar.[186] Karmatîlerin suikast planının haberi Bağdat'a ulaşınca Halife, Selemiye'nin eski valisine acele edip Ubeydullah el-Mehdî'yi onlardan önce ele geçirmesini emretti. Bağdat'taki dâîlerden gelişmelere dair haber gelmesi üzerine Ubeydullah Selemiye'de daha fazla kalmamaya karar verdi.[187]

Ubeydullah el-Mehdî beraberinde ileride Kâim-Biemrillâh ünvanıyla Fâtımî halifeliği makamına gelecek olan oğlu Ebü'l-Kâsım, başdâîsi Feyrûz, Ebû Abdullah eş-Şiî'nin ağabeyi Ebü'l-Abbâs ve diğer yakın adamları olduğu halde tüccar kılığında Selemiye'den ayrıldı.[188] Kendilerine hedeflerinin Yemen'e gidip devleti orada kurmak olduğunu söylemişti. Ancak konakladıkları Mısır'da Ubeydullah beraberindekilere Yemen'e değil, Mağrib'e yöneleceklerini bildirdi. Mehdî'nin kararını Yemen'in siyasî, sosyal ve iktisadî şartlarının İsmâilî bir devletin kurulup yayılması için elverişli olmayışı etkilemişti. Ayrıca Yemen'deki İsmâilî davet o dönemde Ali b. Fazl'ın dâî İbn Havşeb'e muhalefeti sebebiyle güç kaybetmişti.[189] Mağrib'de ise Ebû Abdullah tüm Kütâmelileri emri altına alarak Ağlebî hâkimiyetini zayıflatmaya başlamıştı.[190] Ubeydullah el-Mehdî aslında Yemen'e gidiyor gibi görünerek kendisini takip eden Abbâsî görevlilerini atlatmayı başarıp İkcân'a yöneldi. Yolunu Mağrib'e çevirene kadar bu kararını en yakınındakilerden dahi sakladı. Bunun üzerine başdâî Feyrûz, olaylar kendisinin istediği gibi gelişmediği için Mehdî'den ayrılıp Yemen'e yönelerek orada muhalif Ali b. Fazl'ın hareketine katıldı.[191]

Mağrib'e doğru yola çıkan Ubeydullah el-Mehdî, İkcân'a yönelmeden önce Ebû Abdullah eş-Şiî'nin ağabeyi Ebü'l-Abbâs'ın önden gitmesini emretti. Ancak Mehdî ve

---

185 Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 47.
186 Muhammed b. Muhammed Yemânî, "Sîratü el-Hâcib Ca'fer b. Ali ve Hurûcü'l-Mehdî min Selemiye ilâ Sicilmâse ve Hurûcühû minhâ ilâ Rakkâde", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb Câmiatü'l-Kâhire* 4 (1936), 109; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 169.
187 Yemânî, "Sîretü Ca'fer el-Hâcib", 110; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 47.
188 Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 29; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 169.
189 Yemânî, "Sîretü Ca'fer el-Hâcib", 110-111.
190 Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 82; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 170-172.
191 Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 48-49.

adamlarının bölgeye geleceğini haber alan Ağlebî emiri III. Ziyâdetullah, Ebü'l-Abbâs'ı Kayrevan'a ulaştığında tutuklatarak hapsettirdi.[192] Mehdî, Ebü'l-Abbâs'ın tutuklanması üzerine İkcân yerine güneyde bulunan Midrârîler'in merkezi Sicilmâse'ye[193] gitmeye karar verdi.[194] Şehre ulaşan Mehdî bölgenin emiri Elyesa' b. Midrâr'a hediyeler göndererek ona yaklaşmaya çalıştı. Elyesa' da kendisine iyi davranarak Mehdî'yi yakınında tuttu. Ancak Ziyâdetullah'ın Sicilmâse'ye gelen kişinin Ebû Abdullah'ın kendisine davet ettiği Mehdî olduğuna dair mektubu Elyesa' b. Midrâr'a ulaşınca Mehdî'yi tutuklatıp hapsettirdi.[195]

Ebû Abdullah'ın Mehdî'nin hapsedilmesinden kısa bir süre sonra Rakkâde'ye girmesi üzerine son Ağlebî emiri Ziyâdetullah bir gece vakti kaçarak İfrîkıye'den ayrıldı (h.296/m.909).[196] Kısa süre sonra da Ebû Abdullah eş-Şiî, tutuklu haldeki Mehdî'yi gelişmelerden haberdar etmek için kazanılan zaferleri kendisine bildiren bir mektup yazdı. Mektubunu ilerleyen dönemde Fâtımî Devleti'nde önemli idarî ve askerî görevlere getirilecek olan Kelbîlerin atası Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. el-Fazl b. Ya'kûb el-Kelbî[197] ile Ubeydullah el-Mehdî'ye gönderdi. Ebü'l-Hüseyin, Mehdî'ye teslim edilmek üzere Ebû Abdullah'ın kendisine emanet ettiği mektup ve bir miktar para ile Sicilmâse'ye doğru yola çıktı. Şehre ulaştıktan sonra kasap kılığına giren Ebü'l-Hüseyin, kafasının üzerinde taşıdığı etler ve yağlı kıyafetleriyle tutuklulara et satmaya gelmiş gibi yaparak Ubeydullah el-Mehdî'nin hapsedildiği yere girmeyi başardı. Orada Mehdî ile buluşup Ebû Abdullah'ın Ağlebî topraklarında kazandığı zaferi ve Ağlebî Emirliği'nin son bulduğunu kendisine haber verdi.[198]

Mehdî'nin açığa çıkması ve zarar görmesi tehlikesi göze alınarak Ebû Abdullah'ın kazandığı zaferin haberini ulaştırma görevinin Ebü'l-Hüseyin el-Kelbî'ye verilmesi onun Ebû Abdullâh'ın yakın adamları arasında yer aldığını ve Kelbî ailesinin kuruluş safhasından itibaren Fâtımî Devleti'nin hizmetinde bulunduğunu göstermektedir.

---

[192] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 162-163; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/61; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 173.

[193] Sicilmâse, Mağrib'in güneyinde Fas şehrine on günlük mesafedeki şehirdir. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/192).

[194] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 163-164; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/61; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 85.

[195] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 35; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/62; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 85; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 49.

[196] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 233-244; İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 39; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/183-186; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/63.

[197] Ebü'l-Hüseyin'in tam adı için bkz. Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 371.

[198] Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 30.

Nitekim devlet kurulduktan sonra da Fâtımî halifeleri, Benî Ebi'l-Hüseyin olarak anılacak olan Ebü'l-Hüseyn'in çocukları ve torunlarını devlet idaresinde önemli görevlere getirmişlerdir. Kelbîler de Fâtımî yöneticilerinin bu tutumunu karşılıksız bırakmamış, Fâtımîler'in gerek en güçlü olduğu dönemlerde gerekse en sıkıntılı zamanlarında onlara sadık kalmışlardır.

Rakkâde Ebû Abdullah'ın eline geçtikten sonra III. Ziyâdetullah'ın bölgeden ayrılmasıyla Ağlebî Emirliği son buldu.[199] Akabinde Sicilmâse'ye giderek Midrârîler'e karşı mücadele eden Ebû Abdullah, Ubeydullah el-Mehdî'yi hapisten kurtardı.[200] Ebû Abdullah kendisiyle birlikte Rakkâde'ye döndükten sonra idareyi Mehdî'ye teslim etti. Bunun sonucunda Fâtımî Hilâfeti ilan edilerek Ubeydullah "Mehdî-Lidînillâh" ve "Emîrü'l-Mü'minîn" ünvanlarıyla devletin başına geçti.[201]

2. Fâtımî Ordusunda Katıldıkları Askerî Faaliyetler

Fâtımî Devleti'nin kurulmasıyla İfrîkıye, Mağrib, Cerbe, Trablus ve Sicilya'da hâkimiyet sağlayan Ubeydullah el-Mehdî devletin başına geçtikten sonra Ebû Abdullah eş-Şiî ve ağabeyi Ebü'l-Abbâs'ı yönetimden uzak tutmayı tercih etti.[202] Devletin hâkim olduğu topraklara yapılan vali tayinlerini kendisi gerçekleştirmeye ve ordunun faaliyetlerine karar vermeye başladı. Bu durum Ebü'l-Abbâs'ın tepki göstererek kardeşi Ebû Abdullah'ın da bulunduğu meclislerde Mehdî'nin aleyhine söylemler geliştirmesine yol açtı. İlk aşamada ağabeyinin sözlerinden rahatsız olan Ebû Abdullah, ilerleyen süreçte Ebü'l-Abbas'ın telkinlerinden etkilenerek Mehdî'ye halifenin yalnızca sarayda bulunmasının daha iyi olacağını söyledi. Kendisinin eskiden olduğu gibi Kütâmeliler arasındaki işleri yoluna koyarak halkla muhatap olmasının Mehdî'nin halk nezdindeki değeri için daha isabetli olacağını belirtti.[203] Mehdî, bu sözlerin asıl sebebinin farkında

[199] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 244; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/184-186; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/63.
[200] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 279-287; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/186-187; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/65; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 85.
[201] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 287-292; İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 41; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/188-189; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/66; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 33; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye Fî Mısr*, 49.
[202] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 43-44.
[203] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 307; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/67.

olmasına rağmen Ebû Abdullah'a karşı olumsuz bir tavır takınmadan sakince cevap vererek onu yanından gönderdi.[204]

Ebü'l-Abbâs çevresindekilerle Mehdî hakkındaki olumsuz konuşmalarına devam ederek halk arasında onun İkcân mallarını yalnızca kendine hasredip İsmâilî davet için yıllarca gayret sarf edenlere pay vermediği söylentisini yaydı. Ayrıca gerçek Mehdî'nin gelişinin alâmetlerle belli olacağını ancak Ubeydullah'ın hiçbir alâmet göstermediğini söylüyordu. Onun tüm sözlerinden Mehdî de haberdar oluyordu. Nitekim Ebü'l-Abbas'ın çıkardığı söylentilerden etkilenen bir grup Kütâmeli, Mehdî'ye giderek kendisinden şüphe duyduklarını, eğer hakikî olarak Mehdî ise o anda bir keramet göstermesini istediler. Bu duruma çok sinirlenen Mehdî, Kütâme heyetinin başındaki kişiyi idam ettirdi. Olayların bu şekilde gelişmesinden etkilenerek kendileri için endişe duyan Ebû Abdullah ve ağabeyi Ebü'l-Abbâs, Mehdî'ye karşı hazırlıklara giriştiler. Ancak istedikleri fırsatı elde edemeden bu çabaları Mehdî'nin görevlileri tarafından öldürülmeleri ile sonuçlandı (h.298/m.911).[205]

Ebû Abdullah'ın ölümü, yıllardır kendisine bağlılık duyan ve Fâtımî Devleti'nin kurulması için mücadele edenler arasında geniş bir etki uyandırdı. Başta Kütâme Berberîleri olmak üzere pek çok grup Mehdî'ye karşı ayaklanmalar gerçekleştirdi.[206] Mehdî bu isyanları bastırdıktan sonra Kütâmeliler ile arasına mesafe koyarak onları önemli devlet görevlerine getirmekten kaçındı. Dolayısıyla hâkim olduğu bölgelerdeki merkezi otoriteyi sağlayabilmek adına devlet adamları, vali ve âmillerini Kelbîler ile diğer Arap kökenli kabilelerin mensuplarından seçti. Abbâsîler, Karmatîler ve Ağlebîler başta olmak üzere önüne çıkan rakiplerine karşı siyasî hamleleriyle üstünlük kuran Ubeydullah el-Mehdî, Ebû Abdullah eş-Şiî'yi ortadan kaldırıp taraftarlarını idarî görevlerden uzaklaştırarak onların devlet karşısında oluşturdukları tehdidi de bertaraf etmiş oldu.[207]

İsyanları bastırarak otoritesinin pekişmesini sağlayan Mehdî, dış politikaya ve imar faaliyetlerine önem verdi. Oğlu Ebü'l-Kâsım komutasında Mısır'a ve Mağrib'e seferler

[204] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 308.
[205] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 309-316; İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 43; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/190; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/67.
[206] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 317-324; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/190-192; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/68; Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", 25.
[207] Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 75.

düzenledi.[208] Bu dönemde gerçekleştirilen Mısır harekatı başarı ile sonuçlanmasa da Mehdî kendisinden sonra gelecek Fâtımî idarecilerine Mısır'ın ele geçirilmesi görevini miras bıraktı. Halefleri Kâim-Biemrillâh (ö.334/946) ve Mansûr-Billâh (ö.341/953), Hâricî Ebû Yezîd en-Nükkârî (ö.336/947) isyanı ile meşgul oldukları için devletin topraklarını genişletme fırsatı bulamadılar. Mısır'ın Fâtımîler'in eline geçmesi ise Muiz-Lidînillâh (ö. 365/975) döneminde gerçekleşti.[209]

Ebû Yezîd en-Nükkârî'nin Fâtımîler'e karşı büyük bir isyana hazırlandığı haberini alan Mehdî, bundan korunmak adına devletin merkezini sahil kenarında korunaklı bir bölgeye taşımak istedi. Yaptığı saha çalışmaları sonucu Kayrevan'ın güneydoğusunda karaya bağlı bir adacık şeklindeki bölgeyi uygun bularak adını Mehdiye koyduğu şehrin temellerini attı (h.303/m.916). Ayrıca şehirde bulunan bir dağın üzerine, iki yüz geminin sığabileceği kapasitede bir tersane inşa edilmesini emretti. Bu sayede deniz ticaretine hâkim olmak istediği gibi savaşlarını yalnızca karadan değil deniz yoluyla da sürdürmeyi planlıyordu. Tersanenin bulunduğu yerin altına ise ileride yaşanabilecek sıkıntılara karşı tedbir amacıyla tahıl ambarları ve su sarnıçları inşa ettirdi. Şehrin inşa edilmesi ile birlikte Mehdî, Fâtımî Devleti'nin artık güvende olduğunu belirtti.[210]

Yirmi dört yıl hüküm süren Ubeydullah el-Mehdî hayatını kaybettiğinde (h.322/m.934) yerine Kâim-Biemrillâh ünvanıyla oğlu Ebü'l-Kâsım geçti.[211] Ancak Kâim göreve geldiği günden itibaren isyanlarla mücadele etmek durumunda kaldığı için Mehdî'nin ölümü bir yıl boyunca saklandı.[212] Kâim döneminin ilk yıllarında Genova (Ceneviz) ve Mısır'a seferler düzenlenmekle birlikte[213] Mehdî'nin ölümüyle şiddetini arttıran Ebû Yezîd en-Nükkârî isyanının devletin otoritesini ve toprak bütünlüğünü sarsacak boyutlara gelmesi Fâtımîler'i isyanı bastırmak haricindeki faaliyetlerden alıkoymuştur.

---

[208] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 44; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/68-72.
[209] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/69.
[210] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 42; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/229-231; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/70-71; Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", 27.
[211] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 49-53.
[212] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/72.
[213] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/74.

Fâtımîlere karşı hareketini Mehdî döneminde başlatan Ebû Yezîd Mahled b. Keydâd en-Nükkârî, Berberî Zenâte kabilesine mensuptu.[214] Tûzer[215] şehrinden bir tüccar olan babasının yanında yetişti. Orada Kur'ân öğrendikten sonra Hâricî-İbâzî harekete katılıp Tâhert'e[216] giderek çocuklara Kur'ân-ı Kerîm dersleri vermeye başladı.[217] Fâtımî Devleti kurulduktan sonra şehirdeki diğer Hâricî Berberîler ile birlikte Tahert'ten ayrılarak Berberî kabilelerin yoğunluklu olarak bulunduğu Cebel-i Evrâs'a[218] yerleşti. Orada İbâzî ileri gelenlerinden Ebû Ammâr b. Abdullah el-Humeydî ile bir araya geldi. Şiîlere karşı kin ve nefretiyle tanınan Ebû Yezîd, muallimlik yaptığı süre zarfında çevresindeki halkı Fâtımîler'e karşı isyana teşvik etmeye başladı.[219]

Hâricî Berberî gruplar, kendilerine rakip olarak gördükleri Kütâmeli Berberîlerin Fâtımî Devleti'nde önemli görevlerde bulunmalarından rahatsızlık duyuyorlardı. Bundan dolayı Fâtımî hâkimiyetini tam anlamıyla benimsememişlerdi. Ayrıca mezkûr Berberî kabileleri Arapların bölgedeki hâkimiyetine karşı da tepkiliydiler. Fâtımî Devleti'nin Berberîlerin Ağlebîler ile mücalesi sayesinde kurulmasına rağmen sonucunda hiçbir şey elde edemediklerini düşünüyorlardı.[220] Ebû Yezîd en-Nükkârî, Mehdî döneminde bu şartlar altında söylemini yayarak Cebel-i Evrâs'ta bulunan Hâricî Berberîlerden taraftarlar edinmeye başladı (h.316/m.929). Babası kadar güçlü bir idareci olmayan Kâim'in göreve gelmesiyle ise gücünü artırdı. Fâtımîler'e tâbi olanları tekfir edip onların can ve mallarını helal sayan Ebû Yezîd, taraftarlarını Fâtımî yönetimine isyan etmeye çağırdı.[221]

---

[214] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/228; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 265.

[215] Tûzer, Ya'kūbî'nin zikrettiğine göre Tunus'un güneyinde yer alan Kastilya bölgesindeki dört şehirden en büyüğüdür. Zamanla Kastilya adı unutularak bu bölge için Cerîd ismi kullanılmaya başlanmıştır. (Ahmed b. İshak Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* [Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001], 188-189; Recep Uslu, "Cerîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 1993], 7/402-403).

[216] Tâhert, Hâricî-İbâzî Rüstemîler'in başkenti olup ilerleyen dönemde Fâtımî hâkimiyetine geçen tarihi şehirdir. (Ya'kûbî, *Büldân*, 197-198; Nadir Özkuyumcu, "Tâhert", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 2010], 39/393-393).

[217] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 264.

[218] Cebel-i Evrâs, Cezayir'in batısındaki Begâye'de yer alan yüksek bir dağdır. (Ya'kûbî, *Büldân*, 190).

[219] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 54-55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/422; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/75; Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", 28; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 246.

[220] Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", 28-29; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 304-305.

[221] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/422; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/75; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 264; Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", 28.

Ebû Yezîd önderliğinde isyan eden Hâricî Berberîler ilk olarak Begâye[222] şehrini ele geçirdiler.[223] Ardından Mermâcene'ye hâkim olan Ebû Yezîd orada kendisine hediye edilen bir eşeğe bindiğinden dolayı "sâhibü'l-himâr" olarak anıldı.[224] İlerleyişine engel olunamayan Ebû Yezîd sırayla Ürbüs[225] ve Bâce[226] şehirlerini ele geçirdi.[227] Fâtımîler'in Bâce'deki komutanı Büşrâ el-Hâdim, Hâricî birlikleriyle mücadele edemeyeceğini anlayıp Tunus şehrine çekildi. Şehre ulaştığında Tunus valisi Hasan b. Ali el-Kelbî kendisini karşılayarak Büşrâ ve ordusuna ikramlarda bulundu. Büşrâ'nın Tunus'a sığındığını haber alan Ebû Yezîd, oraya Mansûr b. Mansûr el-Hevvârî komutasında bir ordu gönderdi. Vali Hasan b. Ali ise Ebû Yezîd'in birlikleriyle savaşması için kardeşi Ammâr b. Ali el-Kelbî liderliğindeki üç yüz atlıyı yola çıkardı. Ammâr'ın ordusu ile Berberîler arasında geçen savaş sonucu Ebû Yezîd'in askerleri yenilerek çok sayıda kayıp verdiler. Ammâr b. Ali ise ele geçirdiği ganimetlerle Tunus'a geri döndü.[228]

Ebû Yezîd'e bağlı birliklerin Tunus'a yaklaşması şehirde iç karışıklıkların çıkmasına yol açtı. Hasan b. Alî'nin gönderdiği ordu Ebû Yezîd'in adamlarına karşı zafer kazanmış olsa da Tunus halkı Ebû Yezîd isyanını fırsat bilerek Fâtımî yönetimine karşı ayaklandı. Tunusluların isyanı sonucu evi yağmalanan vali Hasan b. Ali, ailesi ve evlatlarını kurtarabilmek için 25 Muharrem 333 (17 Eylül 944) tarihinde oradan ayrılarak komutan Büşrâ ile Sûse'ye[229] doğru yola çıktı.[230] Hasan b. Ali'nin Kâim-Biemrillâh'ın emriyle Sûse'de beklemeye devam ettiği sırada Ebû Yezîd, Bâce ile Kayrevan arasındaki bir bölgede Fâtımî komutanı Halîl b. İshâk'ın birlikleriyle karşılaşma planı yapıyordu. Ancak bin askeri ile Kayrevan'daki sarayda bulunan Halîl b. İshâk, Ebû Yezîd'in yaklaştığına dair kendisine verilen haberlere itibar etmeyerek Kayrevân'da beklemeye devam etti. Halîl'in tedbirsiz tutumunu ve ondan gelen haberlerin duyduğu diğer bilgilerle çeliştiğini

---

222 Begâye, Cezayir'in doğusundaki Zâb bölgesinde bulunan tarihi bir şehirdir. (Ya'kûbî, *Büldân*, 190).
223 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/422; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/75; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 266-269.
224 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/423; Makrîzî, *İtti'âz*, 76; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 272.
225 Ürbüs, Kayrevan'a üç günlük mesafede batısında yer alan şehirdir. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/136).
226 Bâce, Tunus'un batısında bulunan ve Yâkubî'nin belirttiğine göre Araplardan ve diğer milletlerden kimselerin birlikte yaşadığı tarihi şehirdir. (Ya'kûbî, *Büldân*, 188; İbrahim Harekât, "Bâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 1991], 4/413-414).
227 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/423; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/76; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 273-277.
228 İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 277-278.
229 Sûse, Mehdiye'ye üç günlük mesafede bulunan bir sahil şehridir. Müslümanların İfrîkıye'de gerçekleştirdiği ilk fetitlerde fethedilmiş, ilerleyen süreçte Akdeniz'deki ticarî ve askerî faaliyetlerde önemli rol oynamıştır. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/282-283).
230 İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 278; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 254.

fark eden Kâim, Hasan ile Büşrâ'ya Sûse'den ayrılarak olup biteni öğrenmelerini emretti.[231]

Hasan b. Ali el-Kelbî ve beraberindeki Büşrâ el-Hâdim, askerleri ile harekete geçip Marsad-ı Şerîk[232] denen yere geldiler. Orada Ebû Yezîd taraftarlarından karşılarına çıkanları öldürdüler. Bu kaybın haberini alan Ebû Yezîd, Eyyûb b. Hayrân ez-Zevîlî komutasında büyük bir orduyu onlara karşı yola çıkardı. Hasan ve Büşrâ, Eyyûb'ün harekete geçip Marsad-ı Şerîk'e doğru geldiğini haber aldılar. Bunun üzerine onun yolunun üzerinden ayrılarak Sûse yakınlarındaki Hirakliye'ye[233] geçtiler. Eyyûb ise yoluna devam edip Sûse'ye yarım günlük bir mevkide askerlerini konuşlandırdıktan sonra Hasan ve Büşrâ, Eyyûb'ün bulunduğu yere giderek onunla savaşmaya başladılar. Berberîlere şiddetli bir mağlubiyet yaşatmaları sonucu Eyyûb yaklaşık dört bin askerini kaybetti. Hasan ve Büşra ise maktullerin başları ve ele geçirdikleri beş yüz esir ile Mehdiye'ye doğru hareket ettiler. Ancak halk ellerindeki esirlere saldırarak çoğunu taşlar ve sopalarla öldürdü. Hasan b. Alî el-Kelbî'nin bu zaferi, Ebû Yezîd'in Fâtımîler karşısında yaşadığı en büyük kayıplardan biriydi. Savaş neticesinde çatışmaların yaşandığı alana gelen Ebû Yezîd, kendi taraftarlarından öldürülenlerin çokluğunu görünce derin bir üzüntü duyarak, "Ordumuz bizden ayrı kaldığında muzaffer olamıyor. Ancak acele etmemiz ve düşman yaşadığı zaferlerden güç alarak kuvvetini artırmadan onları alt etmememiz gerekmektedir." şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir.[234]

Hasan b. Ali karşısındaki mağlubiyetinden sonra gücünü toplayarak harekete geçen Ebû Yezîd'in Kayrevan'a yaklaştığı haberi Halîl b. İshâk'a iletilmesine rağmen o bu haberlere itibar etmemeye ve kendisini uyaranlara öfkelenmeye devam etti. Ebû Yezîd yoluna çıkan ciddi bir engelle karşılaşmayınca Rakkâde'ye doğru harekete geçti. Rakkâde'yi savunan Kütâmelilerin mağlup olup şehir Ebû Yezîd'in eline geçmesine rağmen Halîl b. İshâk harekete geçmemekte ısrar ediyordu.[235] Onun bu durumunu haber alan Ebû Yezîd vakit kaybetmeden Kayrevan'a ilerledi. Ebû Yezîd'in şehre girmesi zor olmadı, çünkü bölgedeki Fâtımî varlığından rahatsızlık duyan sünnî halk, Endülüs Emevî halifesine

[231] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 278-280.
[232] Marsad-ı Şerîk, günümüzde Sûse vilayetine bağlı Enfide şehri yakınlarında bulunmaktadır. (İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 280).
[233] Hirakliye, günümüzde Herkale (Hergla) olarak anılan ve Sûse ile Enfide arasında bulunan bir sahil şehridir. (İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 281).
[234] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 280-281.
[235] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 282-283.

bağlılığını bildiren Ebû Yezîd en-Nükkârî'yi şiî yönetim karşısında bir çıkış yolu olarak görmeye başlamıştı.[236] Dolayısıyla Ebû Yezîd, Kayrevan'ı rahatlıkla ele geçirip şehri savunmadan Fâtımîler'den gelecek destek kuvvetlerini bekleyen komutan Halîl b. İshâk'ı yakalayarak idam ettirdi (h.332/m.944).[237]

Ebû Yezid, Kayrevan'ı ele geçirinceye kadar sade ve zahidâne bir hayat yaşıyor, eşeğe binip yünden yapılmış sert elbiseler giyerek tahta bir asa ile dolaşıyordu. Halk arasında "şeyhu'l-müslimîn" olarak tanınmıştı.[238] İlk dönemde Hâricî düşüncelerini çok fazla dillendirmeden yalnızca Şiî-Fâtımîler ile mücadelesini ön plana çıkardı. Bundan dolayı Kayrevan'da Kâim'in baskılarından bunalan sünnî halkın desteğini kazandı. Fakihler ve ileri gelen kimseler kendisiyle birlik olup Kâim-Biemrillâh'ın karşısında savaştılar.[239] Kayrevan'a girdiği zaman şehir halkına iyi davrandı. Fâtımîler'e bağlı Kütâme askerleri şehirden çıktıktan sonraki ilk cuma günü Kayrevan halkı, Fâtımî idaresinden kurtuluşlarını kutlamak için yanlarında üzerlerinde kelime-i tevhîd ve ayetler yazılı sancaklar taşıyarak camiye gittiler. Ebû Yezîd herkes toplandıktan sonra minbere çıkarak etkili bir hutbe okudu. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında güzel sözler söyleyip insanları Şiî-Fâtımîler ile cihad etmeye çağırdıktan sonra Ubeydullah eş-Şiî ile oğlu Kâim'e lanet ederek hutbesini tamamladı.[240] Onun bu tutumu Fâtımîler karşısında gücünün artmasına sebep olsa da zamanla gerek şahsî gerekse halka yönelik tutumu değişti. Artık yün kıyafetlerdense ipek elbiseler giymeyi tercih ediyor, en güzel atlara biniyordu.[241] Yeterli gücü elde ettiğini düşündüğü için Fâtımîler karşısında kendisini destekleyenleri yüzüstü bırakıp onlara baskı uygulamaya başladı. Kendisine tâbî olan Hâricî Berberîlere İfrîkıye'de ele geçirdikleri bölgeleri yerle bir etmelerini emrederek sayısız insanın katline sebebiyet verdi.[242]

Kâim-Biemrîllah, Ebû Yezîd Kayrevan'a ilerlediği sırada Mehdiye'ye sığınarak şehrin etrafına isyancılardan korunma amaçlı hendekler kazdırdı (h.333/m.945). Ebû Yezîd ile savaşmak için seferberlik ilan edip Kütâmelileri ve diğer kabile reislerini yardıma

---

236 İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/228.
237 İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/229; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/77; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 284-290.
238 İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 56.
239 İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/228.
240 İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/229.
241 İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 56; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 258.
242 İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 56; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/426; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/228; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/76; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 290-302.

çağırdı.[243] Seferberlik haberini duyduktan sonra harekete geçen Ebû Yezîd, Sûse'yi ele geçirip Mehdiye'ye bir ok atımı kadar yaklaşarak şehri muhasara altına aldı.[244] Kuşatma sırasında yenilgiler yaşamasına rağmen birliklerini geri çekmeden saldırıya devam etti. Bu durum şehirde yokluk ve kıtlık yaşanmasına yol açtı. Ubeydullah el-Mehdî döneminde yapılan ambarlar açılıp oradaki erzak kullanılsa da savaşın ve muhasaranın şiddetinden dolayı şehirdeki tüccarlar ve halk kaçarak Trablus, Sicilya ve oradaki Rum beldelerine yöneldiler. Mehdiye'de askerlerden başka kimse kalmadı. Ancak Berberîler şehirden kaçmayı başaranları gerek karada gerekse denizde yakalayarak işkence ediyor ve öldürüyorlardı. [245]

Ebû Yezîd'in yaklaşık iki yıl süren kuşatma sonucu Mehdiye'ye hâkim olamaması ve halka uyguladığı baskılar önceden ele geçirdiği şehirlerdeki otoritesinin sarsılmasına yol açtı. Bu süreçte Ebû Yezîd'in güç kaybetmesine sebep olan başka bir hadise daha meydana geldi. Ebû Yezîd, muhasaraya devam edebilmek için yeni müttefikler bulma arayışındaydı. Bu noktada savaşçılık ve cesareti ile tanınan Benû Veşîr kabilesini kendi saflarına çekmeyi başardı. Aslında Fâtımîler'e bağlı olan bu kabilenin mensupları Begâye'de Ebû Yezîd'in karşısında savaşmışlardı. Dengelerin çok hassas olduğu Mehdiye kuşatması esnasında Fâtımîlerin bir müttefik kaybetmesi onlar için olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Benî Veşîr kabilesini geri kazanmak isteyen Kâim-Biemrillâh, kendileriyle iyi ilişkilere sahip olduğunu bildiği Hasan b. Ali el-Kelbî'ye onlarla iletişime geçerek yeniden Fâtımîler'e bağlılıklarını sağlamasını emretti. Hasan b. Ali'nin yürüttüğü yazışmalar sonucu onun davetine icabet eden Benî Veşîr kabilesi Ebû Yezîd'den ayrılarak Kâim'in karargahına geçti. Fâtımî birliklerinin yanında Ebû Yezîd ile gece gündüz savaştılar. Hasan b. Ali'nin diplomatik başarısı Ebû Yezîd'in bir kez daha gücünün kırılmasına sebebiyet verdi. Neticede kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan Ebû Yezîd en-Nükkârî Kayrevan'a geri döndü (h.334/m.946).[246]

Mehdiye kuşatmasında Ebû Yezîd'in başarısızlığa uğraması sonucu otoritesinin sarsılması Sûse ve Tunus şehirlerinin kendisinden ayrılmalarına yol açtı.[247] Öyle ki

---

[243] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/426; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/78; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 302.
[244] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/426; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/79; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 307.
[245] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 56; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/427-428; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/79-80; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 302-320; Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", 29.
[246] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 320-324.
[247] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 62.

Kayrevan'a döndüğünde halk, yenilgisinden ve muhasara esnasındaki zulümlerinden ötürü Ebû Yezîd'i hor görerek şehre girmesini istemedi. Bunun üzerine Ebû Yezîd refah içindeki hayat tarzını terk edip yün kıyafetlerine bürünerek halk nezdinde taraftar kazanmaya ve kontrolünden çıkan şehirlerde hâkimiyet kurmaya çalıştı. Daha sonra yeniden mücadele edebilmek için güç toplayan Ebû Yezîd ile Fâtımî birlikleri arasında gerçekleşen şiddetli savaşlarda Tunus, Bâce ve Ürbüs gibi İfrîkıye şehirleri birkaç kez el değiştirdi.[248]

Mehdiye kuşatmasından sonra Ebû Yezîd'in hâkimiyetini sağlamakta zorlandığı Tunus şehrinin kesin olarak Fâtımî hâkimiyetine girmesinde Kelbîler'in önemli etkileri oldu. Berberî birliklerinin komutanı Minseveyh b. Bekr el-Hevvârî'nin Tunus'u almak için harekete geçtiğini öğrenen Kâim-Biemrillâh, Ammâr b. Ali el-Kelbî'yi Kütâmeli savaşçılarla birlikte yola çıkardı. Ammâr'dan önce şehre ulaşan Minseveyh, 10 Safer 334 (21 Eylül 945) tarihinde Tunus'u Ebû Yezîd adına yeniden ele geçirdi. Minseveyh'in ordusundakiler şehri yağmalayıp halktan çok sayıda kişiyi öldürerek şehirdeki malları gasp ettiler. Şehrin ulucamiini yaktılar. Hâricî Berberîlerden kaçmaya çalışan halkın bir kısmı denizde boğularak ölürken, içlerinden kurtulabilenler ise açlık ve yokluktan hayatlarını kaybetti.[249] Fâtımî komutanı Ammâr b. Ali el-Kelbî ve beraberindeki Kütâme Berberîleri Tunus'a yaklaştığında Minseveyh sayısal üstünlüğe sahip olduğu ordusuyla karşılarına çıkarak Ammâr'ı yenilgiye uğrattı. Fâtımî ordusunun Bâce'ye çekilmesiyle Minseveyh de Tunus'a dönerek ele geçirdiği ganimet ve esirleri Kayrevan'a gönderdi. Bu esnada çevre bölgelerden destek kuvvetleri toplayan Ammâr b. Ali yeniden Tunus'a saldırdı. Becrede Vadisi'nde[250] gerçekleşen savaş Fâtımî kuvvetlerinin zaferi ile sonuçlandı. Ammâr ve beraberindekiler 5 Rebîülevvel 334 (15 Ekim 945) tarihinde şehre girip Ebû Yezîd'in taraftarlarını öldürdüler. Hayatta kalanlar ise kaçarak Kayrevan'a ulaştılar. Fâtımî ordusu Tunus'ta ele geçirdikleri yiyecek ve erzak yüklü üç bin deve ile şehirden ayrılarak Mehdiye'ye doğru yola çıktı. Zira tamamıyla harap olan Tunus şehrinde ne kalınabilecek bir yer ne de yaşayan bir halk kalmıştı. Ammâr b. Ali el-Kelbî

[248] Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", 69; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 263-265.

[249] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/431; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/80; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 325-326.

[250] Becrede Vadisi, günümüzde Mecerda (مجردة) Vadisi olarak anılmakta olup Cezayir'den doğarak Tunus körfesine dökülen Mecerda Nehri boyunca uzanmaktadır. (Füsun Baykal Soykan, "Tunus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 2012], 41/384-385).

Sûse şehrine geldiğinde Kâim'in kendisine Sûse'de kalmasını emreden mektubu ulaştı.[251] Bu savaştan sonra Fâtımîler ile Berberîler arasında devam eden mücadele sonucu Tunus bir kez daha Ebû Yezîd'in eline geçti.[252]

İfrîkıye halkı başlarına gelen ölüm ve yağmalardan dolayı duydukları sıkıntıları Kâim-Biemrillâh'a yazarak dile getirip ondan Ebû Yezîd ile mücadele etmesi için bir adamını görevlendirmesini istediler. Kâim, halkın bu talebine olumlu cevap vererek Hasan b. Ali el-Kelbî'yi yüz atlı ile bölgeye gönderdi. Ayrıca Hasan'ı Sûse'deki kardeşi Ammâr b. Ali'nin birliklerine de komutan tayin etti. Ammâr'ın ordusu Hasan'a katıldıktan sonra birlikte Tunus'a doğru ilerlediler. Vâdi'r-Reml[253] denilen yere geldiklerinde Ebû Yezîd'in adamlarının bir kısmıyla karşılaştılar. Hasan'ın birlikleri onları öldürüp yanlarındaki malları ve binek hayvanlarını ele geçirdi. Ertesi gün yeniden Ebû Yezîd'e bağlı bir grubun konakladığı yere geldiler. Berberîler Hasan'ın ordusunu görünce ellerindeki at ve deve gibi hayvanları bırakarak kaçtılar. Hasan elde ettiği ganimetlerle Mehdiye'ye dönmeye karar verdi, ancak Ebû Yezîd'in oğlu Eyyûb b. Mahled'in Fâtımîler'in Bâce valisini öldürerek şehre girdiği[254] haberini alınca yeniden Tunus'a yöneldi. Oraya yaklaştıklarında Kayrevan'a yiyecek ve erzak taşıyan büyük bir kervanla karşılaştılar. Kervanla beraber elli atlı ve dört yüz piyade şeklinde toplam dört yüz elli Berberî askeri bulunuyordu. Onlarla savaşan Fâtımî birlikleri ganimetler elde ederek Tunus'a doğru ilerledi. İki taraf arasında yaşanan şiddetli savaş sonucu Hasan b. Ali el-Kelbî Tunus'a girdi. Hiçbir varlığı kalmamış olan şehir halkı derilere sarılmış halde Hasan'a geldiklerinde kendilerine emân vererek onları yurtlarına gönderdi. Kendisi ise ordusuyla birlikte şehrin dışında konakladı. Çevredeki kabilelerden Hasan b. Ali'ye itaat edenler olduğu gibi aralarında kararsız olanlar da vardı.[255]

Hasan'ın Tunus'u ele geçirdiği haberi Ebû Yezîd'e ulaşınca bölgeye Yidris es-Müzâtî, Mûsâ es-Sanhâcî ve Ebû Süleymân Eyyûb ez-Zevîlî gibi komutanların liderliğinde art arda ordular gönderdi. Bu komutanlar Vâdi'r-Reml'de konakladıktan sonra kendilerine katılan başka birliklerle beraber büyük bir ordu haline gelerek Tunus'a doğru hareket

[251] Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 372; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 326.
[252] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 327-331; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 265.
[253] Vâdi'r-Reml, Tunus'taki Zağvân Dağı ile Hammâmet Körfezi arasında yer almaktadır. (İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 331).
[254] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/432; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/81.
[255] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 331-332.

ettiler. Hasan b. Ali, Ebû Yezîd'in ordusunun karşısına üç yüz atlı ve bin piyade ile çıktı. Meymûn Hendeği diye bilinen yerde karşılaştılar. Fâtımî ordusunun galip geldiği savaş esnasında Ebû Yezîd'in adamlarından çok sayıda kişi öldürüldü. Berberîlerin techizatı, çadır ve atları ganimet olarak ele geçirildi. Ayrıca hezimet sonrası yakalanan yaklaşık bin Berberî askeri savaş alanında öldürüldü.[256]

Fâtımîler'in Ebû Yezîd'e karşı zaferler kazanmaya başladığı sıralarda Mesîle'de bulunan komutan Ali b. Ahmed b. Hamdûn[257], Fâtımîler'e destek olma amacıyla Mehdiye'ye doğru yola çıktı. Yolu üzerinde bulunan toprakları Fâtımî hâkimiyetine bağlayıp Balta'ya[258] kadar gelerek karargahını kurdu. Beklemesi esnasında Ali b. Hamdûn'a Hasan b. Ali el-Kelbî'nin Tunus'u ele geçirdiği haberi ulaştı. Bunun üzerine Ali b. Hamdûn, Hasan'a kendisinin Balta'da bulunduğunu ve onun ordusuna katılmak istediğini bildiren bir mektup yazdı. Ancak Ali b. Hamdûn'un haberini alan ve Bâce'de bulunan Eyyûb b. Ebî Yezîd onunla savaşmak için harekete geçti. Savaşta yaralanan Ali b. Hamdûn, aldığı yaralar sonucu hayatını kaybetti.[259] Ali b. Hamdûn'un mektubunu alan Hasan b. Ali, Eyyûb'un İbn Hamdûn'a yaptıklarından habersiz şekilde onun bulunduğu bölgeye doğru yola çıktı. İbn Hamdûn'un ölümünden sonra çevresindeki kabileleri kendisine bağlayan Eyyûb, Tunus'ta Hasan b. Ali ile savaşmak üzere büyük bir orduyla harekete geçti. Olanlardan haberi olmayan Hasan da Eyyûb'e doğru ilerliyordu. İki ordu aralarında yalnızca büyük bir dağ kalacak şekilde birbirlerine yaklaştılar. Eyyûb iki bin atlı hazırlayarak Hasan'ın geri dönme durumunda kaçmasına engel olmak için onları Mehdiye yoluna gönderdi. Gün doğumuyla birlikte ordular ilerlemeye başladılar. Berberîler, Hasan b. Ali'nin yanında bulunanların sayısı kendilerine nazaran çok az olduğundan sayılarının çokluğuna güveniyorlardı. Savaş şiddetli biçimde başladı. İlk önce Berberîler Hasan b. Ali'nin ordusunu bozguna uğrattılar. Ancak Hasan'ın ordusu sonradan geri dönüp kararlı ve dirayetli şekilde savaşarak Eyyûb'ün ordusuna ağır

[256] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 332.

[257] Yemen asıllı Ali b. Ahmed b. Hamdûn, Mesîle şehrinin kurulmasında görev yapan Fâtımî komutanıdır. Kâim-Biemrillâh tarafından Fâtımîler'in Zâb valisi tayin edilerek ölünceye kadar onlara bağlılığını korumuştur. Ali b. Hamdûn'un ölümü üzerine Mesîle ve Zâb bölgesinin yönetimi Mansûr'un onayı ile Ali'nin oğullarına geçmiş, bunun sonucu Mesîle bölgesinde Fâtımî Devleti'ne bağlı Hamdûnîler dönemi başlamıştır. (İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/81-82).

[258] Balta, günümüzde Tunus'un kuzey batısındaki Cendûbe şehrinde yer almaktadır. (İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 333).

[259] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 333-334.

kayıplar verdiler. Sonuçta Berberîlere galip gelen Hasan b. Ali el-Kelbî, karşı tarafın elindeki malları ganimet olarak ele geçirdi.[260]

Hasan b. Ali el-Kelbî, elde ettiği ganimetleri Mehdiye'ye göndermek üzere yola çıkardı. Ancak Ebû Yezîd'in adamları bu kafileye saldırarak oradaki malları ele geçirip Hasan'ın adamlarını öldürdüler. Kafilenin başına gelenlerin haberi hâlâ düşmanı bölgeden uzaklaştırmakla meşgul olan Hasan'a ulaşınca kardeşi Ammâr'ı bu işi takip ile görevlendirdi. Berberîleri malları ele geçirmiş halde bulan Ammâr, ganimetleri onlardan geri aldıktan sonra Hasan b. Ali ile birlikte Berberîlerin karargahına gitmek üzere yola çıktılar. Orada Eyyûb b. Mahled'i iki bin atlı ile birlikte buldular. Hasan'ın ordusunun geldiğini gören Eyyûb ve beraberindekiler arkalarına bakmadan kaçtılar. Fâtımî ordusu, Berberîlerin geride bıraktıklarını ganimet olarak ele geçirdi.[261]

Eyyûb b. Mahled hicrî 334 senesi Rebîülâhir ayında (Kasım/Aralık 945) Kayrevan'da bulunan babası Ebû Yezîd'in yanına ulaştı. Oğlunun Hasan b. Ali el-Kelbî karşısında yaşadığı bu hezimet Ebû Yezîd'e çok ağır gelince Kayrevan'dan kaçıp gitmek istese de taraftarlarının kendisini teşvik etmesiyle kalmaya karar verdi. Beraberindekiler kararlılıklarını bildirerek ölene kadar onun emrinde olacakları hususunda Ebû Yezîd'e biat ettiler. Bunun üzerine Ebû Yezîd, Berberîlerden büyük bir ordu kurup oğlu Eyyûb b. Mahled'i, Hasan b. Ali ile savaşmak üzere geri gönderdi. Eyyûb askerleriyle Bâce köylerinden Kâfile denen yerde konakladı. Hasan b. Ali ise aralarında Vezdâcelilerin[262] de bulunduğu ordusunu Eyyûb'ün adamlarını kuşatabilmek için engebeli bir arazide konuşlandırdı. Sahadaki çıkış yollarının bazılarında Ahmed el-Kemîn el-Vezdâcî'yi görevlendirdi. İki taraf arasında çatışmalar başladığı esnada Eyyûb b. Mahled, Ahmed el-Kemîn'i Berberîlerin tarafına çekebilmek için kendisiyle temasa geçerek yazışmalar gerçekleştirdi. Sayıca üstünlüğü ellerinde bulunduran Berberîler, bu avantajları sayesinde şiddetli geçen savaşta Hasan b. Ali'ye karşı galip geliyorlardı. Ahmed el-Kemîn el-Vezdâcî de kendi kontrolünde bulunan yollardan Eyyûb'ün ordusunun geçmesine izin verince Fâtımî askerleri tarafında çok büyük kayıplar yaşandı. Berberîler, Hasan'ın

[260] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 334.
[261] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 335.
[262] Vezdâce, Bâce yakınlarında yaşayan Berberî bir kabiledir. Fâtımîler'den önce Ağlebîler döneminde yönetimle iyi ilişkiler geliştirmemişlerdir. (Ya'kûbî, *Büldân*, 188).

ordusundaki çadırlar ile içlerinde bulunan tüm erzak ve techizatı ganimet olarak ele geçirdiler.[263]

Yaşanan yenilgi sonrası Hasan b. Ali el-Kelbî ve beraberinde kurtulabilenler Vezdâce topraklarında bulunan bir dağa sığındılar. Ellerinde ne çadır ne yiyecek ne de hayvan yemi kalmıştı. Hasan bu şartlar altında kendisini neredeyse ölüme götürecek bir hastalığa yakalandı. Adamlarından bir kısmı da sığındıkları o yerde vebaya yakalanıp öldüler. Bununla birlikte orada bulunmalarından rahatsızlık duyan Vezdâce halkı kendilerine kötü muamelede bulunuyordu. Vezdâcelilerden gelecek muhtemel bir tehlikeden korkan ve orduyu Mehdiye'ye götürmekten başka çaresi kalmayan Hasan b. Ali, Kütâme bölgesine doğru yola çıktı. Geçtikleri yollardaki kabileler kendilerine saldırıyorlardı. Ölmek üzere olan Hasan'dan beraberindekiler ümidi kesmişlerdi. Ancak sonrasında yeniden sağlığına kavuşan Hasan b. Ali, nekâhet dönemindeyken Kütâme, Müzâte ve diğer kabilelerle yazışmalar yaparak yeniden askerlerini topladı. Bu sayede güçlenen Fâtımî ordusu Kostantîne'ye[264] giderek orada karargah kurdu. Hasan b. Ali'nin isyancı Ebû Yezîd'in en önemli destekçilerinden olan Hevvâre ve Sermâne kabilelerine gönderdiği ordular o bölgelerdeki insanları öldürerek hayvanlarını ele geçirdi. Hasan'ın yaptıklarının haberi Ebû Yezîd'e ulaşınca onunla savaşmak için oğulları Yezîd ve Fazl komutasında büyük bir ordu topladı. Yaşanan şiddetli çatışmalar sonucu Fâtımî askerleri galip gelerek Tîcîs[265] ve Begâye'yi ele geçirdiler. Hasan b. Ali'nin bu zaferinden itibaren Kâim'in yerine geçecek Mansûr-Billâh'ın Kayrevan'a girişine kadar bölgenin durumunda bir değişiklik yaşanmadı.

Fâtımîler ile mücadele etmekten vazgeçmeyen Ebû Yezîd, askerlerini doğuya yönlendirerek bir sahil şehri olan Sûse'yi kuşatma altına aldı. Muhasara devam ederken Mehdiye ile Sûse arasındaki bağlantı kesildi.[266] Kâim-Biemrillâh Mehdiye'ye de kara ve denizden yardımların ulaşamadığı bu süreçte hayatını kaybetti (h.334/m.946). Veliaht

---

[263] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 335.

[264] Kostantîne, Cezayir'in doğusunda yer almaktadır. Kartacalılar tarafından kurulan şehir ilerleyen süreçte Bizans İmparatoru Konstantinos tarafından yeniden inşa edilerek onun ismiyle anılmıştır. (G. Yver, "Ḳusṭanṭīna", *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)* [Brill] [Erişim 04 Şubat 2025]; Muhammed Razûk, "Kostantîne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [Ankara: TDV Yayınları, 2002], 26/224-225).

[265] Tîcîs, Cezayir'in doğusunda Kostantîne'nin güneyi ve Begâye'nin kuzeyinde bulunan şehirdir. (Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 2/728; Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye*, 646-647).

[266] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/81; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 337; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 269.

tayin ettiği ve ileride kazanacağı zaferler sebebiyle Mansûr-Billâh ünvanıyla anılacak olan oğlu İsmâil, Kâim'in ölümünden sonra kendisinin yerine geçti.[267] Babasından farklı bir karaktere sahip olan İsmâil el-Mansûr, savaşçılığı ve cesareti ile tanınıyordu. Nitekim isyancılara karşı tedbir amacıyla Kâim'in ölümünü gizleyerek Ebû Yezîd yakalanıncaya kadar isyanı bastırmaktan başka hiçbir işle meşgul olmadı.[268] Mansûr, Mehdiye'deki işleri babasının hâcibi Üstâz Cevzer'e[269] bırakarak Ebû Yezîd ile savaşmaya hazırlandı.[270] Kâim defnedildikten sonra kuşatma altındaki Sûse'ye deniz yoluyla gizlice yardım ve takviye gönderip kendisi de yola çıkarak Sûse'de Ebû Yezîd'in ordusunun geri çekilmesini sağladı.[271] Sûse'de hâkimiyeti elde ettikten sonra Kayrevan'a yönelerek 25 Şevval 334 (30 Mayıs 946) tarihinde şehre girdi. Ancak Ebû Yezîd'in saldırıları devam ettiğinden Mansûr, Kayrevan çevresine hendekler kazarak şehri savunmak durumunda kaldı.[272]

Ebû Yezîd'in saldırılarının şiddetlenmesi sonucu hendekte Fâtımîler'i savunan az sayıda asker kalmıştı. Bu birlikler Mansûr'un yanına giderek Kostantîne'de bulunan Hasan b. Ali el-Kelbî ve beraberindeki Kütâmelileri yardıma çağırmasını istediler. Mansûr, hicrî 334 yılı Zilkâde ayında (Temmuz 946) Hasan'a yazdığı mektubunda onlara cihadı bırakarak dünya hayatını tercih ettiklerini, bundan dolayı tevbe etmeleri gerektiğini bildirdi. Hasan b. Ali el-Kelbî'yi ve bölgedeki Kütâmelileri babası Kâim'in adıyla Kayrevan'da isyancılarla savaşmaya çağırdı. Mansûr mektubunu Kütâmeli bir grupla Kostantîne bölgesine gönderdi. Mektubu alan Kütâmeliler Hasan b. Ali'nin önderliğinde bir araya gelmeye başladılar. Diğer bölgelerde bulunan Kütâme Berberîleri akın akın Kostantîne'ye giderek Hasan'ın ordusuna katıldılar. Emri altındaki bu büyük orduyla harekete geçen Hasan b. Ali el-Kasru'l-İfrîkî ve Bâce'yi isyancılardan geri alarak Ebû Yezîd'in Bâce âmilini öldürdükten sonra hicrî 335 yılı Muharrem ayında (Ağustos 946)

---

[267] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/434; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/230; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/82; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 338-345; Sürûr, "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ", 29.

[268] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/86; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 349.

[269] Cevzer es-Sıkıllî, Fâtımî Devleti kurulduğunda Ağlebîler'den ele geçirilen hadım bir köledir. Mehdî döneminden Muiz-Lidînillâh zamanında hayatını kaybedinceye kadar dört Fâtımî halifesine hizmet ederek Fâtımîler'in en seçkin saray görevlilerinden ve devlet adamlarından biri haline gelmiştir. (Cevzerî, *Inside the Immaculate Portal*, 1).

[270] Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 44; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 350.

[271] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 62; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 357; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 280-281.

[272] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 62; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 358-369; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 284.

Mansûr'un yanına ulaştı.[273] Hasan b. Ali'nin birlikleri Kayrevan'a girdiğinde Mansûr, Ebû Yezîd'in ordusuna galip gelmişti. İsyancılara karşı şehri savunan herkes bu galibiyetin sevincini yaşayıp Mansûr'un zaferini kutladı. Kayrevan'ın yeniden Fâtımî hâkimiyetine geçmesi Fâtımîler için karanlık günlerin geride kaldığı ve devletin Ebû Yezîd isyanından kurtarıldığı anlamına geliyordu.[274] Mansûr, babası Kâim-Biemrillâh'ın mührüyle Üstâz Cevzer'e yazdığı mektupta zaferlerinden bahsederek bu mektubun Mehdiye'de minberden okutulmasını emretti.[275]

Ebû Yezîd'in Kayrevan'dan uzaklaştırılmasıyla yetinmeyen Mansûr, Hâricî Berberîlerin yeniden isyana kalkışmamaları için onlarla mücadeleye devam etti. Yaşanan çatışmalar sonucunda Ebû Yezîd yaralı olarak ele geçirilip yaralarından dolayı uzun süre hayatta kalamayarak yaşamını yitirdi (h.336/m.947).[276] Öldükten sonra Mansûr'un emriyle cesedi samanla doldurulup içinde maymunların olduğu bir kafese koyularak sokaklarda halka teşhir edildi.[277] Ebû Yezîd'in ele geçirilmesinin ardından Mansûr döneminde Fâtımî hâkimiyeti altındaki topraklarda istikrarı sağlamak amacıyla isyancılarla mücadeleler devam etti. Yönetim süresi boyunca Fâtımîler karşısında tehdit oluşturan unsurlara karşı sert bir tutum gösteren Mansûr yaklaşık yedi yıl hüküm sürdü. Kendinden sonra yerine geçmesi için oğlu Ebû Temîm Muiz-Lidînillâh'ı veliaht tayin etmesinin akabinde h.341/m.953 yılında hayatını kaybetti.[278]

B. Mısır Dönemi (h.365-567/m.975-1171)

1. Askerî Görevler

Ebû Yezîd en-Nükkârî isyanından dolayı Mısır'a yönelik düzenledikleri seferlere Kâim ve Mansûr dönemlerinde ara vermek durumunda kalan Fâtımîler, İfrîkıye ve Mağrib bölgesinde istikrarı sağladıktan ve kendileri adına bölgede güven ortamı oluşturduktan sonra yeniden doğuya yönelmişlerdir. Maksatları Abbâsî Devleti'nin merkezi olan

[273] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 382-385; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 289.
[274] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/82; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 354, 385.
[275] Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 44-45; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 381.
[276] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/441; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/232; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/85; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 438; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 290.
[277] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 76; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 469.
[278] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/234; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/93.

Bağdat'ı ele geçirmektir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için Muiz-Lidînillah dönemine gelindiğinde Kuzey Afrika ve Sicilya'da çıkan isyanların bastırılması, Mağrib'e akınlar düzenleyen Endülüs Emevîleri'nin bölgeden uzaklaştırılması ve Sicilya üzerinden Fâtımîler'e saldıran Bizans kuvvetleri ile mücadele etmeleri gerekmiştir. Batıda hâkim oldukları topraklarda kendileri adına güven ve istikrarı sağladıktan sonra doğuya yönelik hedefleri doğrultusunda karşılarındaki ilk büyük engel olan Mısır'a doğru hareket etmişlerdir. Fâtımîler'in dış ilişkilere ağırlık vermeye başladığı bu süreçte Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensupları gerek askerî faaliyetlerde gerekse idarî görevlerde önemli roller üstlenmişlerdir.

a. Mısır Seferi

Fâtımîler'in devlet merkezini Mısır'a taşıma sürecinin anlaşılabilmesi için bölgeye ordular göndererek sefer düzenlemeden önce İfrîkıye, Mağrib ve Sicilya'da ellerinde bulundurdukları topraklarda hâkimiyeti nasıl tesis ettiklerini ortaya koymak gerekmektedir. Bu bölgelerde gerçekleştirilen mücadeleler neticesinde sağlanan anlaşmalar ile kendilerini güven altına alan Fâtımîler, bu sayede devletin kurulduğu toprakları arkalarında kendilerine karşı ciddi bir tehdit unsuru kalmadan bırakıp doğuya doğru yönelme imkanı bulmuşlardır. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi menssupları bu süreçte Mağrib ve Sicilya'daki silahlı mücadelelerde Fâtımî ordularında önemli görevlere getirilmişlerdir.

Muiz-Lidînillah Fâtımî Devleti'nin başına geçtiğinde İfrîkıye ve Mağrib'de bölgedeki kabilelerin çıkardığı ayaklanmalar ve Endülüs Emevîleri'nin akınlarıyla mücadele devam etmekteydi. Mansûr ölmeden önce Tanca[279] ve Sebte[280] şehirleri, Mağrib'de Fâtımî varlığını kabul etmeyen kabilelerin isyanlarından istifade eden Endülüs Emevî halifesi III. Abdurrahman'a bağlanmıştı.[281] Sicilya'da ise Mansur döneminde vali tayin edilen Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî isyanları bastırdıktan sonra adada hak iddia eden

[279] Tanca, günümüzde Fas'ın kuzeyinde Cebel-i Târık boğazı kıyısında bulunan şehirdir. (Nadir Özkuyumcu, "Tanca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 2010], 39/560-562).

[280] Sebte, günümüzde Fas'ın kuzeyinde bulunan tarihi bir liman şehridir. (İsmail Ceran, "Sebte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 2009], 36/258-260).

[281] Évariste Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne Musulmane* (Paris: G.P. Maisonneuve, 1950), 2/106; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 315.

Bizans'ın gönderdiği ordularla savaşmaya başlamıştı (h.336/m.947).[282] Fâtımîler'in içinde bulunduğu durum, devletin topraklarını Abbasîler'in merkezine doğru genişletme politikasının önünde engel teşkil ediyordu. Dolayısıyla Mısır seferini düzenlenmeden önce hâkimiyeti altındaki bölgelerde Fâtımîler'e tam bağlılığı ve mücadele halinde olduğu güçlere karşı devletin güvenliğini sağlamak isteyen Muiz, Sicilya'da Bizans; İfrîkıye ve Mağrib'de ise Endülüs Emevîleri ve isyan eden kabileler ile mücadeleye devam etti. Bu doğrultuda ilk olarak Cebel-i Evrâs'ta ayaklanan Berberî Hevvâre'ye[283] mensup Kemlân ve Melîlelilerin isyanını bastırmaya yöneldi (h.342/m.953-954). Muiz'in komutasındaki orduların gelişinden haberdar olan isyancı kabilelerin korkup dağılması ile Fâtımîler'in İfrîkıye hâkimiyetini pekiştirmek üzerine önemli bir adım atılmış oldu. Kemlân ve Melîle reislerinin Muiz'e itaat etmelerinin ardından Zenâteli[284] Meğrâve kabilesi lideri Muhammed b. Hazer de Fâtımîler'e bağlılığını bildirdi. Muiz-Lidînillah, İfrîkıye'de elde ettiği bu zaferden sonra bölgenin bir diğer önemli gücü olan Berberî Sanhâce[285] kabilesi reisi Zîrî b. Menâd'ı da yanına çağırarak kendisine hediye ve ikramlarda bulundu (h.343/m.954-955).[286] Fâtımîler, bu süreçte devletin merkezi olan İfrîkıye'de hâkimiyeti sağlamış olsalar dahi batıdaki Mağrib topraklarında çıkan isyanlara derhal müdahale etme imkanı bulamadılar. Bunda Endülüs Emevîleri ve Bizans ile giriştikleri mücadelenin etkisi oldu.

İfrîkıye ve Mağrib'de Fâtımîler'e karşı başlatılan mücadeleye ek olarak Akdeniz'in güneyindeki etkilerini artıran Endülüs Emevîleri'ne ait bir geminin Sicilya'dan İfrîkıye'ye haber götürmekte olan Fâtımîler'e ait bir kayığa saldırması bölgedeki dengelerin değişmesinde ve ilerleyen süreçte olayların Fâtımîler lehine ilerlemesinde önemli bir rol oynadı (h.344). Endülüs Emevî halifesi III. Abdurrahman doğu memleketleri ile ticaret yapmak için büyük bir gemi inşa ettirmişti. Gemidekiler İskenderiye şehrinden aldıkları eşyalar ve cariyelerle birlikte Endülüs'e dönerken dinlenmek üzere Sicilya ile İfrîkıye arasında bir adada durdular. Orada Sicilya'dan

---

[282] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/471-474; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/369; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209.

[283] Hevvâre kabilesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Harekât - Ahmet Kavas, "Hevvâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/281-284.

[284] Berberîlerin büyük kollarından biri olan Zenâte kabilesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, "Zenâte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/246-247.

[285] Berberîlerin büyük kollarından olup tarihte Zenâte kabilesiyle rekabet halinde bulunan Benî Sanhâce ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Sanhâce (Benî Sanhâce)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/105-106.

[286] İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/46.

İfrîkıye'ye gitmekte olan bir kayığın mürettebatıyla karşılaştılar. Ellerinde Sicilya valisi Hasan b. Ali'nin vekili olan oğlu Ahmed b. Hasan el-Kelbî'den Muiz'e gönderilen bir mektup olduğunu fark edince kayıktakilerin Fâtımî halifesine kendileri ile ilgili haber göndermesinden endişe duyarak Sicilya'dan gelenlerin İfrîkıye'ye ulaşmalarına engel olmak istediler. Valinin mektubunun bulunduğu kese ile birlikte bazı malları da ele geçirdikten sonra Sicilyalıların biri gelip kendilerini kurtarana kadar oradan ayrılamamaları için kayıklarının dümenini söküp yanlarına alarak Endülüs'e doğru yola çıktılar. Sicilyalılar Endülüs gemisinin uzaklaşmasıyla adaya yaklaşan başka bir gemiye binip İfrîkıye'ye giderek başlarına gelenleri Muiz'e aktardılar.[287]

Muiz-Lidînillah, yaşananların haberini alınca derhal hem kara hem de deniz askerlerinden müteşekkil bir donanma hazırlattı. Başlarına komutan olarak tayin ettiği Hasan b. Ali el-Kelbî'ye Endülüs'e ulaştığında o gemiyi bulup yakmasını emretti. Fâtımî kayığına saldıran gemi, Endülüs Emevîleri'nin donanmasının da bulunduğu Meriye[288] limanına ulaşmıştı. Bu liman aynı zamanda tersane görevi de gördüğü için Endülüs gemilerinin techizatı orada bulunmaktaydı. Gözcüler Fâtımî donanmasının Meriye'ye yaklaştığı haberini Endülüs Emevî halifesi III. Abdurrahman'a ulaştırdılar. Askerleri çatışmaya hazırlayan III. Abdurrahman, gemilere silah, techizat ve orduların yerleştirilmesini emretti. Hasan b. Ali el-Kelbî kumandasında Meriye'ye ulaşan Fâtımî donanması Meriye limanına girip orada bulunan Emevîler'e ait tüm gemileri, donanmayı, yükleri, gemi inşaatında kullanılacak keresteleri ve techizatı yaktılar. Kendilerine saldıran gemiyi limana demirlemiş halde bulup onu da ateşe verdiler. Hasan'ın ordusu karaya çıkarak orada bulunanları öldürüp Meriye limanını yağmaladı. Halktan kaçabilenler canlarını kurtardıktan sonra Hasan'ın ordusu hiçbir zarar görmeden ganimetler elde ederek İfrîkıye'ye döndü (24 Rebîülevvel 344/18 Temmuz 955).[289]

Meriye limanında yaşananlar Endülüs Emevî Devleti'nde karışıklıklar yaşanmasına yol açtı. Bunun üzerine III. Abdurrahman Bizans'a elçiler göndererek kendini güvence altına almak için onlarla anlaşma yapmak istedi. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos, Muiz ile

[287] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 164.

[288] Meriye (Almería), Endülüs Emevîleri tarafından denizden gelecek tehlikelere karşı korunmak amacıyla kurulan liman şehridir. (Mehmet Özdemir, "Meriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [Ankara: TDV Yayınları, 2004], 29/199-200).

[289] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 164-165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/512-513; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/46; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 583.

de Sicilya toprakları hakkında uzun süreli bir anlaşma yapmak niyetindeydi. Ancak Muiz, Konstantinos'un bu teklifini reddettiği gibi Endülüs Emevîleri'ni de müslümanlara karşı kafirler ile anlaşma yaptıkları gerekçesiyle sert bir dille eleştirdi.[290] Bizans'ın ateşkes teklifini reddettikten sonra hem Bizans hem de Endülüs ile aynı anda mücadele etmek durumunda kalan Muiz, ilk olarak Hasan b. Ali'nin kardeşi Ammâr b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî komutasında büyük bir orduyu Sicilya'ya gönderdi (h.345/m.956-957). Bu ordu Sicilya açıklarında Bizans orduları karşısında zafer kazansa da yolda çıkan fırtınada Fâtımî donanmasının batması sonucu Ammâr b. Ali de hayatını kaybetti.[291]

Ammâr b. Ali'yi Sicilya'ya gönderdikten sonra Muiz devlet merkezi Mansuriye'den ayrılıp Mehdiye'ye giderek Kütâme ve İfrîkiye'deki diğer kabilelerden büyük bir ordu teşkil edilmesini emrederek Mehdiye'de tam tachizatlı bir donanma hazırlattı. Bu donanmaya kara askerlerini de yerleştirmek suretiyle kendilerini Hasan b. Ali el-Kelbî komutasında Sicilya'daki Rum topraklarına doğru yola çıkardıktan sonra diğer askerlerine Endülüslülerin yolu üzerindeki tüm limanlarda konuşlanmalarını emretti (h.345/m.956-957). Hasan b. Ali'nin Sicilya açıklarına ulaşmasıyla birlikte Bizans orduları Fâtımî donanmasına karşı harekete geçti. Hasan b. Ali karşısında denizde büyük bir hezimet yaşayan Bizans askerleri hayatta kalabilmek için kaçmaya başlayarak Messina Boğazı'na[292] doğru harekete geçtiler. Kendilerini boğazın karşı kıyısında İtalya ana karasında bulunan Reggio şehrine kadar takip eden Hasan'ın donanması Bizans karşısında bir kez daha zafer kazandı. Ardından Fâtımîler'in kara askerleri kıyıya inerek orada bulunanları öldürdüler. Şehri ateşe verip kiliseleri yıktıktan sonra geri döndüler.[293]

---

[290] Kâdî Nu'mân Mecâlis'te Muiz'in bu hususta sözlerini doğrudan aktarmaktadır: "Din kardeşleri olan bizlerin aleyhine müşriklerden yardım isteyip onların içine karışarak doğru yoldan sapan Benî Ümeyye'nin karşısında Allah bize yardımcı olarak yeter." (Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 166).

[291] Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 372; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 584.

[292] Messina Boğazı, üçgen şeklindeki Sicilya adasının kuzeydoğusundaki köşesinde bulunan Messina şehri ile karşı kıyıda İtalya anakarasındaki Reggio'yu birbirine bağlayan boğazdır. Tarih kaynaklarında Messina Boğazı'ndan geçişin bilhassa rüzgarlı zamanlarda oluşturduğu zorluklarla ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır. (Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, 293; Himyerî, *er-Ravzu'l-Mi'târ*, 559).

[293] Messina Boğazı'nda önce denizde, ardından karada h.345/m.956 yılında gerçekleşen bu savaşın, sekiz yıl sonra h.353/m.964 yılındaki Vak'atü'l-Mecâz olarak isimlendirilen savaş ile karıştırılmaması gerekmektedir. (Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 166); İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/518; Dâî İdrîs, diğer kaynaklardan farklı olarak hazırlanan donanmanın başında Hasan b. Ali el-Kelbî ile birlikte Cevher es-Sıkıllî'nin de komutan olarak bulunduğunu aktarmaktadır. Bu durum Cevher, Mağrib'de Endülüs Emevîleri'ne karşı beklerken, Hasan'ın Sicilya taraflarına gidip orada Bizans ile savaşmasıyla açıklanabilir. (İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 585).

Hasan b. Ali'nin Sicilya'da Bizans ile savaştığı esnada Endülüs Emevîleri halkı Meriye baskınından sonra teskin edebilmek için Mağrib'deki limanlara saldırılar düzenlediler. Ancak karşılarına çıkan Fâtımî ordusunun mukavemeti sonucu çokça kayıp verdiler. Bizans'ın Sicilya'da Hasan b. Ali karşısında yenildiği haberini aldıklarında ise Mağrib seferine devam etmeden Endülüs'e geri döndüler. Akabinde, Bizans İmparatoru yüklü miktarda para ve çokça hediye ile birlikte Muiz'e bir elçi heyeti göndererek ateşkes teklifinde bulundu. Buna göre süresiz bir barış anlaşması yapmayı ve kuzeyde Sicilya'nın karşı kıyısındaki Calabria topraklarında kalan Bizans askerlerine saldırılmamasını istiyor, karşılığında kendisi onlar adına Fâtımîler'e vergi ödemeyi ve doğuda ele geçirdiği esirlerin bir kısımını serbest bırakmayı teklif ediyordu. Elçi Muiz'in yanına gelmeden evvel Sicilya'daki Kelbî valiye Calabria'da bulunan Bizans askerleri için gerekli olan cizye miktarını da ödemişti. Muiz, elçinin sözlerini dinledikten sonra süresiz bir barış anlaşmasının İslâm'a ve cihada aykırı olduğunu dile getirerek, Sicilya ve İtalya toprakları üzerinde ancak belli bir müddet için anlaşma yapabileceğini belirtti. Görüşme esnasında elçiye Bizans ile Şâm bölgesinde bulanan Müslümanların ilişkilerine dair sorular yönelten Muiz kendisinin güçlü tarafta olduğu ve şartların Fâtımî Devleti lehine geliştiği bu ateşkes teklifini kabul etti.[294]

Fâtımîler'in Bizans ile ateşkes yaptıklarını haber alan Endülüs Emevî halifesi III. Abdurrahman da Muiz'e elçiler göndererek barış teklifinde bulundu. Zira Bizans'a karşı kendisini güvence altına alan Muiz'in ilk olarak Endülüs Emevîleri'ne yöneleceğini biliyordu. Ancak ülkesindeki karışıklıklardan dolayı Fâtımîler karşısında mücadele etmekte güçlük çekmekteydi.[295] Fâtımîler'in Sicilya'da Bizans karşısında güçsüz duruma düşmelerine yol açtığı için III. Abdurrahman'a karşı öfkesini dile getiren Muiz, Endülüs elçilerine olumlu yaklaşmadı.[296] Öyle ki karşısındakilere ordularıyla Endülüs'e gidip Emevî Devleti'ni yıkmak istediğini göstermekle birlikte ilerleyen süreçte Endülüs ve Mağrib'de savaşmak yerine, Mısır ve Şâm bölgelerindeki Bizans tehlikesiyle mücadele etme ve müslümanları Bizans zulmünden kurtarma gerekçesiyle doğuya yönelmeyi tercih etmiştir.[297]

---

[294] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 167; Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 61; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/46.
[295] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 167-165.
[296] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 175.
[297] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 601.

Muiz, Bizans ve Endülüs karşısında devletin güvenliğini sağladıktan sonra Mağrib'de Fâtımî hâkimiyetini kabul etmeyen kabilelere karşı mücadele etme fırsatı elde etti. Kendisine isyan eden kabilelerin arkalarındaki Endülüs desteğini kaybetmeleri Fâtımîler adına bir avantajdı. Bu durumdan yararlanan Muiz-Lidînillah, isyancı kabileleri itaat altına almak üzere komutan Cevher es-Sıkıllî'yi[298] Mağrib'de savaşmaya gönderdi (h.347/m.958).[299] Cevher, isyanların merkezi haline gelen Sicilmâse, Fas ve Tâhert şehirlerini ele geçirip Tanca ve Sebte haricinde Mağrib-i Aksâ'nın tamamında yeniden Fâtımî hâkimiyetini sağladıktan sonra İfrîkıye'ye geri döndü (h.349/m.960).[300]

Mağrib'in güvence altına alınmasının ardından Bizans'ın müslüman hâkimiyetindeki Girit adasına saldırması sonucu Fâtımîler ve Bizans arasındaki barış sona erdi (h.350).[301] Bunun üzerine Kelbîler yeniden Sicilya'da mücadele etmeye başlayarak fetihler gerçekleştirip büyük ganimetler ele geçirdiler. Sicilya'dan sağlanan ekonomik kazanç Fâtımîler'in Mısır seferi için önemli bir gelir kaynağı teşkil etti. Bizans bu süreçte Sicilya'da verdiği kayıplar sonucu Fâtımîler'e bir kez daha barış teklifinde bulunarak bu sefer adadaki Fâtımî hâkimiyetini resmen tanımak durumunda kaldı (h.356/m.966-967).[302]

Yaşanan son gelişmeler ile Fâtımîler dahilî problemlerini çözmüş ve dış ilişkilerinde anlaşmalar tesis ederek Mısır'a yönelmeden önce geride devlet için tehdit oluşturacak bir unsur kalmayacak şekilde kendilerini güvence altına almışlardı. Bu şartlar altında Muiz-Lidînillah, Mısır seferinin fizikî hazırlıklarına başladı (h.355-358). Mısır'a hem karadan hem de denizden seferler düzenlenmesi planlanıyordu. Bu doğrultuda Mehdiye tersanelerinde Mısır'a gidecek donanmanın inşasına başlandı. Fâtımî devlet adamı Üstâz Cevzer'in bu süreçte Muiz ile gerçekleştirdiği yazışmalar, donanmanın inşa edilmesi için Sicilya valisi Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî'nin gönderdiği Sicilya'dan gelen

---

[298] Aslen Rum kökenli olduğu bilinen Cevher es-Sıkıllî, ilk olarak Mansûr'un hizmetinde bulunmuş ve onun emrinde savaşmıştır. Ardından Muiz, faziletleri ve güvenilirlikleri sebebiyle Cevher es-Sıkıllî ile Üstâz Cevzer'i kardeş ilan etmiştir. Cevher'e kâidü'l-kuvvâd ünvanı vererek Fâtımîler için büyük öneme sahip savaşlarda kendisini komutan tayin etmiştir (İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 604-605).

[299] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 602.

[300] İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/46-47.

[301] Yaklaşık 130 yıl Müslüman idaresinde bulunan Girit Adası'nın Bizans hâkimiyetine geçişi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 442-446; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/120-121; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/47; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 650-654.

[302] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/373.

kerestelerden faydalanıldığını göstermektedir.[303] Girit'in Bizans'ın eline geçmesiyle Fâtımîler ile Bizans arasındaki anlaşma bozulduktan sonra Ahmed b. Hasan el-Kelbî, adadaki fetih harekatına yeniden başlayarak Taormina ile Rametta gibi Bizans'ın hâkimiyetindeki son büyük şehirleri de ele geçirdi. Bu şehirlerin Hıristiyan halkı, çevredeki meskûn olmayan ağaçlık arazilerden odun ve kereste elde edilmesi için Fâtımîler adına çalıştırılmaya başlandı. Sicilya'dan getirilen keresteler Mehdiye tersanesindeki gemilerin yapımında kullanıldı.[304]

Fâtımîler'in Mısır'daki faaliyetlerinin ve bölgeye gerçekleştirdikleri akınların önündeki en büyük engel olan İhşidî hükümdarı Kâfûr el-İhşidî'nin ölümü (h.357/m.968) üzerine Muiz-Lidînillah Mısır'daki karışıklıkları ve ekonomik sıkıntıları fırsat bilerek Cevher es-Sıkıllî'ye büyük bir orduyla Mısır seferine çıkmasını emretti. Sefer sırasında güçlü bir mukavemetle karşılaşmayan Cevher, 17 Şaban 358/6 Temmuz 969 tarihinde Mısır'a girdi. Akabinde hutbeleri Muiz adına okutup ezana "hayye alâ hayri'l-amel" ibaresini ekleten ve Kahire şehrinin inşasına başlayan Cevher, Muiz-Lidînillah bölgeye gelinceye kadar yaklaşık üç yıl Mısır'ın yönetimini üstlendi.[305]

Muiz-Lidînillah h.358/m.968-969 yılında Sicilya valisi Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî'ye tüm ailesi, malları ve maiyetini de yanına alarak adadan ayrılıp İfrîkıye'ye dönmesini emretti. Sicilya idaresini ise Hasan b. Ali'nin mevlâsı Ya'îş'e bıraktı. Bu süreçte Fâtımî devlet adamı Üstâz Cevzer'in Muiz ile gerçekleştirdiği yazışmalar Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Sicilya'dan İfrîkıye'ye döndükten sonra Mısır'a gitme hazırlığında olduklarını göstermektedir. Üstaz Cevzer ile yakın ilişkilere sahip olan Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî ve amcasının oğlu Hasan b. Ammâr b. Ali el-Kelbî, Mısır'a gidebilmek için Cevzer'den kendilerine seyahat izni ve binek temin etmesini istemişlerdir. Üstaz Cevzer, Muiz'e yazdığı mektupta Kelbîler'in kendisine ait hususî bineklerinden birer at talep ettiklerini belirterek halifeden bu konuda izin istemiştir. Kelbî ailesi üyeleri atalarından beri Fâtımîler nezdinde önemli bir konuma sahip olsalar da Cevzer, Muiz'e danışmadan hiçbir icraatta bulunmak istemediği için onların bu talebini

[303] Cevzerî, *Inside the Immaculate Portal*, 126.
[304] Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 116-117, 121; Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 30-31.
[305] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 84-88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/590; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/237; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/133-137.

dile getirdiği mektubunu kaleme almıştır. Muiz ise yazılı cevabında Cevzer'e iyi atlarını Kelbî ileri gelenlerine verme hususunda izin verdiğini belirtmiştir:

> "Ey Cevzer,
>
> Bu hususta istediğin gibi hareket edebilirsin. Biz onlara (Ahmed ve İbn Ammâr) vereceğin atlar karşılığında, sana asil ve mübarek iki at tesis ettik. Bu sayede inşallah iyi atlardan mahrum kalmayacak ve bir noksanlık hissetmeyeceksin."[306]

Ahmed b. Hasan ve beraberinde İfrîkıye'ye gelen Kelbîler, Mısır'da bulunan Cevzer'in yanına gidebilmek için seyahat iznine ihtiyaç duyuyorlardı. Bu seyahat izinlerinin yol güzergâhında bulunan geçiş noktalarında ibraz edilmesi gerekmekteydi. Kelbîler, Cevzer'den kendileri için izin belgesi temin etmesini istediler. Binekler meselesinde olduğu gibi bu durumu da halifeye bildiren Cevzer'e Muiz cevabında, talep ettikleri belgelerin Kelbîlere verilmesini, kendilerinin ve atalarının Fâtımîler için kıymetli işler yaptıklarını, ileride de onlardan önemli hizmetler beklediğini dile getirdi:

> "Yalnızca izin belgeleri olanların yola çıkmalarına izin ver. Hasan b. Ali'nin evlatlarına gelince, biz onlara bugüne kadar kendi katımızdan ihsan ve ikramlarda bulunmaktan geri durmadık. Şimdi onlara bizim ihsanımızdan çok daha az kıymetli olan bir dünyalık verme hususunda mı geri duracağız? Hâşâ, bundan Allah'a sığınırız ancak Muhammed b. Hasan'a (Hasan b. Ali'nin oğlu) onlara ait tüm binek hayvanlarını kaydetmesini ilet ki bu sayede Cevher (es-Sıkıllî) hem kendilerine hem de hayvanlarına tüm yollardan geçebilmelerini sağlayacak izin belgeleri yazsın. Sen de iyi biliyorsun ki Hasan ile senin arandaki güçlü bağ Allah'ın ve sevgili dostlarının lütfu sayesinde oluşmuştur. Hasan ikbal günlerini yaşadığı sırada mutlu bir şekilde rabbine kavuştu. Ona ve ailesine karşı iyilik ve lütufta bulunmak başkasına değil yalnızca bize aittir. İşte ancak bu sayede Allah, Hasan ve ardından gelen evlatlarının mutluluk ve huzurunu tamamlayacaktır.
>
> Şayet Muhammed bu gibi durumlarda bizleri doğrudan haberdar etmeye çekinir ve mahcubiyet duyarsa, kendileri (Kelbîler) hakkında meydana gelmesini istemeyeceğimiz sorunlar ortaya çıkabilir. Bunun için sen onların durumu ile bizzat alakadar olup söylenmesi gerekenleri dile getir. Nasıl ki önceden babaları ile ilgilendiysen şimdi (Hasan'ın) oğullarına aynı şekilde iyi bak. Alakadar olacağın kimseleri, hak devletin idaresinde evvelden beri önem arzeden ve İmâm'a bağlılık gösterenlerin soyundan gelenlerden seçmeye özen göster. Allah bize geçmişte babaları sayesinde kazandığımız başarıları, aynı şekilde evlatları aracılığıyla da elde etmeyi nasip etsin, inşallah."[307]

Talepleri karşılanan Kelbîler Mısır'daki Fâtımî ordusunu desteklemek üzere yola çıktılar. Deniz yoluyla harekete geçen Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî yolda hastalanarak Trablus'ta hayatını kaybetti (h.359/m.970).[308] Kardeşi Muhammed b. Hasan ise Sicilya'dan döndükten sonra Muiz'in yanında kalıp onunla beraber Mısır'a hareket etti.

---

306 Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 92.
307 Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 109-110.
308 İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Cevzerî, *Inside the Immaculate Portal*, 93.

İlerleyen süreçte Muiz'in sarayındaki en yakın adamlarından biri haline geldi.[309] Ahmed b. Hasan el-Kelbî'nin Sicilya'dan ayrılmasıyla mevlâ Ya'îş adada hâkimiyeti sağlamakta zorlandı. Adada iç karışıklıkların baş göstermesi üzerine Kelbîler'in Sicilya'daki yönetim döneminden memnun olan Muiz, olayların devam etmemesi için adaya Hasan b. Ali'nin diğer oğlu Ebü'l-Kâsım Ali'yi vali olarak tayin etmek durumunda kaldı.[310] Mısır'a yönelmeden önce batıda hâkim olduğu bölgelerin yönetimini güvendiği devlet adamlarına bırakmak isteyen Muiz, İfrîkıye ve Mağrib yönetimini Zîrîler'e,[311] Sicilya yönetimini Kelbîler'e, Trablus'u ise Abdullah b. Yahluf el-Kütâmî'ye vererek İfrîkıye'den ayrılıp Mısır'a doğru hareket etti (h.361/m.972).[312] Bunun sonucunda Sicilya'da Fâtımî Devleti'ne bağlı Kelbîler, İfrîkıye'de ise ileride Fâtımîler'den bağımsızlığını ilan edecek olan Zîrîler hanedanlarının temelleri atılmış oldu.

b. Karmatîler ile Mücadele

Cevher es-Sıkıllî, İhşidîler'in hâkimiyetindeki Mısır'ı ele geçirdikten sonra Fâtımîler'in doğuya yönelik ilerleme politikasını sürdürerek komutan Ca'fer b. Felâh el-Kütâmî'yi ordularla Şam bölgesine gönderdi (h.18 Muharrem 359/m.1 Aralık 969).[313] Fâtımîler Mısır'daki tecrübelerinden farklı olarak Şam'da güçlü bir mukavemetle karşılaştılar. Ancak Ca'fer b. Felâh yaşanan savaşlar sonucu aynı yılın Zilhicce ayında (Kasım 970) Dımaşk'ı ele geçirmeyi başardı.[314] Şam hâkimi Hüseyin b. Ubeydullah b. Tuğç ve beraberinde esir aldığı görevlileri Mısır'da bulunan Cevher'e gönderdi.[315] Dımaşk Fâtımî hâkimiyetine girmeden önce bölgeyi yöneten İhşîdîler, Dımaşk'ı ele geçirip yıllık üç yüz bin dinar ödemeleri karşılığında şehri terk eden Karmâtîler'e vergi ödemekteydiler. Dımaşk şehri Fâtımî yönetimine geçince Karmatîler elde ettikleri gelirlerin kesilmesi üzerine Abbâsî halifesi ile anlaşıp Hasan b. Ahmed el-A'sam el-Karmatî (ö. 366/977)

---

309 Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 240.
310 İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210.
311 Zîrî b. Menâd'ın soyundan gelen Zîrîler, miladî X-XI. yüzyıllarda Kuzey Afrika ve Endülüs'te hanedanlar kurmuşlardır. (Cumhur Ersin Adıgüzel, "Zîrîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 2013], 44/460-462).
312 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/620; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/140; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/49; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/101.
313 İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 84; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/591; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/135; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/120; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 694,700-701.
314 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/591; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/235; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/124.
315 Makrîzî, *İtti'âz*, 1/120.

liderliğinde Ca'fer b. Felâh'a karşı saldırıya geçtiler.[316] Karmatîlerin gücünü küçümseyip onlar tarafından gelen tehlikeye önem vermeyen Ca'fer büyük bir yenilgiye uğrayarak hayatını kaybettikten sonra Dimaşk'a giren Karmatîler, halka emân verip yolları üzerindeki şehirleri geri alarak Remle'ye doğru ilerlediler (h.360/m.971).[317]

Karmatîlerin Mısır'a doğru ilerlediğini haber alan Cevher es-Sıkıllî savunma amacıyla Kahire şehrinin etrafına hendekler kazılmasını emretti.[318] Kulzüm ve Fermâ şehirleri Karmatîlerin eline geçerken bu durumdan istifade eden Tinnîs halkı Fâtımîler'e isyan etti (h.361).[319] İsyancı Hasan el-A'sam liderliğinde Kahire'ye ulaşan Karmatîler şehri kuşatma altına aldılar. Savaş esnasında hendeğin etrafında iki taraf da büyük kayıplar verdi. Sonuçta ise yenik düşen Hasan el-A'sam canını kurtarmak için kaçarken Cevher, Hasan'ın başını getirene ödül vaadetti.[320] Nüveyrî, bu savaşı Karmatîlerin ilk yenilgisi olarak açıklamaktadır.[321]

Sicilya emiri Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî ile birlikte adadan dönen ve Sicilya'daki savaşlarda komutanlık görevinde bulunmuş olan amcasının oğlu Ebû Muhammed Hasan b. Ammâr b. Ali el-Kelbî,[322] İfrîkıye'ye gittikten sonra Muiz'in yanında Bâgâye'deki isyanlarla mücadele etmişti. Bâgâye'den galip olarak döndüklerinde Muiz'in kendisine donanma ile birlikte Mısır'a giderek Cevher'in Karmatîler ile mücadelesine destek olmasını emretmesiyle yola çıkan Hasan b. Ammâr, deniz yoluyla Trablus'a gidip orada bir sene kaldıktan sonra Mısır'a yöneldi (h.360/m.971).[323] Kahire muhasarasının ertesi günü destek kuvvetleriyle şehre ulaşan İbn Ammâr el-Kelbî, isyan eden Tinnîs halkı ile savaşmak üzere hareket etti. Başarısız kuşatmasının ardından Tinnîs'e sığınan Hasan el-

316 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/615; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/126.
317 İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 90; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/614-615; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/244; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/136; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/49; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/127; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 713-714.
318 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/136-137; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/128; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 714.
319 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/137; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/128-130.
320 Makrîzî, *İtti'âz*, 1/130; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 715-716.
321 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/138.
322 Makrîzî, el-Mukaffâ'da Hasan b. Ammâr'ın Kütâme ileri gelenlerinden olduğunu nakleder. Eserin muhakkiki Ya'lavî ise bu tabirin Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi ile Kütâme Berberilerinin yakınlığına işaret etmek için kullanıldığını söylememektedir. Nitekim özel olarak Hasan b. Ammâr, genel anlamda ise Kelbîler'in tarihi incelendiğinde Megâribe'den olan Kütâmelilerle güçlü bağlara sahip oldukları ve pek çok olayda Kütâme kabilesinin desteğini alarak kendilerine liderlik ettikleri görülmektedir. (Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 371).
323 Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 373.

Karmatî, İbn Ammâr'ın gelişini haber alınca oradan da kaçtı (h.361/m.972).[324] Sonrasında Mağrib'den deniz yoluyla yeni destek kuvvetlerinin gelmesiyle İbn Ammâr yeniden Tinnîs'e gidip orada Karmatî donanmasıyla karşı karşıya geldi. Kârmatîlerin saldırıya geçmesi sonucu aralarında gerçekleşen savaşta İbn Ammâr galip gelerek Karmatîlere ait yedi gemi ve beş yüz esir ele geçirdi.[325] Aynı yıl Mağrib'den gelen Fâtımî donanması Şam topraklarından esir ve ganimetler sağladı. Mağriblilerin Mısır'da ve çevre bölgelerde yeni toprakları Fâtımî hâkimeti altına almaları üzerine halk ayaklandı. Mısır'ın doğusunda Fâtımî idaresini tesis etmek için mücadele eden Hasan b. Ammâr'ın ele geçirdiği doksan küsur esir Mısır sokaklarında halka teşhir edildikten sonra Havf mevkiine yönelen İbn Ammâr orada on bin askeri ile birlikte Karmatîlere karşı savaştı (h. 362/m.973).[326]

Mısır'da Karmatîler ile mücadele devam ederken devletin merkezi Mansuriye şehrinden ayrılan Muiz, Kayrevan yakınlarına geldi. Orada yakın adamları, valileri ve ailesi ile buluştuktan sonra Mısır'a götürülecek tüm mallar ve paraların hazırlanmasıyla alakadar oldu. Yaklaşık dört aylık bu süre zarfında Mağrib ve Sicilya topraklarının hangi devlet adamlarına bırakılacağı konusu ile ilgilendi. Hazırlıkların tamamlanmasıyla yola çıkan Muiz'in hicrî 362 yılı Ramazan ayında (Haziran 973) Kahire'ye ulaşmasıyla Kahire "Dâru'l-Hilâfe" haline gelerek Fâtımîler'in yeni merkezi oldu.[327] Muiz'in Kahire'ye gelişinden kısa süre sonra Tinnîs şehrine saldıran Karmatî donanması Fâtımî kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradı (h.362/m.973).[328] Ancak ilerleyen süreçte Karmatîler ilerleyerek Havf mevkii yakınlarına kadar ulaştılar. Karmatîlerin ilerleyişinden dolayı üzüntü duyan Muiz, Bilbis'te karargah kurmuş olan Hasan el-A'sam'ı bertaraf etmek için hazırlıklara başlayıp Karmatî liderine kendisini Fâtımîler'e itaate davet eden bir mektup yazdı ancak mektubuna olumlu bir dönüş alamadı.[329] Akabinde Karmatîler bir kez daha Mısır'a saldırıp mağlubiyetle geri döndüler (h.363/m.974).[330]

[324] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/138; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/130.
[325] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/139; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 373-374.
[326] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/132-133; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 374.
[327] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/620-622; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/139-141; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/49; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/134; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 717-726.
[328] Makrîzî, *İtti'âz*, 142.
[329] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/638; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/145-149; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/150, 189-202.
[330] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/202; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 732.

c. Dahilî Karışıklıklar ile Mücadele

Mısır halkı Fâtımîler'in gelişinden önce kıtlık, kuraklık ve iktisadî sıkıntılardan dolayı yoksulluk ile mücadele içindeydi. Cevher es-Sıkıllî'nin bölgeye gidişinden itibaren Fâtımîler'in Mağrib ve Sicilya gelirlerinden Mısır'a yaptıkları takviyeler bölgede yeni idarenin tesisini kolaylaştırmıştı. Ancak Fâtımî ordularındaki Megâribe olarak anılan başta Kütâmeliler olmak üzere diğer Mağribli kabilelere mensup askerlerin yer aldığı toplulukların Mısır'da kalıcı hale gelmesi, bölgenin sosyal ve ekonomik durumunun yeniden sarsılmasına yol açtı. Megâribe ile uzun yıllardır yakın ilişkilere sahip olan ve onları idare etmeyi iyi bilen Kelbî Benû Ebi'l-Hüseyin ailesine mensup devlet adamları, Mağribliler ile Mısır'ın yerel halkı arasında çıkan karışıklıklara müdahale etme noktasında önemli roller üstlendiler.

Mağribliler hicrî 363 (m.974) yılı Muharrem ayında Mısır'daki Karâfe ve Me'âfir bölgelerinde yayılıp halkın şahsî konutlarına girmeye başladılar. Muiz'in onlara şehrin kenar bölgelerine yerleşmelerini emretmiş olmasına rağmen insanları evlerinden zorla çıkararak kendileri şehre yerleşmeye çalışıyorlardı. Halk nezdinde bu durum büyük bir rahatsızlığa neden olsa da Muiz ilerleyen süreçte Mağriblilerin çoğunun Mısır halkıyla birlikte iskân edilmesine müsaade etti. Oysa bölgeyi yönettiği dönemde Mağriblilerin eski şehirde yerleşmesini yasaklayan Cevher es-Sıkıllî, içlerinden birinin şehirde gecelemesine bile izin vermiyordu. Öyle ki Cevher döneminde geceleri bir tellal "Hiçbir Mağribli geceyi şehirde geçirmesin!" diye bağırarak eski şehrin sokaklarında dolaşıyordu.[331]

Megâribe ile Mısır halkı arasındaki gerilim Âşûrâ gününün gelmesiyle zirveye ulaştı. Makrîzî'nin aktardığına göre o gün Şiîler ve kendilerini destekleyenler Gülsüm bt. Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık ile Nefîse bt. Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'in kabirlerinin olduğu yerden hareket ettiler. Beraberlerinde atlı ve yaya şekilde Mağribli askerler de bulunuyordu. Hep birlikte dövünerek Hz. Hüseyin için matem tutup ağlamaktaydılar. Bu faaliyetleri esnasında çarşılardaki sucuların kapları ve testilerini kırıp o gün alışveriş yapanlara hakaretler ettiler. Halk dükkanlarını kapatıp çarşıların kapılarına kilit vurmak durumunda kaldı. Yaşananlar üzerine tepki gösteren bir grup, kendilerine saldırınca aralarında bir arbede yaşandı. Olaylar şiddetlenmek

[331] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/145.

üzereyken Ebû Muhammed Hasan b. Ammâr el-Kelbî hadisenin yaşandığı yere ulaşarak tarafları yatıştırdı. Fâtımîler'den önce de Âşûrâ günlerinde belirli karışıklıklar yaşanmakla birlikte[332] Muiz'in Kahire'ye gelmesiyle Şiîlerin bölgedeki gücü ve nüfûzu artmıştı. Hasan b. Ammâr'ın olaya müdahale etmesi gerilimin ileri boyutlara ulaşmasına engel oldu. Yaşanan olaylar sonucu Muiz, Mağriblilerin tamamına eski şehirden çıkarak Kahire'ye yerleşmelerini emretti.[333]

İlerleyen süreçte Karmatîler'in ikinci Kahire kuşatması ile mücadele eden[334] ve doğuda Fâtımî ordularının komutan Alptekîn (Aftegin) et-Türkî[335] karşısında yenilmesi sonucu Dimaşk şehrini Alptekin'e bırakmak durumunda kalan Muiz,[336] veliaht olan oğlu Abdullah'ın kendisinden önce ölmesiyle derin bir üzüntü yaşadı.[337] Bu olayların üzerinden uzun süre geçmeden hastalanan Muiz-Lidînillah, hastalığının şiddetlenmesi sonucunda Kahire'de hayatını kaybetti (h.365/m.975). Muiz'in ölümünün ardından kendisini veliaht olarak tayin ettiği oğlu Nizâr, Azîz-Billâh lakabıyla babasının yerine geçti.[338]

Muiz'in ölümü sonrası Aziz, Dimaşk'ta Karmatîler ile ittifak halindeki Alptekîn et-Türkî'ye mağlup olan Cevher es-Sıkıllî'yi vezirlikten azledip yerine Ya'kûb b. Killis'i[339] tayin etti. Cevher'in azlinden sonra ele geçirilerek Mısır'a getirilen Alptekin, Azîz

---

[332] Bu hususta Makrîzî, Mısır sokaklarında İhşidîler döneminde de Âşûrâ günü Seyyide Gülsüm ve Seyyide Nefîse'nin kabirleri yakınında olayların eksik olmadığını belirtir. Buna göre Kâfûr el-İhşîdî'nin adamları Şiîlerden büyük bir kin ve nefret duyuyorlardı. İnsanların yolda önlerini kesip kendilerine: "Dayın kim?" diye soruyorlardı. "Muâviye" şeklinde cevap verenlere ikramda bulunuyorlar, sessiz kalanları ise hor görüp kıyafet ve mallarına el koyuyorlardı. Bkz. Makrîzî, *İtti'âz*, 1/146.

[333] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/145-146,150.

[334] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/202; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 732.

[335] Alptekin (Aftegin) et-Türkî, Abbâsîler ile yaşadığı anlaşmazlık sonucu Şam bölgesine gelen ve Dimaşk halkının kendisine olan desteği sayesinde şehrin hâkimiyetini Fâtımîler'den alan komutandır. (Aydın Çelik, "Fatımîler Devletinde Bir Türk Komutan Alptekin", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XII/1 [2002], 283-296).

[336] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/656-657; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/150-151; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/50-51; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/218-219; İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr*, 6/217.

[337] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/217-218.

[338] İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 91; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/633; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/246; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/151; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/51; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/229; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 737.

[339] Yahudî asıllı bir mühtedî olan Ebü'l-Ferec Ya'kûb b. Killis, İhşidîlerin önde gelen devlet adamlarından biriyken İhşidî yöneticileriyle yaşadığı problemler sonucunda Mısır'dan kaçıp İfrîkıye'ye giderek Fâtımîler ile işbirliği yapmış, Fâtımî Devleti'nin merkezi Mısır'a taşındıktan sonra Kahire'de vezirlik makamını elde etmiştir. İbn Killis ile ilgili bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/165; Saîd Abdülfettâh Âşûr, "İbn Killis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/136-137.

tarafından ağırlanıp kendisine ikramlarda bulunuldu (h.368).[340] İbn Killis'in Mısır'da bulunan Kütâme kabilesini arka planda bırakarak bölgedeki Türk devlet adamları ve askerlerini öne çıkaran bir politika izlemesi sonucu[341] Asvan[342] valisi Hamza el-Kütâmî, Azîz'e karşı isyan etti (Muharrem 368). Çıkan ayaklanmayı bastırması için Azîz, önde gelen devlet adamlarından Ca'fer b. Muhammed b. Hasan b. Ali el-Kelbî'yi (ö.375/986) görevlendirdi. Ca'fer, isyancı vali Hamza'yı yakaladıktan sonra beraberinde kendisine ait mallar, değerli taşlar ve eşyaları ile Kahire'ye döndü.[343]

Ca'fer b. Muhammed, Muiz tüm Kelbîler'in Sicilya'dan ayrılmasını istediği zaman babası Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan ile birlikte adadan İfrîkıye'ye dönmüştü. Akabinde Mısır'da Fâtımî sarayında önemli görevlere getirilip Azîz'in en yakın adamlarından biri haline geldi. Öyle ki Azîz, kabiliyetli ve zeki bir devlet adamı olan Ca'fer'e kendi oğlu gibi değer veriyordu. Onun bu durumu Vezir İbn Killis'i gelecekte kendi makamına yönelik sorunlar oluşturabileceğine dair endişeye sevk etti. Dolayısıyla kendisini merkezden uzaklaştırmak isteyen İbn Killis, halifeyi Ca'fer'i Sicilya valisi olarak tayin edip adadaki karışıklıkları bastırmaya göndermesi hususunda teşvik etti. Zira yakın zaman önce Bizans ile savaşırken hayatını kaybeden Sicilya emiri Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali el-Kelbî'nin (h.372/m.982) yerine geçen oğlu Câbir adayı yönetmekte yetersiz kalmıştı. İbn Killis, Ca'fer gibi kabiliyetli bir devlet adamı vali olmadığı taktirde bir uç beyliği konumundaki Sicilya'da işlerin yoluna girmeyeceğini söylemekteydi. İbn Killis'in bu hamlesiyle halifeye verdiği telkinlerin işe yaraması sonucu Azîz ikna olarak Ca'fer b. Muhammed'e Mısır'dan ayrılıp Sicilya'ya gitmesini emrederek adanın yönetiminden kendisini sorumlu kıldığını bildirdi.[344] Ca'fer'in Mısır'dan uzaklaşmasıyla bir rakibini bertaraf eden İbn Killis bir müddet sonra tutuklanıp sahip olduğu mallar müsadere edilse de yeniden görevine getirilip ölünceye kadar vezirlik görevinde devam etmiştir (h.380/m.991). [345]

[340] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/661.
[341] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/261.
[342] Asvan, Kahire'nin güneyinde bulunan ve Fâtimîler döneminde önemli bir ticaret merkezi olan şehirdir. (İdris Bostan, "Asvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 1991], 3/506).
[343] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/245; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 316.
[344] Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 316-317.
[345] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/262, 268.

2. İdarî Görevler

Fâtımîler'in merkezi Mısır'a taşınmadan önce ve Mısır'da Fâtımî idaresinin tesisi sürecinde orduda etkin roller üstlenen Kelbî Benî Ebü'l-Hüseyin ailesi üyeleri ilerleyen dönemde Kahire'deki sarayda önemli görevlere getirilmişlerdir. Ahmed b. Hasan el-Kelbî'nin Sicilya emirliği döneminde adada bulunan Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin, Muiz'in adayı yöneten Kelbîler'e İfrîkıye'ye dönmelerini emretmesi sonucu Sicilya'dan ayrılanlar arasındaydı. Kelbî Benî Ebü'l-Hüseyin ailesi mensupları kara ve deniz yoluyla Mısır'da bulunan Cevher'in yanına giderken, Muhammed b. Hasan b. Ali İfrîkıye'de Muiz'in yanında kalıp onunla birlikte Mısır'a hareket etti. Kahire'de Muiz'in sarayında kendisinin en yakın adamlarından biri olarak bulundu. Hastalanıncaya kadar orada yaşamaya devam eden Muhammed'i, Muiz hastalık döneminde ziyaret etti. Bu esnada Muhammed b. Hasan b. Ali 11 Cemâziyelevvel 363 (7 Şubat 974) tarihinde hayatını kaybetti. Kendisi de hasta olmasına rağmen Muhammmed'in cenazesine katılan Muiz, Kâdî Nu'mân'a cenazeyi yıkayıp kefenlemesini emretti. Muiz-Lidînillâh cenaze namazını kıldırdıktan sonra Muhammed'in tabutunu açıp oğlu Emir Abdullah b. Muiz ile birlikte naaşını kabre yerleştirdi. Muhammed b. Hasan, Kahire'deki evine defnedildi.[346]

Sicilya'daki ilk Kelbî emiri Hasan b. Ali'nin yeğeni Ebû Muhammed Hasan b. Ammâr b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin ise Mısır'da Fâtımî sarayında vezirlik makamına yükselerek, halihazırda Fâtımî Devleti'nde var olan dengelerin ilerleyen süreçte değişikliğe uğramasını sağlayacak hadiselerde etkili bir isim haline geldi. Sicilya fetihlerinde komutan olarak görev yapan Hasan b. Ammâr, Bizans'a karşı zaferler kazanıp yeni topraklar ele geçirdikten sonra Emir Ahmed b. Hasan el-Kelbî ile birlikte adadan İfrîkıye'ye döndü. Akabinde bölgede ayaklanan Ebû Hazer Ya'lâ ez-Zenâtî'nin isyanını bastırmak üzere Muiz-Lidînillâh'ın yanında harekete geçti. Muiz, savaşlarda gösterdiği başarılar sonucunda İbn Ammâr'ı Mısır'da yeni idareyi tesis etmek üzere çalışmalar yürüten Cevher es-Sıkıllî'ye destek olmak üzere Kahire'ye gönderdi.[347] Emrindeki Kütâmeli birliklerle Mısır'a ulaştıktan sonra başta Karmatîler olmak üzere bölgede Fâtımîler için tehdit oluşturan diğer unsurlarla da mücadele eden İbn Ammâr, Azîz döneminde hayatını kaybeden İbn Killis'in yerine vezirlik makamına getirildi (h.383).

[346] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/149; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 240-241.
[347] Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 373-374.

Ancak bu görevde yalnızca iki ay kaldıktan sonra Azîz, kendisini vezirlikten alıp yerine el-Fazl b. Sâlih'i ve el-Fazl'ı da değiştirerek Hıristiyan Îsâ b. Nasturus'i görevlendirdi.[348]

Şam'a doğru bir sefer hazırlığındayken Bilbîs'te hayatını kaybeden Azîz-Billâh (h. 386/m.996),[349] ölmeden önce Hasan b. Ammâr el-Kelbî ile kadı Muhammed b. Nu'mân'ı yanına çağırarak oğlu Mansûr'u veliaht olarak tayin ettiğini kendilerine bildirdi. O esnada on bir yaşında olan Mansûr, babasının ölümü üzerine Hâkim-Biemrillâh lakabını alarak Fâtımî Devleti'nin başına geçti.[350] Azîz, hayattayken yakın adamlarından aslen köle olan Ebü'l-Fütûh Üstâz Bercevân'a[351] oğlu Mansûr'un vasîsi olmasını ve onun döneminde vezirlik yapmasını vasiyet etmişti. Azîz ölünce Bercevân, Hâkim adına biat alınmasını sağladı. Ancak Azîz döneminde İbn Killis tarafından Türklerin önemli görevlere getirilmesiyle geri planda bırakılan Kütâmeliler,[352] yalnızca Hasan b. Ammâr el-Kelbî'nin vezir olması şartıyla biat edeceklerini bildirdiler. Kendilerine uzun yıllar komutanlık etmiş olan İbn Ammâr'ın göreve gelmesiyle idaredeki eski konumlarını yeniden elde edebilmeyi planlıyorlardı.[353]

Hasan b. Ammâr, Kahire'nin dışındaki Musallâ denilen yerde toplanarak Hâkim'e biat etmekten geri duran Kütâmelilerin yanına gidip onları Hâkim'in huzuruna çıkmaya ikna etti. Kütâmeliler Hâkim'e devlet idaresinde Hıristiyanları önemli görevlere getiren vezir Îsâ b. Nasturus'tan şikayetçi olduklarını, kendisinin görevden azledilerek yerine Kütâmelilere yakın bir ismin geçmesini istediklerini dile getirdiler. Bunun üzerine Ebû Muhammed Hasan b. Ammâr'ın en uygun isim olarak görülerek vezirlik görevine getirilmesi ve uzun bir tartışmanın neticesinde kendilerine verilecek yıllık ücretin kararlaştırılması sonucu Kütâmeliler sakinleştiler. Orada bulunan tüm Kütâme mensuplarına yirmişer dinar takdim edilmesinin ardından Hâkim-Biemrillâh'a biat

348 Makrîzî, *İtti'âz*, 1/277,292-293.

349 İbn Hammâd, *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd*, 94; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/116; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/163; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/55; İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr*, 6/247.

350 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/118; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 374.

351 B. Lewis, "Bardjawān", *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)* (Brill) (Erişim 11 Mart 2025); Abdülkerim Özaydın, "Bercevân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/483.

352 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/166-167; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/261; Makrîzî, Azîz'in Şam seferinde Cevher es-Sıkıllî'nin Alptekin (Aftegin) et-Türkî karşısında mağlubiyet yaşamasına sebebiyet verdikleri için Kütâmelilere öfkelendiğini, İbn Killis'in de bu yüzden onları önemli görevlerden uzaklaştırdığını belirtir. (Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 374).

353 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/118; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/168.

ettiler.[354] İbn Ammâr, Azîz-Billâh'ın kılıçlarından biri ile kuşandırılıp altın eyerli bir ata binerek kendisine "emînü'd-devle" lakabı verildi. Sonra Hâkim, İbn Ammâr'a "Sen benim devletim ve halkım üzerindeki eminimsin." şeklinde hitapta bulundu. Nüveyrî, İbn Ammâr'ın Fâtımî devletinde bu ünvanı alan ilk kişi olduğunu belirtmektedir.[355] Hâkim, İbn Ammâr'ın emrine çok sayıda at tahsis edip kendisine en kaliteli kumaşlardan dikilmiş elbiseler hediye etti. İbn Ammâr'ın halifenin sarayından kendi evine büyük bir alay ile hareket ettikten sonra kâdılkudât Muhammed b. Nu'mân, onun vezir tayin edildiğini bildiren resmi belgeyi Mısır Camii'nde okudu.[356]

Vezirlik görevine gelen İbn Ammâr, eski vezir Îsâ b. Nasturus'u kendisine karşı Fâtımîler'in Dimaşk valisi Mengü Tegin ile ittifak yapmakla suçladı. Akabinde halka baskı uygulayan ve Müslümanları önemli devlet görevlerinden uzaklaştırarak bu görevleri Hıristiyanlara tahsis eden Îsâ'yı tutuklatıp kendisine işkence uygulayarak mallarından yedi yüz bin dinar müsadere etti. Bir eşeğin üzerinde halkın karşısına çıkardığı Îsâ'yı idam ettirdi (h.387/m.997).[357] Hasan b. Ammâr vezir olduktan sonra saraya Hâkim'in odasının bulunduğu bâbü'l-hücreden atı üzerinde girmeye başladı. Bineğinden halifenin odasının bulunduğu yerde inip atına orada geri biniyordu. İleri gelen devlet adamları dahi İbn Ammâr'ı görebilmek için erken saatlerde odasının önüne gelip kapalı olan kapının açılmasını bekliyorlardı. Kapı açılıncaya kadar orada büyük kalabalıklar oluşuyordu. Aradan zaman geçtikten sonra ileri gelenlerin ve kadının içeri girmesine izin veriliyordu. Sonrasında Kütâmeliler ve komutanlar, onların ardından ise a'yân tabakası içeri alınıyordu. Toplumun önde gelenleri İbn Ammâr'ın meclisinin kapısında bulunan yerdeki hasırda beklerken o yüksek makamında oturuyor ve kendisine kimse yaklaşamıyordu. Bunlardan sonra halktan diğer kimselerin vezir İbn Ammâr'ın huzuruna çıkmasına müsaade edilse de kendisine ulaşabilme imkanı bulamıyorlardı. Ziyaretçilerden bir kısmı yerleri, diğerleri ise vezirin ayakları ve dizlerini saygı gösterme amacıyla öpüyorlardı.[358]

---

354 Makrîzî, *İtti'âz*, 2/4; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 374; İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr*, 6/253.

355 Nüveyrî, Hasan b. Ammâr'ın vezirlik görevine gelmesinin de Azîz'in vasiyeti sonucu gerçekleştiğini aktarmaktadır. (Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/168).

356 Makrîzî, *İtti'âz*, 2/5; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 374.

357 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/168.

358 Makrîzî, *İtti'âz*, 2/11; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 375-376.

Hasan b. Ammâr'ın vezirlik döneminde Kütâmeliler'in devletteki güçleri arttı. Bu dönemde Kütâmeliler için bin beş yüz at tahsis edildi. Kütâme ileri gelenlerinin her biri ikişer üçer ata sahip oldular. Komutan Selmân b. Ca'fer b. Felâh el-Kütâmî'ye bin küsur değerli binek verildi. İbn Ammâr, Azîz'den kalan serveti bağlılığını kazanmak istediği kişilere dağıttı. Buna mukabil Türkler ve diğer birçok devlet görevlisinin maaşları kesildi. İbn Ammâr, şehrin sokaklarında güvenliği sağlayan ve "ahdâs" olarak isimlendirilen görevlileri Kütâmelilerden seçti. Alınan tüm bu kararlar sonucu Mağribliler halka karşı orantısız güce sahip oldular. İnsanların yollarını kesip mahremlerine dil uzatmaya ve halkı hakir gören davranışlar göstermeye başladılar.[359] O dönem Fâtımîler'in Şam valiliği görevinde bulunan Mengü Tegin'e, Bercevân tarafından İbn Ammâr'ın Kütâmeliler ile birlik olarak Hâkim'i öldürme planları yaptığına dair bir mektup ulaştı. Mektupta İbn Ammâr'ın devlet mallarını Kütâmelilerin tasarrufuna verdiği, halka zulmetmelerine göz yumduğu ve Hâkim'i sarayında muhasara altına aldıkları geçmekteydi. Ayrıca Bercevân, Mısır'a gelip Kütâmelileri bertaraf ettiği taktirde Mengü Tegin'e Hasan b. Ammâr'ın yerine geçerek vezir olmayı teklif ediyordu (h.387).[360]

Bercevân'ın mektubunu alan Mengü Tegin tüm komutanları ve askerleri Dimaşk Camii'nde bir araya topladı. Kütâmelilerin yaptıklarını haber verip ağlayarak üzerindeki elbiselerini yırttı. Bunun üzerine orada bulunanlar Mengü Tegin'e tabi olup Hâkim'e bağlılık ve İbn Ammâr el-Kelbî ile savaşmak üzerine yemin ettiler. Mengü Tegin askerlerine para dağıttıktan sonra Dimaşk'tan altı bin atlıyla yola çıktı. İbn Ammâr, Mengü Tegin'in harekete geçtiği haberini alınca durumun ciddiyetinin farkına vararak Kütâme ileri gelenlerini toplayıp onlarla istişare etti. Kütâmeliler, halk arasında Mengü Tegin'in Hâkim'e isyan ederek kendisini öldürmek üzere Mısır'a doğru yola çıktığı haberini yaymayı teklif ettiler. Onların dediği gibi hareket eden İbn Ammâr, kendisini desteklemeleri için devletin ileri gelenlerine para dağıttı. Ayrıca Bercevân ve müttefiki Şükr el-'Adudî'yi yanına çağırıp kendilerine "Ben ihtiyar bir adamım. Hakkımda çokça söylentiler dolaştığını biliyorum, oysa benim İmâm Hâkim'i korumaktan başka bir derdim yok." diyerek onlardan da kendisine yardım edeceklerine dair yemin etmelerini istedi. Bercevân ve Şükr'e yemin etmekten başka bir çıkış kapısı bırakmadı.[361]

[359] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/169; Makrîzî, *İtti'âz*, 2/11-12; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 375-376.
[360] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/169.
[361] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/170.

İbn Ammâr, Mısır'da kendisine bağlılığı sağladıktan sonra Ebû Temîm Selmân b. Ca'fer b. Felâh'ı komutan tayin ederek Mengü Tegin ile karşılaşmak üzere Şam'a doğru harekete geçmesini emretti. Ebû Temîm on altı bin kişilik ordusuyla yola çıktı. Mengü Tegin, beraberinde Müferrec b. Duğful b. Cerrâh olduğu halde Remle'yi ele geçirdi. Ebû Temîm Selmân ise Askalan sırtlarına gelerek orada karargah kurdu. İki ordu üç gün sonra Refah'ta karşı karşıya geldi (h.387). Duğful'un adamları Selmân'dan emân dileyip teslim oldular. Selmân bu durumu kendi lehine kullanarak Mengü Tegin'in dört komutanını öldürdü. Bunun sonucunda mağlup olan Mengü Tegin iki bin atlısını savaş alanında kaybetti. Selmân'ın askerleri ise çokça ganimet ele geçirdiler. Selmân savaş sonrası Dimaşk'a kaçmış olan Mengü Tegin'i getirene on bin dinar ve iki yüz elbise vereceğini duyurdu. O esnada Dimaşk halkı hayat pahalılığı ve yiyeceklerin azlığından dolayı açlık ve susuzluk içindeydi. Şehrin camiinde toplanan çoğunluk Mengü Tegin'i Şam'dan göndermeyi teklif ettiler. Ancak içlerinden bazıları mağlup olarak döndüğü için Mengü Tegin'in ve çevresindeki diğer önde gelen kimselerin evlerini yağmaladılar. Yaşananlar üzerine Dimaşk'ta kalamayacağını anlayan Mengü Tegin, beraberindeki az sayıda askeriyle birlikte mağlup halde geri döndü. Ali b. Cerrâh, kendisini yakalayıp Selmân'a teslim ettikten sonra Mengü Tegin'i Mısır'a götürdüler. İbn Ammâr, Mengü Tegin'in bir evde konaklamasını sağlayıp kendisine hizmette bulunulmasını emrederek ona kendi yanında daha düşük mertebede bir görev verdi.[362]

Mengü Tegin'in yenilgisinden sonra Dimaşk'ta çıkan karışıklığı haber alan Selmân b. Ca'fer b. Felâh el-Kütâmî, kardeşi Ali b. Ca'fer'i olayları bastırması için beş bin atlı ile bölgeye gönderdi.[363] Ancak kardeşi şehre ulaştığında halk Dimaşk'ın kapılarını kapatarak ordunun içeri girmesine engel oldu. Dimaşk halkından çokça kişiyi öldüren Ali, Selmân'a mektup yazıp durumu bildirdi. Selmân, Dimaşk'a doğru harekete geçip halka merhametli şekilde yaklaşınca kalpleri Selmân'a karşı yumuşayan halk ona şehrin kapılarını açtı. Sonrasında Dimaşk'a giren Selmân şehirde düzeni sağlayarak güçlendi. Akabinde sahil bölgesine yönelip Trablusşam valisi Ceyş b. Muhammed b. es-Samsâme'yi görevinden azlederek yerine kendi kardeşini getirdi. Bu olay sonucunda Selmân'ın yanında bulunmak istemeyen Ceyş Mısır'a doğru yola çıktı.[364]

---

[362] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/170-171; Makrîzî, *İtti'âz*, 2/10-11.
[363] Makrîzî, *İtti'âz*, 2/11.
[364] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/119; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/171; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/55-56; Makrîzî, *İtti'âz*, 2/10-11.

Mısır'da kendileri hakkındaki şikayetlerin artmasına rağmen Kütâmeliler, Türklerin yollarını kesip üzerlerindeki kıyafetleri gasp etmek için onlara saldıracak kadar ileri gittiler. Bunun üzerine bölgede yaşanan karışıklıkların başlangıç noktasıyla ilgili iki farklı rivayet bulunmaktadır. Makrîzî'nin aktardığına göre, bir gün Mağribliler Türklerin yolunu kestiği esnada çıkan arbedede bir Türk gulâmı bir Mağribî'nin ölümüne sebebiyet verdi. Bunun üzerine intikam almak isteyen Mağribliler, Kütâmeli arkadaşlarının katili olan Türk gulâmını ele geçirip maktülün mezarının başına götürerek orada öldürdüler. Bu hadise sonucunda iki tarafın da ileri gelenlerinin toplanmasıyla 387 yılı Şaban ayında (Ağustos 997) aralarında bir savaş gerçekleşti. İki gün boyunca savaş alanında kalan taraflar birbirlerine ağza alınmayacak sözler sarf ettikleri gibi içlerinden hayatını kaybedenler de oldu. Ertesi gün İbn Ammâr savaş techizatı ve beraberindeki Mağriblilerle savaş alanına gelince Türkler yeniden saldırıya geçtiler. Aralarında başlayan savaş sonucu iki taraf da büyük kayıplar verdi. Kesilen başlar İbn Ammâr'ın önüne getirilip koyulduğunda, kendisi bu durumdan rahatsızlık duyup savaş alanına gidişinin hata olduğunu anlayarak geri döndü. Savaşın ardından Bercevân iki taraf arasında yaşanan durumu düzeltmek için devreye girdi. Ancak Türk gulâmlarının İbn Ammâr'ı yakalamak için evine yönelmelerine engel olamadı. Bercevân saraya döndükten sonra İbn Ammâr'ın evine saldıran yağmacılar evden çok sayıda değerli mal ve eşya ele geçirdiler.[365]

Nüveyrî ise İbn Ammâr'ın emrindeki Megâribe ile Bercevân liderliğindeki Türklerin arasındaki çatışmaların sarayda kurulan planlar sonucunda meydana geldiğini rivayet etmektedir. Buna göre Trablusşam valiliğinden azledilen ve kendisini görevinden alan İbn Ammâr'ın komutanı Selmân b. Ca'fer b. Felâh'a karşı düşmanlık besleyen Ceyş b. es-Samsâme, Mısır'a gittikten sonra Bercevân ve onu destekleyen devlet adamları ile gizli buluşmalar düzenledi. Onlara Şam halkının Megâribe'ye karşı kin ve öfke duyduğunu söyleyerek Bercevân'ı Hasan b. Ammâr'ı alt edebilecekleri konusunda teşvik etti. Geçmişte yaşanan olaylardan dolayı İbn Ammâr'a karşı tepkili olan Bercevân, Ceyş'in sözlerinden etkilendi. Ayrıca Kahire ve Mısır'daki Kütâmelilerin sayısının azaldığını biliyordu. Bu durumu fırsata çevirerek Türklere ve Megâribe'nin varlığından rahatsızlık duyan Meşârika'ya Hasan b. Ammâr'ı yakalamak için haber gönderdi.[366]

[365] Makrîzî, *İtti'âz*, 2/12-13; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 376-377.
[366] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/171.

Gelişmelerden haberdar olan İbn Ammâr, onlardan önce davranıp Bercevân ve adamlarını alt edebilmek için kendi evindeki görevlileri silahlandırdı. Bercevân evine girmeye çalışırsa onlardan önce davranıp kendisini yakalayacaktı. Ancak Bercevân'ın her yerde gözcüleri vardı. Bu sayede İbn Ammâr'ın planlarını öğrendi. Hasan b. Ammâr Bercevân ve onunla birlikte hareket eden devlet adamlarını Kahire'nin en uç bölgesindeki bir dağın eteğinde bulunan evine çağırdı. Bercevân evin önüne geldiğinde Hasan'ın planlarına dair duyduklarının gerçek olduğunu gördü. Vakit kaybetmeden saraya dönüp gılmânı silahlandırdıktan sonra Hâkim'in bulunduğu yere girdi. Bunun üzerine karışıklıkların başlaması sonucu Türkler, Deylemîler, Meşârika ve diğerleri sarayın kapısında toplandılar. Bercevân ağlarken toplanan kalabalıktakiler de onu görerek ağlamaya başladılar. Bercevân kendilerini Hâkim'in hizmetinde hakkıyla bulunmaya çağırıyordu. Yaşananları duyan İbn Ammâr, Kütâmelilerle beraber evinin arkasındaki dağa yöneldi. Bercevân silah depolarını boşaltıp gılmâna ve diğerlerine dağıttı. Hâkim'i savunmak için sarayın etrafını sardılar. Ön saflarda Mengü Tegin, Fârah Tegin ve Yanal et-Tavîl beş yüz atlı ile birlikte bulunuyorlardı. Hasan b. Ammâr ile aralarında başlayan savaş İbn Ammâr'ın mağlubiyetiyle sonuçlandı. Halk onun evine yönelip evde ve mahzenlerde olan her şeyi yağmaladı. İbn Ammâr halkın arasına saklanıp kaçarken ordusu da dağıldı.[367]

Kazandığı zafer neticesinde Bercevân sarayın kapısını açıp Hâkim'in yeniden makamına oturmasını sağladı. Halk bir kez daha Hâkim'e biat ettirildi. Kütâmeli ve Deylemli askerlere razı olacakları kadar mal verildi. Bercevân Dimaşk'takilere gelişmeleri haber verip Selmân b. Ca'fer'e karşı ayaklanmalarını emretti. Dimaşk'ta isyan eden ahdâs, Selmân'ı sarhoş ve lezzetlere dalmış halde buldular. Selmân b. Ca'fer b. Felâh el-Kütâmî şehirden kaçtıktan sonra hazinesi ve malları yağmalandı.[368]

Bercevân vezirlik görevini İbn Ammâr'dan kendi uhdesine aldıktan sonra Cevher es-Sıkıllî'nin oğlu Hüseyin'i kâidü'l-kuvvâd ilan etti. Ceyş b. Muhammed b. es-Samsâme'yi Dimaşk'a gönderdi. Hasan b. Ammâr el-Kelbî'ye ise merhamet göstererek saklandığı yerden çıkmasını sağladı. Daha önce devletten aldığı maaş kendisine yeniden tahsis edildi ancak Bercevân evinden çıkmayacağına dair ondan yemin aldı. Vezirliği on ay yirmi beş

[367] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/172.
[368] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/173.

gün süren İbn Ammâr'ın artık Kahire'de at üzerinde gezmesine ve yanında hizmetçilerinden başka bir kimsenin bulunmasına izin verilmiyordu.[369]

İlerleyen süreçte Hâkim'in üstüne çok fazla düşen Bercevân başına bir şey gelmesinden endişe ettiği gerekçesiyle halifenin kendisinin haberi olmadan hiçbir faaliyette bulunmasına izin vermiyordu. Yönetimi tamamıyla elinde bulunduran Bercevân'ın yanında Hâkim'in yalnızca adı kalmıştı. İbn Ammâr ve Bercevân arasındaki çekişmeler sonucu hem kendisi hem de halkı üzerinde baskı kurulmuş olan Hâkim'e bu durum ağır geldi. Hizmetçilerinden biri olan Reydân es-Saklebî ise on beş yaşındaki halifeye Bercevân'a karşı telkinlerde bulunmaya başlamıştı. Telkinleri sonuç veren Reydân es-Saklebî, Hâkim'in emriyle Bercevân'ı korunaklı bir bahçede gezintiye çıktığı esnada sırtından bıçaklayarak öldürdü (h.390). Bercevân'ın ölüm haberinin duyulması üzerine halk isyan etti. Hâkim ve beraberindekiler bunun Hasan b. Ammâr tarafından bir saldırı olduğunu zannederek saraya sığındılar. Sonrasında Hâkim'in kendini göstermesiyle halk arasında sükûnet sağlandı. Hâkim devletin ileri gelenlerini çağırıp Bercevân'ı öldürme sebebini açıklayarak onun yerine Hüseyin b. Cevher es-Sıkıllî'yi vezir tayin ettiğini duyurdu. Olayların yatışmasıyla birlikte insanlar evlerine dağıldılar.[370]

Hadiselerin yaşandığı esnada ev hapsinde bulunan Hasan b. Ammâr el-Kelbî, Bercevân'ın ölümünün ardından atına binerek oradan uzaklaşmak istedi. Ahıra ulaştığında kendisini gören Türkler onu yakalayıp öldürdüler. Kısa süre sonra İbn Ammâr ve Bercevân'ın destekçileri de idam edildi. Bu olaylar meydana geldikten kısa bir süre sonra Şam valisi ve ülkedeki karışıklıkların sorumlularından biri olan Ceyş b. Muhammed b. es-Samsâme'nin ölümüyle yönetimdeki dengeler değişerek Hâkim kendisi üzerinde baskı kuran güçlerden kurtulup idareyi tamamen kendi hâkimiyeti altına aldı. Öncesinde olaylara karışmış olan Kütâmeliler saraya gelip halifeden emân dilediler. Hâkim de onlara emân verip kendilerini affetti.[371] Fâtımî Devleti için sarsıcı olan bu olaylardan sonra Hâkim-Biemrillâh'ın aklî dengesinin yerinde olmadığına dair söylentiler çıkmasına sebebiyet verecek hadiseler yaşandı. Hâkim'in yönetiminin ilerleyen yıllarında ve onu

[369] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/173; Makrîzî, *İtti'âz*, 2/13; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 377.
[370] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/174-175; İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr*, 6/254-257.
[371] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/175; İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr*, 6/257.

izleyen Fâtımî halifelerinin dönemlerinde, Kelbîler ile Megâribe devlet siyasetinde geri planda kalırken, yönetimde yeni unsurlar etkili olmaya başladı.[372]

[372] İbn Ammâr ve Bercevân'ın ölümlerinden sonra Hâkim-Biemrillâh döneminde gerçekleşen değişiklikler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/176-202; Makrîzî, *İtti'âz*, 2/38-123; İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr*, 6/257-304.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELBÎLER'İN SİCİLYA VALİLİĞİ (H.336-443/M.947-1052)

A. Kelbîler Öncesi Sicilya'da Müslüman Hakimiyeti

1. İlk Fetih Hareketleri: Emevîler Dönemi

İtalya ana karasına Messina Boğazı yolu ile bağlanan Sicilya Adası, İtalya'nın bir uzantısı görünümünde olduğu gibi ilk dönem İslâm fetihlerinden itibaren Müslümanların hâkimiyetine giren İfrîkıye bölgesine de yakın mesafede yer almaktadır. Akdeniz'in yüzölçümü bakımından en büyük adası olan Sicilya, coğrafî konumu itibariyle tarih boyunca bölgenin idarî, ticarî ve sosyal ilişkilerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Sicilya ile İfrîkıye bölgesi arasında, Yâkût el-Hamevî'nin belirttiği üzere dönemin şartlarında deniz üzerinden ulaşım sağlandığında iki günden az mesafe bulunmaktadır.[373] Adanın geniş yüzölçümü, su kaynakları, verimli arazileri ve sahip olduğu yer altı madenleri tarih boyunca Sicilya'da tarım, hayvancılık ve ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır.[374] Sicilya Akdeniz'deki ticaretin merkezî bir konumunda yer aldığından dolayı bölgedeki ticaret gemilerinin uğradığı önemli bir geçiş noktası haline gelmiştir.[375] Sahip olduğu bu özellikler sebebiyle çevresinde bulunan güçlerin dikkatini çekmiş, Akdeniz havzasında etkin rol üstlenmek isteyen devletler Sicilya'yı kendilerine bir hedef olarak belirlemişlerdir. Bu nedenle adada çok sayıda yönetim değişmiş, tarih boyunca savaşlar ve isyanlara şahitlik edilmiştir.[376]

İfrîkıye ve Mağrib bölgesinde gerçekleştirilen fetihler, Müslümanlar için Akdeniz havzasında bulunan Endülüs, Sicilya ve diğer bölgelerin kapılarını açmıştır. Sicilya'nın merkezî konumu ve İfrîkıye sahillerinden ulaşım kolaylığının etkisiyle hicretin ilk yüzyılından itibaren adaya akınlar düzenlenmiştir. Sicilya'ya ilk Müslüman akınlarının

---

373 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/416.

374 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/418.

375 Shelomo D. Goitein, "Sicily and Southern Italy in the Cairo Geniza Documents", *Società di Storia Patria per la Sicilia Orientale* 67 (1971), 16.

376 Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 4; İslâm fetihlerine kadar Sicilya'yı yöneten topluluklar ve Müslümanlar adayı kaybettikten sonra adaya dışarıdan gelen yönetimler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph Farrell, *Sicily: A Cultural History* (Massachusetts: Interlink Books, 2014), 41.

gerçekleştirildiği dönemde ada Bizans'ın hâkimiyeti altında olup Siraküza (Siracusa)[377] merkezli yönetilmekteydi.[378] İmparatorluğun kendi içerisinde yaşadığı mezhep çatışmalarının etkisiyle Mısır hâkimiyetini Araplara bırakmak zorunda kalan II. Konstans (h.25/m.646),[379] doğuda Müslümanlar ile anlaşma yaparak Avrupa ve Kuzey Afrika'da kendisine muhalefet eden tebası ile ilgilenme fırsatı elde etti.[380] Ancak neticede Bizans'ın tüm halkını tek bir dinî düşünce altında toplama gayesiyle ortaya çıkan monothelist görüşün Kuzey Afrika ve Roma'da kabul görmesini sağlayamadığı gibi baskıcı yönetimi sebebiyle imparatorluğun merkezi olan İstanbul'da kendisine karşı doğan memnuniyetsizlik ortamından uzaklaşmak için batıya yöneldi.[381] Avrupa'daki devlet arazisinin önemli noktalarını ziyaret etme niyetindeki İmparator; Selanik, Atina, Tarentum ve Roma'nın ardından Sicilya'ya hareket etti (h.41-42/m.662).[382] Adadaki Siraküza'yı kendisine merkez edinen II. Konstans bu sayede hem güneyden gelecek Arap akınlarına hem de kuzeydeki Lombardlara karşı kilit bir noktada bulunuyordu. Ancak İmparatorun gelişi sonucunda Sicilya'da ortaya çıkan alışılmışın dışındaki saray ve ordu giderleri ile Konstans'ın baskıcı yönetim biçimi, halk nezdinde rahatsızlığa yol açtı.[383] Nihayetinde II. Konstans'ın suikast sonucu öldürülmesiyle birlikte (h.47-48/m.668)[384] Bizans'ın iç karışıklıklar ile mücadele etmek zorunda kaldığı süreçte Müslümanlar, İfrîkıye ve Sicilya bölgelerine seferler düzenleme imkanı buldular.[385] Emevîler'in İfrîkıye'de görevlendirdiği Kelbî valiler ve komutanlar bu akınlarda önemli görevler üstlendiler.[386]

---

[377] Siraküza (Siracusa/Syracuse), Sicilya'nın doğusunda etrafı surlarla çevrili bir liman şehridir. Bizans'ın Sicilya'daki merkezi olan şehrin Müslümanlar tarafından fethi gerçekleştirildikten sonra da limanlarından dolayı önemi devam ederek çok sayıda çarşı, han, hamam ve görkemli binalara ev sahipliği yapmıştır. (Himyerî, *er-Ravzu'l-Mi'târ*, 317-318).

[378] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/339; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/41.

[379] Amr b. el-Âs'ın h.21/m.642 tarihinde Mısır'ı fethetmesini kabul edemeyen Bizans'ın İskenderiye'ye saldırması ancak bu sefer şehrin kesin olarak Müslümanların hâkimiyetine girişi ile ilgili bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/81; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 107.

[380] Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 109-110.

[381] Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, çev. Harry Turtledove (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982), 46, 50; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 111-113.

[382] Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 47; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 114.

[383] Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 114; Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, 2.

[384] Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 50-51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/119.

[385] Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 131-133.

[386] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 349; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/78; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/253.

Müslümanların Sicilya'da Bizans ile mücadelesi Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde adaya gönderilen akınlar ile başladı (h.46/m.666-667).[387] Emevîler döneminde Sicilya'ya gerçekleştirilen seferler genel anlamda başarılı sonuçlansa da adadaki şehirlerin kalıcı olarak fethi sağlanamayıp bu süreçte ganimet ve esirler ele geçirilmekle iktifa edildi. Bununla birlikte Emevî yöneticileri adaya seferler düzenlemekten vazgeçmediler. Zira Müslümanlar İfrîkıye'deki hâkimiyetlerini güçlendirdikçe Bizans da Sicilya'daki birliklerini artırıyor ve ada İfrîkıye'den kaçan Hıristiyanlar için kendisine sığınıp saldırıya hazırlandıkları bir yer haline geliyordu.[388] Velîd b. Abdülmelik döneminde İfrîkıye ve Mağrib'in fethi ile ilgilenen komutan Mûsa b. Nusayr (ö.98/717), Sicilya ve diğer Akdeniz adalarına ordular gönderip zaferler elde ederek Müslümanların bölgedeki etkinliğinin artmasını sağladı (h.86/m.705).[389] Yezîd b. Abdülmelik dönemine gelindiğinde İfrîkıye valisi Yezîd b. Ebî Müslim, Muhammed b. Ebî İdrîs el-Ensârî'yi adaya savaşmaya gönderdi. İbn Ebî İdrîs, Sicilya'dan ganimetler elde ederek geri döndü (h.102/m.720-721).[390]

Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik (ö.125/743) döneminde Sicilya'da mücadele yoğunluk kazandı. Hişâm hilafete geldiğinde İfrîkıye valiliğinde bulunan Bişr b. Safvân el-Kelbî'nin görevine devam etmesini istedi. Cesur bir komutan olan ve valiliği süresince gerçekleşen savaşlara orduların başında iştirak eden Bişr b. Safvân, Sicilya'ya düzenlediği seferden galibiyet elde ederek döndükten sonra Kayrevan'da hayatını kaybetti (h.109/m.727-728).[391] Bişr yerine İfrîkıye valiliğine tayin edilen Kaysî asıllı Ubeyde b. Abdurrahman es-Sülemî, bölgeye ulaşır ulaşmaz Osman b. Ebî Ubeyde komutasında yedi yüz kişilik bir orduyu Sicilya'ya gönderdi. Adanın başşehri şehri olan Siraküza'ya yönelen İbn Ebî Ubeyde, Bizans ordusunu mağlup edip liderlerini esir olarak ele geçirdi. İfrîkıye valiliğinde bulunduğu yıllarda Sicilya seferlerine önem veren Ubeyde b. Abdurrahman, bu sayede adadan çok sayıda ganimet ve esir elde etti.[392] Ancak Kays kökenli Ubeyde'nin, hâkimiyeti altındaki bölgelerde kendi kabile mensuplarını önemli

[387] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Enîs Tabbâ' - Ömer Enîs Tabbâ' (Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, 1987), 329; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/42; Müslümanlar tarafından Sicilya'ya düzenlenen ilk akınlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dûrî, *Sıkılliye 'Alâkatühâ bi-Düveli'l-Mütevassiti'l-İslâmiyye*, 21.

[388] Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 7.

[389] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 292.

[390] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 326; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/353.

[391] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/78; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/353.

[392] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 340-346.

görevlere tayin etmesi ve Kelbîlere karşı uyguladığı baskıcı politika görevinden azledilmesine sebebiyet verdi (h.116/m.734-735).[393] Kendisinin yerine tayin edilen İbnü'l-Habhâb görevde bulunduğu sürecin ilk döneminde Sicilya fetihlerine önem verdi.[394] Bu dönemde adaya giden orduların başında bulunan komutanlar arasında Kelbîlere mensup Kasem b. Avâne de yer almaktaydı.[395]

Vali İbnü'l-Habhâb'ın Sicilya'ya gönderdiği Ukbe b. Nâfi'nin torunu Habîb b. Ebî Ubeyde ve oğlu Abdurrahman b. Habîb komutasındaki ordular, art arda zaferler kazanarak adanın başşehri Siraküza'ya kadar ilerlediler. Ancak elde ettikleri başarılara rağmen İbnü'l-Habhâb'ın İfrîkıye'de çıkan isyanlardan dolayı geri dönmelerini emretmesi üzerine adadan ayrılmak zorunda kaldılar. İbnü'l-Habhâb'ın şehirlere gönderdiği âmillerin Berberîlere yönelik sert tutumları ve kendilerinden fazla vergi almak istemeleri İfrîkıye halkının, ordunun Sicilya seferine çıkışını fırsat bilerek yönetime karşı isyan etmesine yol açmıştı (h.122/m.739-740).[396] İbnü'l-Habhâb, İfrîkıye'de çıkan ayaklanmaları bastırmayı başaramayınca Halife Hişâm kendisinin yerine bölgeye Bişr b. Safvân'ın kardeşi Hanzale b. Safvân el-Kelbî'yi tayin etti. İç karışıklıklarla mücadele ile geçen Hanzale'nin valiliği döneminde Sicilya seferleri sekteye uğradı. Bu süreçte Ukbe b. Nâfi'nin torunu Abdurrahman b. Habîb b. Ebî Ubeyde, kendisine isyan ederek İfrîkıye valiliğini ele geçirdi.[397] İfrîkıye'de siyasî otoriteyi sağlama hususunda başarılı olan Abdurrahman yeniden Sicilya fetihlerine yoğunlaşarak, adadan ganimetler elde etti.[398]

Abbâsîler'in isyanı sonucu Emevî Devleti yıkıldıktan sonra İfrîkıye bölgesinde istikrar sağlanamadığı için Hâricî-Berberî ayaklanmaları ve iç karışıklıklar devam etti. Bu süreçte Müslümanların Sicilya'ya ordular gönderme imkanı bulamamasından istifade eden Bizans görevlileri adayı silahlandırıp dağlar ve meskûn bölgelere surlar inşa etmeye başladılar.[399] İbnü'l-Esîr, bu süreçte Bizans askerlerinin Sicilya'yı Müslüman akınlarından koruyabilmek için adanın etrafında savaş gemileriyle seferler düzenlediklerini belirtip, gerçekleştirdikleri gece baskınları sonucu Müslüman tüccarları

[393] İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr*, 169; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/79-80.
[394] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 347-349; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/81.
[395] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 349.
[396] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/191; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/82-88; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/354.
[397] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/91-92.
[398] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/313; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/92; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/354.
[399] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/354.

esir almış olabileceklerinden bahsetmektedir.[400] Mağrib bölgesinde yaşanan iç karışıklıklar ve Bizans İmparatorluğu'nun Sicilya'daki askerî varlığını tahkim etmesi nedeniyle, hicrî III. yüzyılın (miladî IX. yy) başlarında Ağlebîler adaya yönelik akınlara yeniden başlayıncaya kadar Müslümanlar Sicilya'ya etkili seferler düzenleme imkanı bulamamışlardır.[401]

2. Müslüman Hâkimiyetinin Tanınması: Ağlebîler Dönemi

İfrîkıye'de Emevîler'in son döneminden itibaren devam eden istikrarsızlık ve iç karışıklıklar Abbâsî halifesine bağlı bir emirlik olarak kurulan Ağlebîler'in ilk döneminde de varlığını sürdürdü. Ağlebî Emirliği'nin kurucusu İbrâhim b. el-Ağleb (ö.196/812) ve Abbâsî halifesinin onayıyla yerine geçen oğlu Abdullah b. İbrâhim'in dönemleri dahilî problemlerle mücadele ile geçti. [402] Kendisinden sonra emirlik görevine gelen Ziyâdetullah b. İbrâhim b. el-Ağleb'in (ö.223/838) iktidarı, Ağlebî tarihi için yeni bir sürecin başlangıcını teşkil etti. Emir Ziyâdetullah iç karışıklıklar ile mücadele halindeyken, Sicilya'da Bizans İmparatoru'na karşı isyan eden komutan Euphemios'un (ö.212-213/828) ada hakkında kendisine sunduğu teklif, Müslümanların Sicilya'ya yönelik kapsamlı seferler başlatmalarına zemin hazırlamıştır. Ziyâdetullah'ın selefleri döneminde Ağlebîler ile Bizans arasında Akdeniz ticareti ile ilgili barış anlaşması imzalanmıştır. Bu sayede Ağlebî emirleri ülkedeki dahili sorunlara rağmen Akdeniz'de müslüman tüccarların faaliyetlerini gerçekleştirebilmelerini sağlamışlardır. Bizans ise bu anlaşma sonucunda Sicilya'da kendi güvenliğini korumayı başarmıştır. Ancak Ziyâdetullah döneminde Ağlebî sarayına adadaki Bizanslıların ellerinde Müslüman esirler bulundurduklarına dair istihbarat ulaşması ve Euphemios'un Ziyâdetullah'a yaptığı teklif bölgede şartların değişmesine yol açmıştır. Ağlebîler'in Bizans karşısında kendini destekleyecek ordular göndermesini isteyen Euphemios, Müslümanlar başarılı olurlarsa Ziyâdetullâh'a adada Bizans İmparatoru'nun sahip olduğu konumda bulunmayı vaadediyor, kendisi de onun vekilliğini yapacağını belirtiyordu. Euphemios'un bu talebi İfrîkıye'de dahili meseleler ile mücadele eden Ağlebîler için bir çıkış yolu ihtimali

[400] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/456.
[401] Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye*, 431.
[402] İbrâhim b. Ağleb ve Abdullah b. İbrâhim dönemlerinde İfrîkıye'de siyasî otoritenin sağlanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tâlbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye*, 147-180.

doğurdu. Bu sayede halk, dışarıdaki bir düşmana yönlendirilerek devlet iç karışıklıklardan uzaklaşabilecekti.[403]

Ülke içindeki karışıklıklar ve Bizans ile sürdürülen anlaşmanın doğurduğu hassasiyet sebebiyle Sicilya'ya sefer düzenlemek hususunda tereddüt yaşayan Emir Ziyâdetullah b. el-Ağleb, meseleyi Kayrevan ileri gelenleri ve fakihlerinin bulunduğu bir mecliste istişareye açtı. İçlerinde Mâlikî fakihi Sahnûn'un (ö.240/854) da bulunduğu grup, Sicilya topraklarının Rumlara daha yakın olması ve bu uğurda karşılaşılacak tehlikelerin göze alınmaya değmeyeceği gerekçesiyle adaya yönelik bir askerî harekat düzenlenmesinin uygun olmadığını belirtti. Horasan asıllı kadı Esed b. el-Furât (ö.213/828) ise ortaya çıkan cihad etme imkanının değerlendirilerek adadaki Bizans kuvvetlerine karşı harekete geçilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca Bizans'ın Müslümanları esir olarak ele geçirip adada bulundurması yapılan anlaşmanın yürürlüğünü sarsmıştı. Esed b. el-Furât'ın meclisteki sözlerini "(Ey imân edenler!) Düşman karşısında zaafiyet göstermeyin ve sizler üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir, amellerinizi asla eksiltmeyecektir." (Muhammed, 47/35) mealindeki âyet ile bitirmesi sonucunda Emir Ziyâdetullah, Esed b. el-Furât'ın fikirleri doğrultusunda hareket etmeye karar verip Euphemios'un teklifini kabul ederek Sicilya'ya sefere çıkma emrini verdi.[404]

Ziyâdetullah, İfrîkıye'den yola çıkacak olan ordunun başına Esed b. el-Furât'ı komutan tayin etti. Sûse[405] limanından hareket eden Esed b. el-Furât liderliğindeki donanma, adanın güneybatısında bir sahil şehri olan Mazara'ya[406] ulaşıp orada bulunan Bizans birlikleriyle savaştı (h.212/m.827-828). Neticede galip gelen Müslümanlar, adanın başkenti olan Siraküza'ya doğru ilerleyerek şehri kuşatma atına aldılar. Ancak Esed b. el-Furât komutasındaki birliklerin elde ettiği zaferlerden rahatsızlık duyan Euphemios, Ağlebîler'e yaptığı tekliften dolayı pişman olarak Siraküza halkına Müslümanların planları hakkında istihbarat gönderdi. Esed b. el-Furât mücadeleye devam etse de orduda

[403] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/333-334; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/354-355; Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 8; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 6.

[404] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/333-334; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/143-144; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/355-356; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 6.

[405] Sûse, Tunus'un doğusunda yer alan tarihi bir sahil şehridir. (Muhammed el-Cedidi, "Sûse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 2009], 37/571-573).

[406] Mazara (Mâzer), Sicilya'nın batısında bulunan ve İfrîkıye'ye yakınlığı dolayısıyla gemilerin sıkça uğradığı bir sahil şehridir. Mazara limanı Müslümanların adaya hâkim olduğu dönemde Mısır ve Tunus ile yapılan deniz ticareti ve ulaşımı için önemli bir noktada yer almıştır. (Himyerî, *er-Ravzu'l-Mi'târ*, 521; Goitein, "Sicily and Southern Italy in the Cairo Geniza Documents", 10).

baş gösteren salgın hastalığa yakalanarak hayatını kaybetti (h.213/m.828).[407] Esed b. el-Furât'ın başlattığı harekat neticesinde Sicilya, kendisinin adada gerçekleştirdiği ilk fetihlerden itibaren Fâtımîler'in merkezi Mısır'a taşınıncaya kadar İfrîkıye'deki yönetimlerin vazgeçilmez bir parçası ve hedefi oldu. Ağlebîler'in Sicilya'yı yönetmeye başlamasıyla birlikte İfrîkıye ile ada arasında geçmişe dayanan ilişkiler iki bölgenin aynı siyasi otoritenin hâkimiyeti altına girmesi sonucunda giderek yoğunlaştı. Bu sayede İfrîkıye ile Sicilya arasında gıda ve eşya ticaretinin yanında, bilgi akışı, beşerî hareketlilik ve siyasî etkileşimler de gelişme gösterdi.[408]

Esed b. el-Furât'ın ölümünden sonra Müslümanlar, veba salgını ve Bizans'ın gönderdiği orduların baskısı karşısında direnemeyerek geri çekilmek durumunda kaldılar. Ağlebîler'in düzenlediği bu sefer de adaya müslümanların daha önceden gerçekleştirdiği akınlar gibi sonuçsuz kalabilirdi. Ancak askerler Sicilya'dan ayrılmaya çalıştıklarında limanların Bizans ordusu tarafından abluka altına alındığını fark edip kendi gemilerini yakarak adaya geri döndüler. Bunun sonucunda adada mücadele etmekten başka çaresi kalmayan ordu önce Siraküza yakınlarındaki Mineo, ardından da Girgenti (Agrigento)[409] kalelerini ele geçirdi.[410] Kazanılan bu zaferler Müslümanların yeniden kendilerine olan güvenlerinin artmasını sağladı. Fakat ellerinde bulundurdukları şehirlerde kuşatma altında kalan Ağlebî birlikleri, Bizans'ın artan baskısı sonucunda yük hayvanlarını hatta köpekleri yiyecek kadar zor duruma düştüler. Bunun üzerine İfrîkıye ve Endülüs'ten Sicilya'ya gelen yardım birlikleri adada Müslümanların yeniden güç kazanmalarını sağladı.[411]

Kuşatmadan kurtulan Ağlebî ordusu vali Ebü'l-Fihr Muhammed b. Abdullah b. el-Ağleb önderliğinde adanın kuzeyindeki Palermo'ya ilerleyerek şehri muhasara altına aldı. Palermo hâkiminin kendi canı, ailesi ve malları için emân dilemesi üzerine bu talebi kabul edilerek adadaki Rumların elinde bulunan topraklara gitmesine izin verildi. Şehrin kuşatmasının bir yıl veya beş yıl sürdüğüne dair rivayetler vardır. İbnü'l-Esîr'in

[407] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/335-336; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/144; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/357.
[408] Bramoullé, "Trade Relations Between Sicily, Ifrīqiya, and Egypt Under the Fatimids and Zirids of Ifrīqiya", 94.
[409] Himyerî, *er-Ravzu'l-Mi'târ*, 493.
[410] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/336; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/358; Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 9.
[411] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/337; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/144-145; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/359.

aktardığına göre kuşatmadan önce yetmiş bin civarında olan Palermo nüfusu, Müslümanlar şehre girdiği sırada üç bin kişiye kadar düşmüştür.[412] Palermo'nun fethi Müslümanların adanın geri kalanında mücadele edebilmelerine önemli katkılar sağlamıştır. Büyük bir liman kenti olan ve fetihten itibaren el-Medîne olarak anılmaya başlanan Palermo, Müslümanlar için adanın merkezi haline getirilerek İfrîkıye ile deniz yoluyla bağlantı kurulmuştur. Limanı sayesinde Ağlebîler'den gelecek düzenli yardım ve desteklerin Sicilya'ya nakledilme imkanı doğmuştur. Ayrıca şehrin etrafındaki verimli araziler sayesinde askerlerin yiyecek ve erzak edinmeleri sağlanmıştır.[413] Palermo fethinden sonra Endülüs'ten gelen ordularla birlik halindeki Ağlebî kuvvetleri adanın iç kesimlerine ilerleyerek Caltabellotta (Kal'atü'l-Bellût), Platani (İblatânû) ve Corleone (Kurliyûn) gibi şehirlerin hâkimiyetini ele geçirmişlerdir (h.225).[414]

Sicilya'daki merkezî şehirlerin fethedilmesi adanın tamamının Müslüman hâkimiyetine girmesi için yeterli olmamıştır. Müslümanların Sicilya Adası'nın tamamına hâkim olabilmek için tüm şehirler ve limanlarda ayrı ayrı mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Adanın fetih süreci, Akdeniz'in karşı kıyısında yer alan ve benzer şekilde Mağrib'den gönderilen ordularla İslâm hâkimiyetine giren Endülüs ile karşılaştırıldığında hem düşman yapısı hem de askerî mücadele süreci açısından farklılıklar göstermektedir. Endülüs fetihleri gücünü büyük ölçüde yitirmiş mahallî bir yönetime karşı yürütülürken, Sicilya'ya akınlar düzenleyen ordular Bizans İmparatorluğu'na ait düzenli birlikler ve sağlam savunma hattına sahip kalelerdeki askerlerle karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla Müslümanların Bizans ordusunu adadan uzaklaştırabilmek için kalelerin tamamında savaş vermeleri zorunlu hale gelmiş, kimi kuşatmalar yıllarca sürmüştür. Ayrıca Sicilya'yı hâkimiyet altına alabilmek için yalnızca ada içerisinde değil, çevre adalar ve Güney İtalya'da da Bizans varlığının zayıflatılması gerekmiştir.[415]

Palermo'nun fethi Sicilya seferleri için önemli bir adım teşkil etmekle birlikte, Ağlebîler'in Sicilya valisi Ebü'l-Fihr Muhammed b. Abdullah b. el-Ağleb, başkent Palermo'dan çok fazla ayrılmadı. Başlarına merkezden komutanlar atadığı ordularla

[412] İbnü'l-Esîr h.215'te Palermo'yu kuşatma altına alan Müslümanların h.216 yılında şehre girdiklerini belirtirken, Nüveyrî h.215'te başlayan muhasaranın h.220 senesi Receb ayında şehir halkına emân verilmesiyle sona erdiğini aktarmaktadır. (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/337; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/360).

[413] Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*, 35.

[414] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/360.

[415] Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 10-11.

çevre bölgelere akınlar düzenlemekle yetindi. On dokuz yıl süren valilik döneminin ardından hayatını kaybettiğinde ada halkı kendisinin yerine Abbâs b. el-Fazl b. Ya'kûb'u yönetici olarak seçti (h.236).[416] Dönemin Ağlebî emiri Muhammed b. el-Ağleb (ö.242/856) tarafından valiliğinin onaylanması sonucunda Abbâs b. el-Fazl, çevre bölgelere kendisinin de katıldığı akınlar düzenlemeye başladı. Bunun sonucunda Sicilya, Girit, Lombardia ve İtalya'nın güneybatısındaki Calabria'da Müslümanlar ile Bizans arasında önemli savaşlar ve anlaşmalar gerçekleştirilerek bu bölgelere Müslümanların iskân edilmesi sağlandı.[417] Palermo'nun fethine kadar Bizans'ın adadaki başkenti Siraküza şehriydi. Müslümanların ilerleyişinden endişe duyan Rumlar, yönetim merkezlerini daha korunaklı bir bölgede bulunan Castrogiovanni'ye (Enna/Kasrıyâne)[418] taşıdılar. Adada fetih harekatına ağırlık veren vali Abbâs b. el-Fazl, Castrogiovanni ve Siraküza üzerine kara yoluyla sefer düzenleyerek kardeşi Ali b. el-Fazl'a da gemilerle denizden hareket etmesini emretti (h.244/m.858-859).[419] Castrogiovanni'nin Müslümanlar tarafından fethi Rumlar için adada büyük ve telafisi güç bir kayıp olarak gerçekleşti. Şehre bir mescid inşa edilmesini emrederek Cuma günü hutbe okuttuktan sonra fetihlere devam eden Abbâs b. el-Fazl, Siraküza'ya düzenlediği seferden dönerken yakalandığı hastalık neticesinde hayatını kaybetti.[420]

Castrogiovanni'nin fethinin ardından Müslümanlar adanın doğusunda bulunan eski başkent Siraküza'yı ele geçirebilmek için akınlar düzenlediler. Yıllar boyu süren mücadele sonucunda Siraküza, vali Ca'fer b. Muhammed döneminde fethedilip şehri savunanlardan dört binden fazla kişi öldürülerek daha önce adadaki hiçbir şehirden elde edilmediği kadar çok ganimet ele geçirildi (h.264).[421] Siraküza'nın fethiyle Sicilya'nın kuzeyindeki bölgeler hariç büyük şehirler Ağlebî hâkimiyetine girmiş oldu. Adada Bizans güçlerinin elinde yalnızca kuzeydoğuda yer alan Taormina[422] ve çevresindeki bölgeler

[416] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/152; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/360-361.
[417] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/64; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/152-154.
[418] Castrogiovanni (Enna/Kasrıyâne), Sicilya'nın iç bölgesinde yer alan dağlık arazi üzerine kurulu korunaklı bir şehir olup Müslümanların adada hâkim olduğu dönemde etrafında çok sayıda bostan ve ekili araziler yer almıştır. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/418).
[419] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/62; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/361.
[420] Sicilya valiliği on bir yıl süren Abbâs b. el-Fazl, bu süreçte cihada aralıksız olarak devam etmiştir. Caltagirone'de (Gîrân Karkanne) savaş alanında vefat ettiği yere gömüldükten sonra cesedinin Rumlar tarafından bulunduğu yerden çıkarılarak yakıldığı nakledilmketedir. (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/63-64); İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/155; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/361-363.
[421] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/160.
[422] Taormina (Tabermîn), Sicilya'nın kuzeybatısında deniz kenarında bir dağ üzerine kurulu korunaklı bir liman şehridir. Müslümanların adada hâkim olduğu dönemde Sicilya'nın farklı şehirlerinden gelen

kaldı.[423] Ancak ilerleyen süreçte Müslümanlar adada kalan diğer Rumlarla mücadeleye devam etmekle birlikte kendi aralarında çıkan dahili problemler ve isyanlarla da baş etmek durumunda kaldılar.[424] Ayrıca bu süreçte İfrîkıye'de Ebû Abdullah eş-Şiî'nin Ağlebîlere yönelik tehdidi ve gücü arttı. Bundan dolayı Ağlebî emirleri Sicilya'daki harekata eskiden olduğu gibi öncelik veremediler. Baskıcı yönetim anlayışı ile zaman zaman halka karşı gösterdiği merhametli tutumu arasında çelişkili bir karakter sergileyen Ağlebîler'in son güçlü emiri II. İbrahim (h.289/m.902), kendisine karşı başlatılan isyanlar sonucu İfrîkıye'deki otoritesini sürdürmekte güçlük çekmeye başladı. Bunun üzerine Sicilya valisi olan oğlu Ebü'l-Abbâs'ı Kayrevan'a çağırıp kendisi adadaki fetihlere yoğunlaşmak üzere yanına ordunun büyük bölümünü de alarak Sicilya'ya gitti.[425] İbrâhim'in bu hamlesi adada fetihler gerçekleştirmesi ile sonuçlansa da ordunun merkezden uzaklaşması İfrîkıye'deki Ağlebî ordusunun Fâtımî davet karşısında güç kaybetmesine yol açtı. Ağlebîler'in içine düştükleri durumdan kurtulamamaları sonucunda hâkim oldukları topraklar Fâtımîler'in eline geçerek Sicilya yönetimi de yeni idareye devredildi (h.296/m.909).[426]

Ağlebîler'in Sicilya'ya yönelik fetih politikası, siyasî ve askerî şartların el verdiği ölçüde cihad etme noktasından hareketle başlamıştır. Emir Ziyâdetullah b. el-Ağleb'in istişare meclisindeki fakihler Sicilya'nın Bizans topraklarına yakınlığından ve İfrîkıye ile arasındaki mesafeden kaynaklı oluşabilecek riskleri göz önünde bulundurarak adaya sefer düzenleme kararı vermişlerdir. Nitekim ilerleyen süreçte Sicilya şehirlerinin fethi kolay olmamış, ele geçirilen topraklardaki hâkimiyetin kesinleşmesi için birden fazla mücadele vermek gerekmiştir. Bu süreçte Ağlebîler tarafından adaya tayin edilen valiler genel olarak emirlerin kendilerinin de mensubu oldukları Temîm kabilesinden seçilmiştir. Bu durum Kayrevan merkezli Ağlebîler'in idarî görevlendirmeleri kabileye dayalı gerçekleştirme uygulamasının bir uzantısıdır. Ağlebî emirleri adaya gönderilen yöneticileri aile içinden atamayı tercih ederek fethedilen toprakların siyasî hâkimiyetini daha rahat sağladıkları gibi savaşlarda elde edilen ganimetler, esirler ve vergi gelirleri

kafileler için uğrak noktası olmuştur. İlk olarak II. İbrahim tarafından fethedildikten sonra Kelbî emiri Ahmed b. Hasan b. Ali döneminde fethi yeniden gerçekleştirilmiştir. (Himyerî, *er-Ravzu'l-Mi'târ*, 385).

[423] Dûrî, *Sıkılliye 'Alâkatühâ bi-Düveli'l-Mütevassiti'l-İslâmiyye*, 71.

[424] Ağlebîlerin son dönemlerinde Sicilya'da Müslümanların yaşadıkları iç karışıklıklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/505-506; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/160-175.

[425] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 77; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/132-135; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 36; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 13.

[426] Makrîzî, *İtti'âz*, 1/59; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 28-29.

üzerindeki kontrolü de doğrudan ellerinde tutmayı başardılar.[427] Bunun sonucunda Emevîler döneminde Sicilya'ya gerçekleştirilen ilk fetih harekatında önemli görevler üstlenen Kelb kabilesi mensupları, Ağlebîler zamanında ada yönetiminden uzak kaldılar.

Ağlebîler'in yıkılma sürecine girdiği II. İbrâhim döneminde Sicilya ve çevresinde daha çok politik kaygıların ön planda olduğu askerî girişimlerde bulunulmuş, ancak bu hamleler ne adadaki durumun istikrara kavuşmasına ne de Ağlebî hâkimiyetinin genel anlamda güçlenmesine katkı sağlamıştır. İlerleyen süreçte Sicilya'nın yeni idarecileri olan Fâtımîler, adanın stratejik öneminin farkına vararak bilhassa Mehdiye merkezli yönetim süresi boyunca Sicilya Adası'nın hâkimiyetine ve Sicilya merkezli fetih harekatına önem vermişlerdir.[428]

Şekil 2. Ağlebîler Dönemi Sicilya Fetih Hareketleri[429]

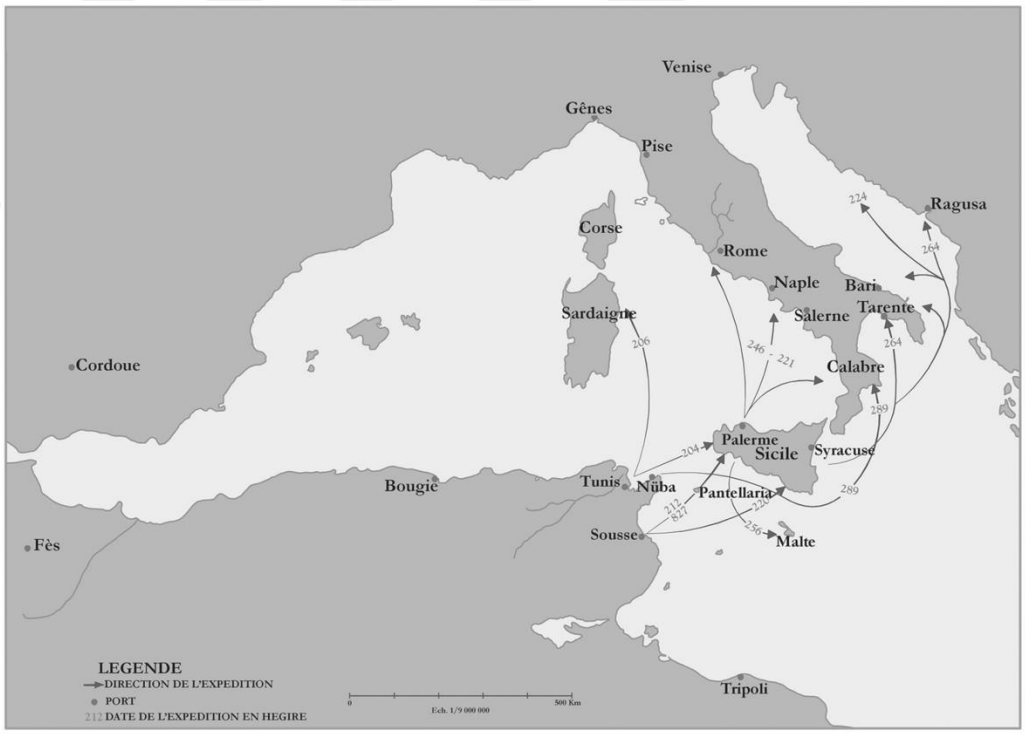

[427] Dûrî, *Sıkılliye 'Alâkatühâ bi-Düveli'l-Mütevassiti'l-İslâmiyye*, 87; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 10.

[428] Dûrî, *Sıkılliye 'Alâkatühâ bi-Düveli'l-Mütevassiti'l-İslâmiyye*, 102.

[429] Mohamed Hassen, "Sociocultural Links Between Sicily and Ifrīqıya in the Middle Ages", *Muslim Sicily Encounters and Legacy*, ed. Nuha Alshaar (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2024).

3. İktidar Değişiminin Doğurduğu Karışıklıklar: Fâtımîler Dönemi

Ağlebî Devleti'nin varlığına son veren Fâtımîler, hâkim oldukları bölgelerde siyasî ve dinî anlamda meşruiyet arayışında olmuşlardır. Kendilerinden önce İfrîkıye ve Sicilya'nın yöneticileri olan Abbâsîler'e bağlı Ağlebîler'in bulundukları topraklarda, Şiî bir halifelik tesis edebilmek Fâtımîler için başlı başına bir problem teşkil etmiştir. Bu noktada Fâtımîler, Sicilya Adası üzerinde Bizans ile yürüttükleri mücadeleyi siyasî ve dinî meşruiyetlerini sağlamlaştırmak için ideolojik bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Ağlebîler'de olduğu gibi Fâtımî yöneticilerini de Sicilya'da mücadele verme hususunda teşvik eden siyasî, askerî ve ekonomik âmiller bulunmaktaydı. Fâtımî Devleti kurulduğunda Müslümanlar, Sicilya'nın mutlak hâkimi olmamakla birlikte büyük bölümünde söz sahibiydiler. Fâtımîler adada Bizans'a bağlı şehirleri ele geçirerek sahip oldukları toprakları genişletme imkanı elde ettiler. Ayrıca adanın doğal kaynakları ve Sicilya'dan hareketle Güney İtalya seferlerinden elde edilecek ganimetler İfrîkıye'deki yönetim için önemli bir gelir kaynağı teşkil etti. Bu etkenler Akdeniz'in merkezî bir noktasında bulunan adayı Fâtımîler için ideal bir deniz üstü haline getirmekteydi. Bununla birlikte Fâtımîler'i Sicilya hâkimiyetine ve adada mücadele etmeye yönlendiren asıl etkenin ideolojik saikler olduğu söylenebilir. Halifelik iddialarını meşrulaştırmak adına İslâm dünyasındaki Sünnî rakipleri olan Abbâsîler ve Endülüs Emevîleri'ne karşı mücadele halindeki Fâtımî yöneticileri için Bizans'a karşı kazanılacak zaferler büyük önem arzetmekteydi. Dolayısıyla Romalılara ithafen Bahrü'r-Rûm olarak adlandırılan Akdeniz'in en büyük adası Sicilya'da Bizans ile mücadeleye siyasî ve stratejik boyutlarının ötesinde ideolojik bir anlam yüklediler. Şâm bölgesinde Bizans'a karşı Abbâsîler'in mağlubiyet yaşadığı bir dönemde Fâtımî ordusunun bu kadim düşmanı kendi toprakları sayılan Sicilya'da yenilgiye uğratması gerek siyasî gerekse ideolojik anlamda Fâtımîler'in halifelik iddiasında adayı kilit bir unsur haline getirdi.[430]

Ubeydullah el-Mehdî, Ağlebîler yıkıldıktan sonra Fâtımî Devleti'nin başına geçerek hâkim olduğu topraklara yeni görevli ve âmiller tayin etti (h.296/m.909). Bu doğrultuda Sicilya Adası'na da Kütâme asıllı eski Kayrevan valisi Hasan b. Ahmed b. Ebî Hınzîr'i vali olarak gönderdi (h.297/m.910).[431] Ayrıca Sicilya kadılığı görevine İshâk b. Minhâl

[430] Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 25,33; Bramoullé, "Trade Relations Between Sicily, Ifrīqiya, and Egypt Under the Fatimids and Zirids of Ifrīqiya", 94-95.

[431] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/49; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/366; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/207.

getirildi.[432] Sicilya'da yaklaşık bir yıl valilik yapan İbn Ebî Hınzîr, İfrîkıye'de yeni Fâtımî yönetimine karşı gösterilen tepkinin aksine adaya ulaştığında ilk olarak büyük bir tepki ile karşılaşmadı. Öyle ki Mazara'ya ayak bastıktan sonra adanın kuzeydoğusundaki Val Demone bölgesine akınlar düzenleyerek oradan ganimet ve esirler ele geçirdi. İbn Ebî Hınzîr ilk icraat olarak düşmana karşı akınlar düzenleyerek Sicilya'daki varlığını meşrulaştırmak için olumlu bir adım atsa da seferden döndükten sonra valiliği süresince adada baskıcı bir yönetim sergiledi. Onun tutumundan rahatsızlık duyan ada halkı İbn Ebî Hınzîr'e isyan ederek kendisini tutuklayıp hapse attılar. Sonrasında durumu Mehdî'ye bildirip gerekçelerini açıkladıkları ve özürlerini dile getirdikleri bir mektup yazdılar. Bunun üzerine isyancıları bağışlayan Mehdî, İbn Ebî Hınzîr'i azlederek yerine Ali b. Ömer el-Belevî'yi görevlendirdi (h.299/m.912).[433] Ali b. Ömer el-Belevî halka merhametli davranan, yumuşak huylu ve yaşı ilerlemiş bir valiydi. Ancak fetihlere yeterli ilgi ve önemi göstermiyordu.[434] Gerek sert ve savaşçı bir kimliğe sahip olan İbn Ebî Hınzîr, gerekse selefinin yanında yumuşak huylu ve zayıf karakterli kabul edilen Ali b. Ömer el-Belevî, Sicilya'da Fâtımî yönetiminin tesisi için başarılı birer yönetim sergileyemediler. Bunun sonucunda geçmişten beri dışarıdan tayin edilen yöneticilerle iyi ilişkiler geliştiremeyen Sicilya halkı, Fâtımîler tarafından yeni bir vali gönderilmesini talep etmek yerine Belevî'yi azledip kendilerine Ahmed b. Ziyâdetullah b. Kurhub'u lider seçerek Fâtımî yönetimine karşı ayaklandılar.[435]

Palermo'daki Araplar ve Girgenti civarındaki Berberîlerin desteğini alarak Sicilya halkını kendi etrafında birleştirmeyi başaran İbn Kurhub adanın hâkimiyetini ele geçirdi. Kontrolü sağladıktan sonra ilk icraat olarak Güney İtalya'daki Calabria bölgesine akınlar düzenleyip Rumlardan elde ettiği ganimet ve esirlerle Sicilya'ya geri döndü. Sonrasında oğlu Ali b. Ahmed'i adanın kuzeydoğusundaki bir sahil şehri olan Taormina (Tabermîn) kalesini kuşatmak üzere görevlendirdi (h.300/m.912-913). Sicilya halkının daha önceki valilere isyan ettiği gibi kendisine karşı da ayaklanma çıkarmalarından endişe eden İbn Kurhub bu seferi düzenleyerek, korunaklı bir kaleye sahip olan Taormina'yı ele geçirip ailesi, malları ve kölelerini bu şehre yerleştirmeyi amaçlıyordu. Ancak kuşatmanın altıncı ayında Ali b. Ahmed'in ordusundaki askerler tepki göstermeye başlayıp askerî techizatı

[432] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/49.
[433] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/50; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/366; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 19.
[434] Halm, *The Empire of the Mahdi*, 178.
[435] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/71; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 8/366; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 19.

ateşe verdikten sonra Ali'nin çadırını yakarak kendisini öldürmeye teşebbüs ettiler. Ordudaki Arapların askerlere engel olması sonucunda kurtulan Ali kuşatmayı kaldırarak geri döndü. İbn Kurhub yaşanan bu olay sonrasında halkı Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'a (ö.320/932) tâbi olmaya çağırdı. Bu sayede çıkan isyan sonrası Abbâsî halifesinin isminden güç alarak adadaki meşruiyetini sağlamlaştırmayı amaçlamaktaydı.[436] Halkın İbn Kurhub'un bu davetine icabet etmesiyle Sicilya'da hutbeler artık Mehdî değil Muktedir adına okunmaya başlandı. Orduyu yeniden teşkil eden İbn Kurhub deniz yoluyla İfrîkıye sahillerine akınlar düzenledi. Eski Sicilya valisi İbn Ebî Hınzîr komutasındaki Fâtımî birlikleri ile gerçekleşen savaş sonucunda Fâtımî donanması yakılıp İbn Ebî Hınzîr öldürülerek başı İbn Kurhub'a götürüldü. Sicilya orduları bu galibiyetten sonra Sefâkus[437] şehrine ilerleyerek orayı yakıp yıktılar. Trablus'a doğru yönelmek istediklerinde karşılarına Kâim b. el-Mehdî'nin çıkması üzerine geri döndüler.[438]

İbn Kurhub, Muktedir'e tâbi olduğunu bildirdikten sonra kendisine Abbâsî halifesinden hil'at ve sancak gönderildi.[439] Kazandığı zaferler ile birlikte adada gücünü pekiştiren İbn Kurhub, Calabria'ya akınlar düzenledi. Ancak sonrasında İfrîkıye'ye gerçekleştirdiği seferde donanması Mehdî tarafından hezimete uğratılınca adadaki otoritesinin sarsılmasına engel olamadı. Öncesinde kendisinden çekinen halk yaşanan yenilgi neticesinde İbn Kurhub'a isyana cesaret edebildi. Girgenti şehrinden başlayarak tüm adaya yayılan ayaklanmalar sonucunda İbn Kurhub tutuklanıp en yakın adamlarıyla birlikte Mehdî'ye gönderildi. Mehdî, İbn Kurhub ve beraberindekilerin İbn Ebî Hınzîr'in mezarı başında idam edilmelerini emretti.[440] Böylece adada İbn Kurhub'un kurduğu Abbâsîler'e bağlı kısa süreli yönetim son bularak Sicilya kesin anlamda Fâtımîler'in eline geçti. Ancak İbn Kurhub'un mağlubiyeti Fâtımîler'in adada mutlak hâkimiyet sahibi olduğu anlamına gelmemekteydi. Zira Sicilya'ya tam anlamıyla hâkim olabilmek için

---

436 Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 14; Halm, *The Empire of the Mahdi*, 178.

437 Sefâkus (Sfax, Sfaks, Sefâkıs), Tunus'ta bulunan tarihi bir liman şehridir. (İsmail Yiğit, "Sefâkus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [Ankara: TDV Yayınları, 2019], EK-2/483-486).

438 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/71; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/193; İbn Haldûn, İbn Kurhub'un adaya Mehdî tarafından vali tayin edildiğini, ancak Taormina kuşatmasından sonra Fâtımîler'e itaatsizlik ederek Abbâsî halifesine tâbi olduğunu nakletmektedir. Bu durum İbn Kurhub'un halk tarafından yönetici seçilmesinin ilk dönemde Mehdî tarafından onaylanıp sonrasında Fâtımîler'e itaatsizlik etmesi sonucu kendisiyle mücadeleye girişilmesi şeklinde açıklanabilir. (İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/207).

439 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/71; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/207.

440 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/72; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/194; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/367; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/207.

öncelikle adada çıkan isyanlar ve Rumların ellerinde kalan bölgelerdeki kuvvetlerle mücadele etmeleri gerekmekteydi.

Sicilya halkı İbn Kurhub'u Mehdî'ye teslim ettikten sonra adaya bir vali ve kadı görevlendirmesini istediler. Ancak bu talepleriyle birlikte Mehdî'ye kendisini öfkelendirecek birtakım şartlar sundular. Bunun üzerine Fâtımî halifesi ada halkına karşı baskısını artırma yoluna gitti.[441] Sicilya valisi olarak görevlendirdiği Ebû Saîd Mûsâ b. Ahmed'i Kütâmelilerden oluşan bir ordu ile beraber adaya gönderdi. Ebû Saîd'i yalnız göndermemesinin sebebi öldürülmeden önce İbn Kurhub'un kendisine yaptığı uyarılardı. İbn Kurhub, Mehdî'ye yazdığı mektubunda Sicilya halkının idarecilere karşı isyankar olduklarını ve kamu malını gasp ettiklerini belirttikten sonra ada hâkimiyetinin ancak isyancıların ele başlarını alt edebilecek güçlü ordularla sağlanabileceği tavsiyesinde bulunmuştu.[442] Nitekim Ebû Saîd'in ordularla geldiği haberini alan Sicilyalılar birleşerek savunmaya geçtiler. Fâtımî ordusu Sicilya şehirlerini aylarca kuşatma altına aldı. Bu esnada çok sayıda Sicilyalının öldürüldüğü, Kütâmelilerin şehirlerin ara sokaklarında karşılarına çıkan kadın ve çocuklara şiddet uyguladıkları nakledilmektedir.[443] Aralarında geçen savaşlar ve halkın maruz kaldığı baskılar sonucunda halk yeni validen emân diledi. Onları bağışlayan Ebû Saîd yeni bir isyana mani olmak için Palermo'nun kapılarını yıkıp gelişmeleri Mehdî'ye bildirdi. İsyanın ele başları idam edildikten sonra Mehdî adada genel af ilan edilmesini emretti.[444]

Ebû Saîd'in yerine h.305 yılında vali tayin edilen Sâlim b. Raşid, Sicilya'da Rumların ellerinde bulundurduğu topraklar başta olmak üzere İtalya ana karasına ve Akdeniz adalarına yönelik seferlere devam etti. Sâlim'in valiliğinin ilk döneminde Sicilya'nın karşı kıyısındaki Lombardia ve Calabria'da çok sayıda bölgeye akınlar düzenlenerek ganimet ve esirler ele geçirildi. Ayrıca Sardinya ve Korsika adalarına saldırılar gerçekleştirildi.[445] Ancak ilerleyen süreçte Girgenti halkı Sâlim'in yönetiminden ve görevlendirdiği âmillerden duydukları memnuniyetsizliği dile getirerek adada isyan çıkardılar (h.325/m.937). Girgenti'deki gelişmelerden haberdar olan Palermo halkının da

441 İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/194.
442 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/72.
443 İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/194.
444 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/72; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/367; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/207; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 21-22.
445 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/159,285,310; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/368; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/207-208.

isyan etmesi üzerine Fâtımî halifesi Kâim-Biemrillâh, adaya Halîl b. İshâk komutasında destek kuvvetleri gönderdi. Ada halkı Halîl'e itaatkar davranarak Sâlim'in baskıcı yönetiminden duydukları şikayeti dile getirdiler. Öyle ki gelen destek kuvvetlerinin kadın ve çocukların ağlamalarına dayanamayarak kendileriyle birlikte gözyaşı döktükleri nakledilir.[446] Bunun üzerine adadaki hâkimiyeti kaybedeceğine dair endişe duyan Sâlim, halkı bir araya toplayıp Halîl'in isyanlarda öldürülen Fâtımî askerlerinin intikamını almak için halife tarafından adaya gönderildiğini söyleyerek yeniden bir husumet doğmasını sağladı.[447]

Ebü'l-Kâsım b. Hasan b. Ali el-Kelbî'nin valiliği döneminde Sicilya'yı ziyaret eden İbn Havkal, el-Hâlisa'yı Palermo şehrinin içinde taştan surlarla çevrili bir mahalle olarak tanıtır. İçerisinde orta büyüklükte bir cami ve iki hamam yer alan el-Hâlisa'da, çarşılar ve hanlar yer almamaktadır. Adanın yöneticisi, yakın adamları, korumaları şehrin bu kısmında yaşarken, ayrıca tersane ve divanlar burada bulunmaktadır. Önünde, arkasında ve batısında toplam üç kapısı olup doğusunda ise deniz ve kapısız bir sur yer almaktadır.[448] Halîl b. İshâk, hakkında çıkan söylentilerin doğurabileceği sonuçlardan çekinerek Palermo limanının olduğu yere, başkentin içinde el-Hâlisa olarak anılan daha korunaklı bir mahalle inşa etmeye karar verdi. Bunun için Palermo'yu şehir halkının çıkarabileceği muhtemel isyanlarda savunmasız hale getirme amacıyla kapılarını söküp yeni kurduğu el-Hâlisa'nın surlarını güçlendirdi.[449] Girgenti halkı Halîl'in bu icraatı üzerine Sâlim'in iddialarında haklı olduğuna kanaat getirerek kendi şehirlerini savaşa hazırlamaya başladılar. Halîl b. İshâk ise Girgentililerin savaş hazırlığı yaptıklarını öğrenince onlardan önce davranıp şehri muhasara altına aldı. Zilhicce ayıyla birlikte kışın gelmesiyle Halîl, sekiz ay süren muhasarayı kaldırarak el-Hâlisa'ya döndü (h.326/m.938). Bu süreçte Girgentililerin yürüttüğü istihbarat faaliyetleri sonucunda ada genelinde Halîl'e karşı başlayan ayaklanmaların başarılı olamayacağını anlayan Sicilyalılar Bizans İmparatoru'ndan yardım istediler. Bizans'ın gönderdiği asker ve erzak yardımlarına karşılık Kâim de adadaki Fâtımî kuvvetlerine destek amacıyla İfrîkıye'den orduların yola çıkmasını emretti. Emri altındaki birliklerle harekete geçen Halîl isyan eden çok sayıda şehri ele geçirdikten sonra Girgenti'ye ulaşıp yaklaşık iki yıl boyunca

[446] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/338.
[447] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/337-338; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/368; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/208.
[448] İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 119.
[449] Halm, *The Empire of the Mahdi*, 285.

şehri muhasara altına aldı. Bu süreçte büyük zorluklar yaşayan Girgenti halkının çoğunluğu hayatta kalabilmek için Rumların elinde bulunan bölgelere kaçtılar. Geride kalanlar ise daha fazla dayanamayarak emân dilediler. Kendilerine kaleden ayrılmaları şartı ile emân verilse de dışarı çıktıklarında yakalanarak Palermo'ya götürüldüler. İsyan eden diğer şehirlerin ahalisinin Girgenti'deki gelişmelerden haberdar olunca Halîl'e itaat etmeleriyle adadaki tüm Müslüman şehirler yeniden Fâtımîler'in hâkimiyetine girmiş oldu. Sicilya'da merkezî yönetime bağlılığı sağlayan Halîl b. İshâk ise İfrîkıye'ye geri döndü (h.329/m.941).[450]

Halîl b. İshâk'tan sonra Kâim-Biemrillâh Sicilya'ya Muhammed b. el-Eş'as ile Attâf el-Ezdî'yi birlikte vali olarak görevlendirdi (h.330/m.941-942). Tayin edilmelerinden kısa süre sonra İfrîkıye'de Ebû Yezîd en-Nükkârî isyanının çıkması sonucu ayaklanma ile ilgilenmek zorunda kalan Kâim ve oğlu Mansûr, bu süreçte Sicilya'daki gelişmelerle yeterince ilgilenme fırsatı bulamadılar. Akabinde Eş'as'ın ölümü üzerine (h.334/m.945-946) Attâf'ın adayı yalnız yönettiği iki yıllık süreçte Palermolular kendisini küçük görmeye başladılar. Attâf'ın acziyetinin düşmanın gözünde kendilerini güçsüz gösterdiğine inanıyorlardı. Bu düşüncelerinin sonucu olarak Beni't-Taberî ailesi mensuplarının başını çektiği Palermo'daki isyancılar Attâf'ın üzerine yürüdüler. Attâf kaleye sığınıp Mansûr'a haber göndererek kendisinden yardım istedi. Fâtımî halifesine yazdığı mektupta Sicilya halkının zor karakterinden ve adada toplumsal yozlaşmanın gün geçtikte arttığından bahsediyordu.[451] Attâf'ın ve adadaki Müslümanların güçsüzlüğünü

---

[450] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/338-339; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/368-369; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/208; Halîl b. İshâk'ın Sicilya'yı yönettiği dönem yalnızca Nüveyrî'nin eserinde adada huzur ve istikrarın hâkim olduğu bir süreç olarak nakledilmiştir. Adanın şartları göz önünde bulundurulduğunda Halîl'in valilik yaptığı dört yıl boyunca hiçbir sorun yaşanmamış olması mümkün görünmemektedir. Nitekim olayların geçtiği döneme Nüveyrî'den daha yakın kaynaklardan olan İbn 'İzârî'nin eserinde Halîl'in ada halkına daha önce görülmemiş baskı ve zulümler uyguladığı, Girgenti halkında olduğu gibi içlerinden birçoğunun Rumların elindeki bölgelere kaçarak Hıristiyanlığa geçtikleri aktarılmaktadır. Buna göre Sicilya'daki görevinden döndükten sonra Halîl b. İshâk yaptıklarıyla övünerek adada binlerce insanı öldürmekle iftihar ettiğini dile getirmiştir. (İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/226); Ayrıca İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn'un naklettiğine göre Halîl b. İshâk, Sicilya'dan İfrîkıye'ye dönerken beraberinde getirdirdiği isyancıların liderleriyle aynı gemideyken onların ölmesini sağlamak için geminin batırılmasını emretmiş, sonucunda kendisi de hayatını kaybetmiştir. Diğer kaynaklarda ise Halîl'in İfrîkıye'ye döndükten sonra gerçekleştirdiği faaliyetler ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla olaylar arasındaki tutarlılığın sağlanabilmesi açısından Halîl'in İfrîkıye'ye dönerek Fâtımîler'in emrinde göreve devam ettiğine dair aktarımlar daha isabetli görünmektedir. Halîl b. İshâk'ın Sicilya sonrası faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/229; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/77; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 284-290.

[451] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/369; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/208.

fırsat bilen Rumlar ise Fâtımî valisine ödemeleri gereken vergileri vermeyi reddediyorlardı.[452]

İfrîkıye'de Ebû Yezîd en-Nükkârî isyanını bastırmayı başaran Mansûr, Fâtımîler'in İfrîkıye ve Mağrib'deki mücadeleden dolayı gerekli ihtimamı göstermekte zorlandığı Sicilya ile ilgilenme fırsatı elde etti. Attâf'ın yardım talebinde bulunduğu sırada Ebû Yezîd ele geçirilip öldürülmüştü. Mansûr, Ebû Yezîd isyanının bastırılmasında önemli başarılar gösteren "ganimetler babası" anlamında Ebü'l-Ganâim lakaplı Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî'yi Sicilya'da sükûnet ve istikrarı sağlaması için vali olarak tayin etti (h.336/m.947).[453] Hasan b. Ali; Fâtımîler'e sadakati, elde ettiği zaferler ve atalarının devlet için gösterdiği hizmetler sebebiyle Mansûr nezdinde önemli bir nüfuz ve itibara sahipti.[454] Dolayısıyla, Hasan b. Ali el-Kelbî'nin Sicilya'da Müslümanların Rumlar karşısında zayıf düştüğü ve aralarında iç karışıklıkların hâkim olduğu bir dönemde adada yönetici olarak görevlendirilmesi gerek Sicilya, gerekse Fâtımî tarihi açısından önemli bir dönüm noktası oldu.

B. Kelbîler'in Doğrudan Fâtımîlere Bağlı Olduğu Dönem

Ağlebî Emirliği'nin varlığına son verdikten sonra İfrîkıye ile birlikte Sicilya Adası'nın da hâkimi haline gelen Fâtımîler adada istikrarı sağlamakta güçlük çektiler. Yaklaşık kırk yıl adayı doğrudan başkent Mehdiye'den atanan valiler eliyle yönetmeye çalıştıktan sonra İfrîkıye'deki isyanların bastırılmasında önemli başarılar gösteren Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyn el-Kelbî'nin Sicilya'da düzeni sağlamak için adaya gönderilmesi yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etti. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi üyeleri İfrîkıye'de baskın olan Arap ve Berberî kabileleri ile iyi ilişkilere sahip olup yöneticilik ve ordularda komutanlık görevlerine getirilmişlerdi. İfrîkıye'den Sicilya'ya gönderilen askerî birlikler ve gerçekleştirilen iskan faaliyetleri sonucu Arap-Berberî ilişkileri ve her bir grubun kendi içindeki sorunlar da adaya intikal etmişti. Hasan b. Ali ve kendinden sonra adanın yöneticisi olan oğulları bu dengeleri gözetmeyi başararak Sicilya'da bir hanedan haline gelip adayı yüz yıldan uzun süre yönettiler. Kelbîler, Sicilya'da hâkim oldukları süre

[452] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/471.
[453] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/471; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/208; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 316.
[454] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/369; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/208.

boyunca Fâtımîler'e resmî anlamda bağlılıklarını sürdürmekle beraber özellikle Fâtımî merkezi Mısır'a taşındıktan sonra ada yönetimindeki kararları bağımsız olarak almışlardır.[455]

1. Sicilya'da Kelbî Yönetiminin Başlaması: Hasan b. Ali el-Kelbî

a. İsyanlarla Mücadele

Sicilya valisi Attâf el-Ezdî'nin adada hâkimiyeti sağlamakta zorlanması üzerine Fâtımî halifesi Mansûr, Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî'yi isyanlara son vermekle görevlendirerek adaya gönderdi (h.336/m.947). Gemilerle yola çıkan Hasan b. Ali el-Kelbî, adanın batısındaki Mazara limanına demirledi. İsyancı İsmâil b. et-Taberî ve takipçileri Hasan'ın gelişinden haberdar olmalarına rağmen kendisinin yanına gitmediler. Gece olduğunda adadaki Kütâme birlikleri ve Fâtımîler'i destekleyen gruplar Hasan'a ulaşarak isyancılardan korktukları için onu karşılamaya gelemediklerini belirtip özür dilediler. Ayrıca isyancıların liderlerinden Ali b. et-Taberî, Muhammed b. Abdûn ve diğerlerinin İfîkıye'de Mansûr ile görüşmeye gidip oğullarına kendilerinden haber gelinceye kadar Hasan'ı Palermo'dan uzak tutmayı emrettiklerini haber verdiler. İsyanın elebaşları Mansûr ile konuşarak Hasan dışında birinin adaya vali olmasını sağlayabileceklerine inanıyorlardı.[456] Ferhat Deşrâvî, isyancı liderlerin Hasan b. Ali el-Kelbî'nin adını duyar duymaz Mansûr'a giderek valinin değiştirilmesini talep etmelerini Hasan'ın Benî Kelb'e mensup olmasıyla açıklar. Buna göre Ağlebî döneminden beri Mudar kökenli yöneticiler tarafından yönetilen Sicilya ileri gelenleri, alışmış oldukları düzenin değişmesinden endişe etmektedirler.[457]

Adada kalan isyancılar Hasan'ın ordusunun gücünü ve imkanlarını anlayabilmek için kendisine elçiler gönderdiler. Hasan ve beraberindekilerin sayısını az bulunca Hasan'a karşı cüretkar davranıp kendisini küçümseyici sözler sarf ettiler. Ardından Hasan'dan kendileri geri dönene kadar olduğu yerde bekleyeceğine dair söz alıp Palermo'da bulunan İsmâil b. et-Taberî'nin yanına doğru yola çıktılar. Hasan b. Ali ise dönmelerini

---

[455] Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 16; Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, 30; Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*, 44; Daftary, *İsmaililer*, 230.

[456] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/471; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/369; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/345-346; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/208; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 184; İbn Ebû Dînar, *el-Mû'nis*, 108.

[457] Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 320.

beklemeden ordusunu toplayıp isyancıların elindeki adanın başkenti Palermo'ya doğru harekete geçti. Şehrin yakınlarındaki el-Beyzâ[458] mevkiine ulaştığında şehrin ileri gelenleri, divan görevlileri ve adada barışın sağlanmasını isteyenler Hasan'ı karşıladılar. Kendileriyle görüşen Hasan onlara iyi muamelede bulunup hal ve hatırlarını sordu. Hasan b. Ali'ye karşı oluşan teveccühün farkına varan İsmâil b. et-Taberî de onunla bir görüşme yapmaya mecbur kaldı. Bu görüşme Hasan'ın adadaki otoritesinin artmasına yol açtı.[459]

Hasan b. Ali'nin Sicilya halkı tarafından benimsenip yönetici olarak kabul edilmeye başladığını gören İbnü't-Taberî kendisine karşı bir komplo girişiminde bulundu. İbnü't-Taberî'nin emriyle Sicilyalı bir adam, Hasan'ın olduğu yere giderek onun kölelerinden birinin kendisinin eşine uygunsuz davranışlarda bulunduğunu söyleyip bağırmaya ve etraftakilerden yardım istemeye başladı. Bunun üzerine halkın bir araya toplanmasıyla aradığı fırsatı elde eden İbnü't-Taberî "Daha henüz adayı ele geçirmemişken size böyle davranıyorlar!" diyerek orada bulunanları tahrik etti. Halka Hasan b Ali'nin bulunduğu yere doğru hareket etmelerini emreden İbnü't-Taberî, Hasan'ın kendi kölesini cezalandırmayacağını, böylelikle halkın isyan ederek Fâtımî ordusunun adadan çıkarılacağını öngörüyordu. İbnü't-Taberî'nin aklındaki planın farkına varan Hasan b. Ali, adamı yanına çağırarak söylediklerinin doğruluğuna dair Allah adına yemin etmesini istedi. Sicilyalı adamın yemin etmesi üzerine Hasan kölesinin idam edilmesini emretti. Hasan b. Ali'nin kölesinin idam edilmesi sonucu orada bulunanların sevinerek "Şimdi ülkemizin imar edilip adalet ile yönetileceğinden emin olduk." gibi cümleler sarfetmesiyle gidişat İbnü't-Taberî'nin aleyhine döndü. Olaylar yatıştıktan sonra da Sicilya halkına karşı tedirginlik duymaya devam eden Hasan b. Ali yaşananlara rağmen adada kalmaya devam etti.[460]

Köle olayından kısa bir süre sonra Mansûr; isyancıların liderleri Ali b. et-Taberî, Muhammed b. Abdûn, Muhammed b. Cenâ ve beraberlerindekileri tutuklayıp hapsettiği haberini Sicilya'ya gönderdi. Kendilerinin yakalandığını öğrenen Hasan b. Ali el-Kelbî, yakın ilişki içerisinde olduğu devlet adamı Üstâz Cevzer'e yazdığı mektupta, Cevzer'den Mehdiye'de tutuklanan Muhammed b. Abdûn'un serbest bırakılması için Mansûr'un

[458] İbn Havkal'in aktardığına göre el-Beyzâ, Palermo'daki Girbâl adlı tatlı su kaynağının yakınlarında bulunan ve adını içerisinde bulunan Beyzâ isimli pınardan alan bir köydür. (İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 123).
[459] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/471-472; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/208-209.
[460] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/472-473; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209.

karşısında ricacı olmasını istedi. Hasan'ın bu talebini Fâtımî halifesine ileten Cevzer'e karşı Mansûr'un cevabı sert ve kararlı oldu:

> "Hasan'ın, Muhammed b. Abdûn hakkındaki talebini bana kendi yazdığı mektupta görmedim. Demek ki bunu bana söylemeye çekindiği için senden aracı olmanı talep etmiş. İbn Abdûn'u Hasan'ın Sicilya'daki sorumluluklarını yerine getirirken hiçbir endişe ve mazereti kalmaması için burada hapsettim. Eğer Hasan, İbn Abdûn'un samimiyeti ve bağlılığına inanıyor, İbn Abdûn da bizlere bir taahhüt veriyorsa ancak o zaman kendisini serbest bırakırım. Aksi taktirde onu asla serbest bırakmam. Şayet Sicilyalılar İbn Abdûn'un iyiliği ve dürüstlüğüne şahitlik ettikleri için onun bırakılmasını istiyorsa, emin olsun ki ada halkına (İbnü't-)Taberî'yi sorsalar, Sicilyalılar onun İbn Abdûn'dan kat kat daha iyi bir insan olduğunu söylerler. Habbâb, İbnü't-Taberî el-Eşterî ve Recâ b. Ehî Hayye'ye gelince onları kontrol altına al, bizden çalıp gaspettikleri malları kendilerinden geri isteyip onları zincire vurulmuş halde buraya gönder.
>
> Sana gönderdiğim bu mektubun yanında Hasan'a da bana yazdığı mektubun cevabını gönderiyorum. Ancak İbn Abdûn ile ilgili talebin hakkındaki cevabımı ona gönderdiğim mektuba yazmadım. Bu konuda sana bildirdiklerimi sen Hasan'a ilet. Ayrıca Hasan'ı mutlaka kararlı ve inanılmaz derecede sert olma noktasında teşvik et. Zira refah içinde yaşamak Sicilyalıları tembelleştirdi. Kendilerine karşı gösterilen iyilikler çok daha fazla kibirli olmalarına sebep oldu. Sicilyalılar Halîl (b. İshâk) ile yalnızca kılıç kullanılarak ortadan kaldırılabilecek düşüncelere sahip olmaya alıştılar. Hasan oradaki yolsuzluk ve ahlaksızlara karşı sert ve acımasız olsun. Onları cezalandırmak için kırbaç değil, kılıç kullansın. Nitekim bir kişinin hakkıyla cezalandırılması, bin kişinin aynı hataya düşmesini engeller. Çıkaracakları dedikodulara kulak asıp da kendisini korkutmalarına müsaade etmesin. Bir kere o şekilde davranırsa kararlılığını kaybeder ve başarılı olamaz."[461]

Mansûr, mektubunun devamında Hasan b. Ali'yi Sicilya'nın eski Fâtımî valisi Sâlim b. Râşid ile kıyaslamaktadır. Sâlim'in katı ve otoriter bir yönetici olup isabetli kararlar alamadığını söyleyerek kendisini iki ayağı üzerinde duran bir eşeğe benzetirken Hasan'ın Sâlim'den çok daha kabiliyetli, kararlı ve açık fikirli olduğunu belirtmektedir. Hasan sayesinde devletin ikbal ve yükseliş yaşayacağına dair inancını dile getirmektedir.[462] *Sîratü'l-Üstâz Cevzer* adlı eserde Cevzer ile Fâtımî halifeleri arasındaki mektupları derleyen Mansûr el-Cevzerî, gözü pek bir karaktere sahip olan Hasan b. Ali'nin moral ve motivasyonun bu sözlerin etkisiyle katlanarak arttığını belirtmektedir.[463] İfrîkıye'de isyanları bastırarak siyasî otoriteyi yeniden tesis etmeyi başaran Mansûr'un, Hasan b. Ali'yi adaya gönderip kendisine güçlü ve iradeli bir yönetim sergilemesini emretmesi Sicilya'nın Fâtımî Devleti'nin ileriye yönelik politikasında önemli bir noktada yer aldığını göstermektedir. Sicilya Adası, Ağlebîler yıkıldıktan sonra Fâtımî hâkimiyetine geçen ancak henüz istikrarın sağlanamadığı son halkayı oluşturuyordu. Dış siyasette yeni

[461] Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 71.
[462] Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 71.
[463] Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 72.

topraklara yönelmeden önce Fâtımîler'in Sicilya hâkimiyetini sağlamaları gerekmekteydi.[464]

Hasan b. Ali, Mansûr'un adada bulunan isyancı elebaşlarından İsmâil b. et-Taberî ve Recâ b. Cenâ gibi şahısların yakalanmasına dair emrini aldıktan sonra bir plan kurdu. Buna göre İbnü't-Taberî'ye "Beni zevkü safa etmek için bahçene götüreceğine söz vermiştin, hadi şimdi gel de birlikte bahçene gidelim." şeklinde bir mektup gönderdi. Ayrıca diğer isyancı liderlere de İbnü't-Taberî'nin ağzından kendilerini Hasan b. Ali ile birlikte bahçeye davet eden mektupların ulaştırılmasını emretti. İsyanın önde gelen liderleriyle İbnü't-Taberî'nin bahçesinde buluşan Hasan b. Ali, gece oluncaya kadar sohbeti uzatarak kendilerinin orada kalmalarını sağladı. Ardından onlara gece geç vakit olduğu için bahçede kalmayı teklif edip isyancı grubun adamlarına efendilerinin bu gece Emir'in misafirleri olduğu için kedilerinin evlerine dönebileceklerine dair haber gönderdi. İsyancıların korumalarının oradan ayrılmaları üzerine Hasan, adada kalan isyancı liderlerin tamamını yakalayıp mallarına el koydu. Hasan'ın Sicilya'da gücünün arttığını gören Müslüman halk kendisini destekledi. Adadaki Hıristiyanlar da Hasan'ın otoritesinin gücünü anlayarak üç yıldır Fâtımîler'e ödemekten geri durdukları vergileri getirip Hasan b. Ali'ye teslim ettiler.[465]

b. Güney İtalya Seferleri

Hasan b. Ali'nin Sicilya'da hâkimiyeti sağlayarak Fâtımîler'in adadaki otoritesini güçlendirmesi Bizans'ın kendisine karşı harekete geçmesine yol açtı. Bizans İmparatoru'nun gönderdiği ordu Güney İtalya'ya ulaşarak oradaki birliklere katıldı. Hasan b. Ali'nin Bizans'ın savaş hazırlığını haber aldıktan sonra Mansûr'dan yardım istemesi üzerine Ferec (Ferah) el-Hâdim es-Saklebî komutasındaki üç bin beş yüz atlı ve yedi bin piyadeden oluşan Fâtımî destek kuvvetleri Sicilya'ya ulaştı (h.340/m.351). Hasan b. Ali, Ferec ile birleşerek karadan ve denizden Bizans ordusuna doğru harekete geçti. Adanın kuzeydoğusundaki Messina şehrine ulaştıktan sonra Hasan'ın ordusundaki askerler Güney İtalya kıyısında bulunan Reggio'ya ilerlediler. Hasan b. Ali, karargahını Reggio yakınındaki Gerace'nin önünde kurduktan sonra şehri muhasara altına aldı.

[464] Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 28.
[465] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/473; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209.

Gerace halkı açlık ve yokluktan kırılmak üzereyken Bizans ordusunun saldırıya geçmek üzere olduğu haberi gelince Hasan b. Ali, Geracelilerden vergi almak şartıyla kuşatmayı kaldırarak Bizans ordusuna doğru yöneldi. Hasan'ın harekete geçtiğini duyan Bizans birlikleri savaşmadan Bari şehrine sığındılar. Hasan b. Ali ise Cassano kalesi önünde karargah kurarak oradan Calabria bölgelerine seferler düzenledi. Cassano halkı kendisinden barış isteyince vergi vermeleri şartıyla kendileriyle anlaştı. Ancak ağır kış şartlarından dolayı Fatımî donanması Sicilya'ya dönerek kışı Messina'da geçirdi.[466]

Hasan ve Ferec'in Calabria'dan ayrılıp kış bitene kadar Messina'da kalma fikri Mansûr'a ulaştığında bundan rahatsızlık duyarak Hasan'a bir mektup gönderdi. Mektubunda kendilerini kesin bir dille uyarıp derhal Calabria'ya dönerek orada kalmalarını emrediyordu.[467] Hasan ve Ferec mektubu alır almaz Mansûr'un dediği gibi yapıp Calabria'ya döndüler. Fâtımî askerleri bu sayede Bizans ordusunun yolunu kesti. Kadı Nu'mân, eserinde eğer Bizans ordusu öne geçmiş olsaydı müslümanların başarılı olmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Fâtımî askerleri Bizans ordusunun geçişini engelleyip kendilerini kılıçtan geçirdiler. Gece oluncaya kadar Bizans askerlerini takip edip yanlarında bulunan askerî techizatı ve bineklerini ganimet olarak ele geçirdiler. Bu savaş sonucunda Reggio şehrinin fethi gerçekleşti.[468]

Reggio'nun fethinden sonra Gerace'ye yönelen Hasan b. Ali şehri muhasara altına alarak cizye ödemeleri şartıyla kuşatmayı kaldırdı. Gerace kuşatmasından sonra Reggio yakınlarındaki Petracucca'ya (Petrakûka)[469] akın düzenleyen Hasan b. Ali, Bizans İmparatoru'nun kendisine barış teklif etmesiyle ateşkes ilan ederek Reggio'ya döndü. Şehrin merkezine bir mescid inşa ettirerek köşesine bir minare yaptırmaya başladı. Bizans'a ise mescidin inşaatını engellememelerini, orada ezan okunup namaz kılınmasına mani olmamalarını, Müslüman, Hıristiyan veya mürted olsun camiye sığınan herkesin

[466] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/473-474,493; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 185; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 486.

[467] Kadı Nu'mân'ın naklettiğine göre Mansûr, kendisi savaş alanında bulunmasa bile şartlara Hasan ve Ferec'den daha çok hâkim olduğunu mektubunda belirtmiştir: "Ayrılacağınız zaman 'Bir yerde bulunan kişi orada bulunmayanın görmediklerini görür.' dediğiniz vakit sizin yanınızda gibiydim. Önünüzde bulunan şeyden dolayı kendiniz orada mevcut olduğunuzu, benimse orada bulunmadığımı zannediyordunuz. Oysa gerçek sizin bahsettiğiniz gibi değildi. Asıl orada bulunan bendim, siz değildiniz." (Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 240).

[468] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 240; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 497.

[469] Petracucca (Petrakûka), güneybatı İtalya'daki Calabria bölgesinde yer alan bir şehirdir. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/392).

güvende kabul edilmesini şart koştu. Eğer caminin tek bir taşına bile zarar gelirse Sicilya ve İfrîkıye'de bulunan tüm kiliselerin yıkılacağını bildirdi. Hasan'ın elde ettiği zaferlerden kısa bir süre sonra Bizans İmparatoru VII. Konstantin, ateşkes gerçekleştirme amacıyla Mansuriye'ye yüklü miktarda hediye ile birlikte elçiler gönderdi (h.341/m.952). Mansûr ise kendine takdim edilen hediyelerden daha kıymetli ikramları elçilere vermek adına Mehdiye'deki âmili Üstaz Cevzer'e mektup yazarak Mehdiye hazinelerinden krallara verilmeye layık değerli eşyalar getirtilmesini emretti.[470] Güney İtalya'daki başarılı seferleri sonucunda Bizans İmparatoru'nu anlaşma talep etmeye mecbur bırakan Hasan b. Ali, Fâtımîler'in dahili mücadelelerden sonra dış politikaya yönelmelerini sağlayan halifesi Mansûr'un ölümü ve yerine oğlu Muiz'in geçmesiyle Sicilya'da oğlu Ahmed'i halef bırakarak Mehdiye'ye döndü (h.341/m.953).[471] Hasan İfrîkıye'ye döndükten sonra Muiz, babasının yerine Ahmed'in vekâleten valilik görevinde bulunmasını onayladı.[472]

2. Sicilya Siyasî Birliğinin Tesisi: Ahmed b. Hasan

a. Bizans ile Mücadele

Ahmed b. Hasan b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî'nin valiliği Fâtımîler'in adadaki hâkimiyetinin kesinleştiği ve deniz gücünün zirvesine ulaştığı dönemdir. Bu dönemde Ahmed, Sicilya'da Bizans ile mücadele halindeyken Hasan b. Ali ise Muiz'in emrinde Endülüs Emevîleri'ne karşı deniz savaşları gerçekleştirdi.[473] Ahmed'in Sicilya'da babasının naibi olarak valilik görevinde bulunduğu sırada Hasan b. Ali, Fatımî halifesi Muiz'den oğlunu adaya asli vali olarak görevlendirmesini talep etti. Muiz'in Hasan'ın bu isteğini yerine getirmesiyle Sicilya valiliği babadan oğula devredilmiş oldu (h.343).[474] Bu durum henüz Kelbîler'in adada bir hanedana dönüştüklerini göstermemekle birlikte, Hasan b. Ali ve soyundan gelenlerin Fâtımî halifeleri ile Sicilya halkı nezdinde önemli bir konuma geldiklerine işaret etmektedir. İdarecilerine isyan etmeleriyle bilinen Sicilya

[470] Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 61.
[471] Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhü'd-Da've*, 240; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/474; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 322; Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 28.
[472] Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2/432.
[473] Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 29.
[474] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/369.

halkının, Hasan b. Ali ve oğlu Ahmed'i yönetici olarak benimsemeleri, Muiz ve kendisinden sonra gelen Fâtımî halifeleri için dikkate değer bir husus olmuştur.

Muiz-Lidînillah, Fâtımî Devleti'nin başına geçtiğinde iç işlerinde İfrîkıye ve Mağrib'deki dahilî karışıklıklar, dış ilişkilerde ise Bizans ve Endülüs ile mücadele halindeydi. Bu sahalarda devletin güvenliğini sağladıktan sonra asıl hedefi olan doğuya yönelmek ve Mısır'a sefer düzenlemek gayesindeydi. Ahmed b. Hasan el-Kelbî'nin Sicilya valisi olmasından bir yıl sonra Endülüs ile ilişkilerin gerilmesine sebebiyet verecek bir hadise yaşandı. İskenderiye'den Endülüs'e dönmekte olan bir ticaret gemisinde bulunanlar, Sicilya ile İfrîkıye arasındaki bir adacıkta Ahmed'in Muiz'e gönderdiği mektubu taşıyan bir Sicilya kayığının mürettebatı ile karşılaştılar. Ellerindeki mektubu fark edince Fâtımî halifesine kendileri ile ilgili haber ulaştırılmasından endişe duyarak kayıktaki Sicilyalıların Muiz'in yanına gitmesini engellemek için kayığın dümenini ele geçirip mektubu da alarak Endülüs'e doğru hareket ettiler. Ancak adadan kurtulmayı başaran Sicilyalıların İfrîkıye'ye ulaşmalarıyla yaşananlardan haberdar olan Muiz, yanında bulunan Hasan b. Ali el-Kelbî'ye donanmanın başında Endülüs'e giderek o gemiyi yakmasını emretti. Bunun üzerine Hasan b. Ali, geminin demirlediği Endülüs'teki Meriye Limanı'na gidip limana baskın düzenleyerek İfrîkıye'ye geri döndü (h.344/m.955).[475]

Endülüs Emevîleri, Meriye hadisesinden sonra Fâtımîler'e karşı Bizans ile anlaşmaya vardılar. Bizans İmparatoru Sicilya üzerinden Fâtımî Devleti ile de anlaşma yaparak batıda Araplara karşı güvenliğini sağlamak niyetindeydi. Ancak Muiz, Bizans'ın teklifini kabul etmediği gibi Endülüs Emevîleri'ni kendileri aleyhine Bizans ile ittifak yaptıkları için kınadı.[476] Muiz'in gerek Endülüs gerekse Bizans ile gerilim yaşanmasına sebebiyet verecek kararlar alması sonucunda Fâtımîler iki cephede mücadele etmek durumunda kaldılar. Ancak Fâtımî donanmasının gücü ve atılan stratejik adımlar rakiplerini kendileri karşısında mağlup olarak anlaşma teklif etmek zorunda bıraktı. Bu doğrultuda Muiz'in ilk hamlesi Hasan b. Ali'nin kardeşi Ammâr b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî komutasında bir orduyu Sicilya'da Bizans ile savaşmaya göndermek oldu. Ammâr b. Ali, Bizans ordusuna verdiği zararlar ve kazandığı zaferler ile geri dönerken Sicilya yakınlarında

[475] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 164-165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/512-513; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/46; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 583.
[476] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 166.

çıkan bir fırtınada gemisinin batması sonucunda hayatını kaybetti (h.345/m.956).[477] Ayrıca Muiz, Endülüs tarafından gelecek akınları Mağrib sahillerinde karşılamaları için Hasan b. Ali el-Kelbî ve Cevher es-Sıkıllî komutasında ordular hazırlattı. Ardından ordunun bir kısmını Hasan b. Ali ile beraber Sicilya taraflarında konuşlandırdı. Orada Bizans donanmasıyla karşılaşan Hasan b. Ali kendilerini yenilgiye uğrattıktan sonra Bizans askerlerini denizde Messina Boğazı'na kadar takip etti. Burada yeniden yaşanan çatışmalar sonucu Fâtımî ordusu bir kez daha galip geldi. Hasan'ın donanmasındaki kara birlikleri kıyıya inip orada bulunan Bizans askerlerini kılıçtan geçirdiler. Şehri yakıp kiliselerine zarar vererek oradan ayrıldılar.[478]

Bizans'ın Sicilya'da Hasan b. Ali karşısında mağlubiyet yaşadığı esnada Endülüs birlikleri de Meriye baskınının intikamını almak için Mağrib kıyılarına sefer düzenlediler. Ancak karşılarına çıkan güçlü Fâtımî birlikleri ile baş edemeyerek geri döndüler. Bizans İmparatoru, Sicilya'da askerlerinin yaşadığı mağlubiyet sonrası ateşkes için beraberlerinde çokça para ve hediye olduğu halde Muiz'e bir elçi heyeti gönderdi. Onlara İfrîkıye'ye giderken Sicilya valisine cizye ödemelerini de emretti. Gerekli miktarı Ahmed b. Hasan'a ödedikten sonra Muiz'in yanına ulaşan Bizans heyetindekiler, imparatorlarının bundan sonra Fâtımîler'e vergi ödemeyi kabul ettiğini ve doğudaki savaşlarda ele geçirilen esirleri serbest bırakacağını vaadettiler. Bunun karşılığında süresiz bir barış anlaşması yapılmasını ve Fâtımîler'in Calabria topraklarına saldırmamalarını istiyorlardı. Muiz, şartların kendi lehine geliştiği bu anlaşmayı süresiz olmamak kaydıyla kabul etti. Süresiz bir barış anlaşmasının İslâmî kaidelere ve cihada aykırı olduğunu belirterek Sicilya ve Calabria bölgelerinde çatışmaların yalnızca belli bir süre durdurulabileceğini bildirdi.[479] Fâtımî halifesinin Bizans'ı cizye ödemeye mecbur bırakması ve barış anlaşmasının şartlarını kendisinin belirlemesi Akdeniz'de kurduğu üstünlüğün bir göstergesidir.[480] Fâtımîler'in Bizans ile anlaşma sağladıktan sonra kendi devletine yönelmesinden endişe eden Endülüs Emevî halifesi III. Abdurrahman, Muiz'e elçiler gönderip kendi aralarında da barışı sağlamak istedi. Muiz, Sicilya'da Bizans karşısında Fâtımîler'in zor durumda kalmasına sebebiyet verdikleri için Endülüslülere karşı tepkili

[477] Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 372; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 584.
[478] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 166; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 584-586.
[479] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 167; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/46.
[480] Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 34.

olduğundan III. Abdurrahman'ın elçilerine olumsuz cevap verdi.[481] Ancak muhtemeldir ki Endülüs Emevî Devleti'nin İber Yarımadası'nda verdiği mücadeleden dolayı Mağrib'de daha fazla etkinlik gösteremeyeceğini öngören Muiz, ilerleyen süreçte Endülüs'e yönelik bir harekatta bulunmak yerine Fâtımî Devleti'nin yönünü asıl hedefi olan doğudaki Mısır'a çevirmiştir.[482]

Sicilya üzerinde ateşkesin devam ettiği sırada, adadaki cephenin kapanmasını fırsat bilen Bizanslılar, yüz otuz yıldır Müslümanların hâkim olduğu Girit'e saldırarak adayı ele geçirdiler (h.350/m.961).[483] Bu hadise sonucunda Muiz-Lidînillâh'ın Bizans ile arasında bulunan anlaşmayı feshetmesi üzerine Kelbîler beş yıl aradan sonra yeniden Sicilya ve Güney İtalya fetihlerine döndüler. Muiz'in Sicilya'da Bizans'ın elinde bulunan toprakların fethini emretmesiyle Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî komutasındaki ordular korunaklı surlarla çevrili Taormina kalesine doğru harekete geçtiler. Kaledekilerin şiddetli bir direniş göstermesi üzerine Ahmed'in birlikleri şehre giden su kaynağına yönelerek suyu başka bir tarafa yönlendirip kaleye su girişini engellediler. Durum kaledekiler için gittikçe zor bir hal alınca Taormina halkı Ahmed'den emân diledi. Ancak Ahmed onların isteklerini reddedince yeni bir talepte bulunarak köle olmayı kabul edip mallarını da fey olarak vermeyi teklif ederek bir kez daha emân dilediler. Bu tekliflerinin kabul edilmesi üzerine yedi aydan uzun süren kuşatma kaldırılarak Taormina halkı şehirden çıkarılıp İfrîkıye'ye gönderildi. Kaleye Müslümanlar yerleştirilip şehrin adı Muiz-Lidînillâh'a nisbetle "Muizziye" olarak değiştirildi. Şehirde imar faaliyetleri gerçekleştirilip güvenliği artırıldı (h.351/m.962-963).[484] Sicilya'da Bizans'ın

[481] Muiz-Lidînillâh, III. Abdurrahman'a karşı sitemini Endülüs elçisine karşı şu şekilde dile getirmiştir: "Mağlubiyetle (Mağrib'den) dönerken efendiniz 'Ben zaten orduları Mehdiye'ye kadar gitsinler diye göndermiştim.' diyerek böbürleniyordu. Konstantinopolis'teki imparatorla da anlaşmaları bu şekildeydi. (Düşmanların) her biri akın akın topraklarımıza girmekteydiler. Müşrikler bizim denizimize girmiş ve Sicilya'ya geçmişlerdi. Sizin efendiniz onları cesaretlendirmese böyle bir şeye cüret edemezlerdi. Allah bu iki orduyu da mağlup edip bizlere onlara karşı zafer verdi. Şayet Allah'ın bize nasip ettikleri senin efendine verilmiş olsaydı asıl bununla övünürdü. Ancak Allah asla bunu bize yapmayacaktır. Biz onun donanmasından yalnızca bir gemiyi yakmayı arzu etmiştik. Lakin öyle oldu ki o gemi ile beraber tüm donanmasını yakmakla kalmayıp onun topraklarını ve ülkesini yerle bir ettik." (Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 175).

[482] İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 601.

[483] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 442-446; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/120-121; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/47; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 650-654.

[484] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/543; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/370; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 637.

hâkimiyetindeki son büyük kalenin kesin anlamda Kelbîler'in eline geçmesi adayı Fâtımî-Bizans mücadelesinin odak noktası haline getirdi.[485]

Sicilya'da Bizans'ın elinde kalan en güçlü kale olan Taormina'nın fethi sonrası adanın kuzeybatısındaki Rametta Hıristiyanları kendi şehirlerinin de Müslümanların eline geçmesinden korkarak savaşmak için Bizans'tan yardım istediler.[486] Bizans İmparatoru tarafından hazırlanan komutan Manuel liderliğindeki kırk bin kişilik ordu deniz üzerinden yola çıktı. Haberler Sicilya emiri Ahmed'e ulaşınca Muiz'den adaya destek kuvvetleri göndermesini talep etti. İfrîkıye'den yardım gelene kadar kendisi de Sicilya donanmasını hazırlayıp, denizde ve karada savaşabilecek askerler topladı. Bizans ordusunun yola çıktığı haberini alan Muiz, büyük bir ordu hazırlatıp askerlere yüklü miktarda para vererek kendilerini Ahmed'in babası Hasan b. Ali el-Kelbî komutasında yola çıkardı (h.353/m.964-965). Ordunun bir kısmı Rametta kuşatmasına yönelirken, diğerleri ise adayı savunmak için konuşlandılar. Şehri kuşatan birliklerin başında Hasan b. Ali'nin yeğeni Hasan b. Ammâr b. Ali el-Kelbî bulunuyordu. Bizans askerlerinin Messina'da karaya ayak basıp Rametta'ya doğru hareket ettiklerini duyan İbn Ammâr, kaleden çıkışları engelleyecek bir grubu kuşatmanın başında bıraktıktan sonra düşmanı karşılamak üzere harekete geçti.[487]

Savaş alanına ulaştıklarında Müslümanlar etraflarını sarmış olsa da Bizans ordusundakiler kendi sayılarına ve techizatına güveniyorlardı. Nitekim çatışmalar başladıktan sonraki ilk aşamada Fâtımî birliklerini geri çekilmeye zorlayıp onların çadırlarına kadar ilerlediler. Bizans askerlerinin galibiyeti elde ettiklerinden emin oldukları sırada Hasan b. Ammâr'ın ordusundaki askerler canları pahasına yeniden savaşmaya başladılar. İçlerinden bazı savaşçılar ölümün yaşamaktan daha hayırlı olduğunu hatırlatan beyitler okuyorlardı.[488] Müslüman askerlerin yeniden hareketlenmesi

---

485 Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 29.

486 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/370.

487 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/556; Nüveyrî, Hasan b. Ammâr'ın Muiz'in emriyle Ahmed b. Hasan tarafından Rametta'ya gönderildiğini ve Bizans ordusunun İbn Ammâr'ın kuşatmaya başlamasından sonra yola çıktığını nakletmektedir. (Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/370); İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 372.

488 Fâtımî birliklerinin okuduğu beyit câhiliye dönemi şairi Hüseyin b. Humâm el-Mürrî'ye atfedilmektedir: خرت أستبقي الحياة، فلم أجد لنفسي حياة مثل أن أتقدمها "Hayatta kalmak için geri çekildim, ancak orada savaş meydanından daha iyi bir hayat bulamadım." (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/557; Michele Amari, *Biblioteca Arabo-Sicula, Ossia Raccolta di Testi Arabici che Toccano la Geografia, la Storia, le Biografie e la Bibliografia Della Sicilia*, thk. Umberto Rizzitano [Palermo: Accademia Nazionale di Scienze Lettere e Arti, 1997], 2/343).

ile taarruza geçen komutan Hasan b. Ammâr'ın "Allah'ım! Ademoğulları beni terk etseler bile sen beni terk etme!" şeklindeki haykırışını duyan askerler İbn Ammâr'ın etrafında toplanarak birlik halinde savaşmaya başladılar. Bizans komutanı Manuel ise kendi ordusuna "İmparatorun karşısındaki övünmeleriniz şimdi nerede? Bir avuç topluluğa karşı verdiğiniz sözler nerede?" diye bağırarak onları savaş alanında kararlı olmaya çağırıyordu. Manuel ön saflarda savaşmasına rağmen zırhının kalınlığından dolayı kılıç darbeleri ile kendisine zarar vermek mümkün değildi. Bunun üzerine İbn Ammâr'ın askerlerinin atına saldırıp Manuel'in düşmesini sağlamaları sonucunda kendisi ve beraberindeki patrikler savaş meydanında hayatlarını kaybettiler. Manuel'in ölümü Bizans ordusunun büyük bir hezimet yaşamasına sebebiyet verdi. Fâtımî ordusu kendilerine saldırmaya devam edince yenilen Bizans birlikleri düz bir arazi zannetikleri bir yola yönelerek kaçmaya başladılar. Ancak engebeli yol, sisli ve tozlu havada önlerini görmekte zorlanan Bizans askerlerini dibi görünmeyen oyuk gibi bir çukurun kenarına getirdi. Kendilerini takip eden ordudan korkan askerler çukurun içine düşüp oradan geri çıkmak için mücadele ederken birbirlerini öldürdüler. Öyle ki çukurun ağzına kadar Bizans askerlerinin cesetleri ile dolup üzerinden koşarak atlıların geçtiği ve ölü sayısının on bini bulduğu nakledilir.[489] Yaşanan bu olaydan dolayı "Vak'atü'l-Hufra" (Çukur Savaşı) olarak adlandırılan savaş, sabah saatlerinden ikindi vaktine kadar sürdü. Canlarını kurtaran Bizans askerleri karşı kıyıdaki Reggio şehrine sığındılar. Sonucunda Fâtımî askerleri silah, at ve çeşitli eşyalardan oluşan sayılamayacak kadar çok ganimet ele geçirdiler. Vak'atü'l-Hufra'da ele geçirilen ganimetler arasında üzerinde "Bu Hindistan yapımı bir kılıçtır. Yüz yetmiş miskal ağırlığındadır. Resûlullah'ın (s.a.v) elleri arasında onunla ne çok darbe vurulmuştur." yazılı bir kılıç bulundu. Bu kılıç diğer ganimetler, esirler ve öldürülenlerin başları ile birlikte Muiz'e gönderildi.[490]

Vak'atü'l-Hufra savaşı sırasında hastalanan Hasan b. Ali el-Kelbî, ordudan ayrılarak Sicilya'daki saraya döndü.[491] Palermo'ya döndükten sonra elde edilen zaferlerin haberini alarak büyük bir mutluluk duymuş, ancak uzun müddet yaşayamadan 53 yaşında hayata veda etmiştir.[492] Muiz-Lidînillâh, Hasan b. Ali'nin ölümünün ardından adının geçtiği

[489] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/557.
[490] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/557; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/371-373; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 372-373; İmâdüddîn, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 581-602.
[491] Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433.
[492] Ebü'l-Fidâ ve Nüveyrî, Hasan b. Ali el-Kelbî'nin h.353 yılının Zilkâde ayında Vak'atü'l-Hufra'da hastalandıktan hemen sonra vefat ettiğini aktarırken, İbn Haldûn Vak'atü'l-Mecâz'dan dönenleri

ortamlarda onu rahmetle anarak kendisinin Fâtımî Devleti için ortaya koyduğu özveri ve gayretten takdirle bahsetmiştir. Bu meclislerden birinden sonra Sicilya valisi Ahmed b. Hasan'ın mektubu Muiz'in yakın adamı Üstâz Cevzer'e ulaşmıştır. Ahmed mektubunda, babası Hasan b. Ali el-Kelbî'nin vefatının Sicilya halkı için sarsıcı sonuçlar doğurduğunu anlatmaktadır. Ancak kendisi halkla konuşmuş, Emîru'l-Müminîn hayatta olduğu sürece tüm musibetlerin gelip geçici olduğunu anlatarak Sicilyalıları teskin etmiştir. Ahmed bu sayede adanın kontrolünün Hasan'ın kaybı hiç yaşanmamış gibi yeniden sağlandığını belirmektedir. Muiz ise cevabında Hasan'a güzel dualarda bulunduktan sonra kendisinin bu dünyadan mutlu ve huzurlu biçimde ayrıldığını belirtmiştir. Ayrıca Hasan'ın arkasında kendisinden dahi hayırlı evlatlar bıraktığını, Fâtımî Devleti'nin Hasan'ın evlatlarından büyük işler ve hizmetler bekleyip bu hususta ümitvar olduğunu dile getirmiştir.[493]

Fâtımî birlikleri ile Bizans arasında savaş yaşandığı sırada devam eden Rametta muhasarasında şehir halkı zayıf düştü. Erzakları azaldığı için yoksul ve güçsüz kimseleri şehirden çıkarmaları sonucunda şehirde yalnızca savaşçılar kaldıktan sonra Fâtımî ordusu saldırıya geçip gece oluncaya kadar kendileriyle savaştı. Hava kararıktan sonra da saldırıya devam edip merdivenler kullanarak şehri silah zoruyla ele geçirdiler. Erkeklerden kim varsa öldürüp kadın ve çocukları esir aldılar. Rametta'da bulunan her şeyi ganimet olarak ele geçirdikten sonra şehri imar edip mahallelerine Müslümanları iskan ettiler.[494]

Yaşanan savaşlardan kurtulabilen Bizans askerleri Sicilya ve Reggio'da kendileri ile birlikte olanları yanlarına alarak oradan kaçmak için gemilere bindiler. Emir Ahmed b. Hasan'ın donanması ile Messina Boğazı'nda karşılarına çıkmasıyla Vak'atü'l-Mecâz

karşılarken h.354 senesinde öldüğünü nakletmektedir. Makrîzî'de ise Rametta kuşatmasından dönenleri karşılarken h.352 yılı Zilkâde ayında hayatını kaybettiği geçmektedir. Makrîzî'nin Rametta fethinin tarihi hakkında verdiği bilgi ise isabetli bulunmamaktadır. Sonuç olarak bakıldığında Hasan b. Ali el-Kelbî'nin ölüm tarihi ile ilgili görüş birliğine varılamamakla birlikte kaynaklarda kendisinin Vak'atü'l-Hufra, Rametta'nın fethi ve Vak'atü'l-Mecâz hadiseleri sırasında kazanılan zaferlerin haberini alarak sevinç ve gönül rahatlığı içerisinde hayatını kaybettiği ortak kanısına varılmaktadır. Nitekim Muiz'in Üstâz Cevzer'e yazdığı mektubunda Hasan b. Ali'nin ölümü ile ilgili yazdığı ifadeler de bunu destekler niteliktedir: "…Hasan ikbal günlerini yaşadığı sırada mutlu bir şekilde Rabbine kavuştu. Hasan ve ailesine karşı iyilik ve lütufta bulunmak ise başkasına değil, yalnızca bize aittir. İşte ancak bu sayede Allah, Hasan ve ardından gelen evlatlarının mutluluk ve huzurunu tamamlayacaktır." (Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 110; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/373; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 373).

493 Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 128.

494 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/557-558; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/373; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 373.

(Boğaz Savaşı) olarak adlandırılan savaş meydana geldi (h.354/m.965). Savaş esnasında Ahmed'in ordusundaki bir grup asker denize atlayarak Bizans'a ait gemilerin çoğunu yaktılar. Gemilerinin batması sonucu kayıpları artan Rumlar yenilgiye uğrayarak dönüp birbirlerinin haline bakamayacak duruma geldiler. Ahmed b. Hasan'a bağlı ordular karşı kıyıda Bizans'ın hâkimiyetinde bulunan şehirlere yönelip pek çok ganimet ele geçirdiler. Ellerindeki malları kendilerine vermeyi teklif eden Calabria halkı ile anlaşan Fâtımî birlikleri kazandıkları galibiyetle Sicilya'ya geri döndüler.[495]

Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas, ordusunun yaşadığı büyük mağlubiyet sonucu Fâtımîler ile yeniden barış sağlamak durumunda kaldı (h.356/m.966-967).[496] Taormina ve Rametta'da hâkimiyetin sağlanması ile Esed b. Furât'ın adaya düzenlediği seferden itibaren yüz yıldan uzun süren Sicilya'nın Müslümanlar tarafından fethi tamamlanmış oldu. Normanlar Sicilya'yı ele geçirene kadar adayı yöneten Kelbîler, bundan sonra Bizans karşısındaki mücadelelerini Güney İtalya kıyılarında devam ettirdiler. Bizans ile gerçekleştirilen anlaşma ile Sicilya'da kendini güvence altına alan Muiz-Lidînillah, Mısır seferi hazırlıklarına yöneldi. Bu doğrultuda karadan ve denizden ordular hazırlandı. Mısır'a gönderilecek donanmanın inşasında kullanılan kereste ise Sicilya'dan sağlandı. Ahmet b. Hasan el-Kelbî, yeni fethedilen Taormina ve Rametta şehirlerinin Hıristiyan halkını çevrede meskûn olmayan ağaçlık arazilerdeki ağaçların kesimi ve odun taşımacılığında istihdam etti. Bu sayede Mehdiye tersanesine gönderilen keresteler donanma inşasında kullanıldı.[497]

Sicilya Adası'nı on beş yıldan uzun süre yöneten Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kelbî, Mısır seferine hazırlanan Muiz'in emri ile İfrîkıye'ye döndü (h.358). Ahmed tüm ailesi,

---

[495] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/558; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/373; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/209.

[496] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/373.

[497] Üstâz Cevzer, Ahmed b. Hasan'ın Sicilya'da meskun olmayan arazilerden ele edilen kereste hakkında çıkan sorunlar ile ilgili malumatı Muiz'e iletmiştir. Muiz'in Cevzer'e "…Ahmed'in mevzusu ile ilgili söylediklerine gelince, bu durumu evvelden işitmiştik. Ancak bu konuda kendisine karşı ısrarcı olup gayret göstermesini sağla ki bu sayede Allah lütuf ve inayetiyle bu işin zorluklarını ortadan kaldırsın. Taormina ve Rametta sakinleri gibi bahsettiğin ağaç işiyle uğraşan kişilerin oradan ayrılmalarına neden olan duruma gelince bu sapkın ve değiştirilmiş, Rabbimiz -azze ve celle- hakkında yalanlarla dolu dinin mensuplarından topraklarımızda kalanların oradan ayrılmalarını ne çok istediğimizi ona (Ahmed) bildir." şeklindeki cevabı kendisinin adadaki Hıristiyan halkın odunculuk işinden uzaklaşmasına öfke duymakla birlikte, Mehdiye'de Sicilya kerestesine duyulan ihtiyacın ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. (Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 117); Sîratü'l-Üstâz Cevzer adlı eserin tahkiki ve İngilizce tercümesini gerçekleştiren Hamid Haji Sicilya'nın kuzey batısındaki ormanlardan kereste elde edilerek Mehdiye'ye gönderilmesindeki amacın Mısır donanmasının inşası olduğunu belirmektedir. (Cevzerî, *Inside the Immaculate Portal*, 126); Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 370-371; Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 30-31.

kardeşleri ve mal varlığını yanına alarak adadan ayrıldı. Sicilya idaresini ise Fâtımî halifesinin emriyle babası Hasan b. Ali'nin azatlı kölesi Ya'îş'e bıraktı. Ancak bir köle tarafından yönetilmeyi kabul etmeyen Sicilyalılar, Palermo'daki tersanede toplanarak kendi aralarında tartışmaya başladılar. Kütâmeliler ile diğer kabileler arasında silahlı çatışmalar yaşanması sonucunda bu karışıklıklar adanın diğer şehirlerine de yayıldı. Siraküza civarında Kütâme azatlılarından çok sayıda kişi öldürülürken diğer kabilelerden de hayatını kaybedenler oldu. Ya'îş taraflar arasında barışı sağlama denemeleri gösterse de kendisinin sözüne itibar etmeyen bozguncular adanın dört bir yanındaki köylerde yaşayan teba ve emân verilen kalelerin halkları dahil her şeye saldırıp ilerledikleri tüm bölgelerde yağmalamalar gerçekleştirdiler. Sicilya'da yaşananların haberi Muiz'e ulaşınca Ya'îş'i azlederek yerine Ahmed b. Hasan'ın vekili olarak kardeşi Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali el-Kelbî'yi tayin etti.[498]

b. Adada Nüfuzun Güçlendirilmesi

Ahmed b. Hasan el-Kelbî'nin Sicilya'yı yönettiği dönemde Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh, ada halkının merkezî otoriteye bağlılığını güçlendirmek adına adımlar attı. Girit Adası, Bizans'ın eline geçmeden önce Sicilya'da yaklaşık beş senedir Fâtımîler ile Bizans arasında gerçekleşen anlaşma dolayısıyla barış ortamı hâkimdi. Ancak Bizans'ın Müslümanların elindeki Girit'e saldırması Fâtımîler'e bu anlaşmayı feshetme imkanı verdi (h.350/m.961).[499] Nitekim Muiz, anlaşma yapılırken vakit tayin etmemekle birlikte bunun süresiz bir ateşkeş olmayacağını belirtmişti.[500]

Fâtımî halifesi, Sicilya'ya yönelik akınları başlatmadan önce hâkim olduğu topraklarda yaşayan Müslümanların çocukları için büyük bir sünnet merasimi düzenledi (h.351/m.962). Kendi çocukları Abdullah, Nizâr ve Akîl için sünnet töreni tertip edilmesini isteyen Muiz, yakın adamları, dostları, askerler, tüccarlar, zanaatkarlar ve köleler dahil tüm halka haber verilmesini emretti. Halifenin çocuklarının sünnet edilmesi münasebetiyle Fâtımîler hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan tüm Müslüman çocukları sünnet edilecek ve büyük kutlamalar gerçekleştirilecekti. Bu doğrultuda başkent

[498] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/610; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/374.
[499] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 442-446; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/120-121; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/47.
[500] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 167; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/46.

Mansuriye, Berka ve Sicilmase gibi şehirler başta olmak üzere İfrîkıye'de bulunan tüm halka haber verildiği gibi gerçekleştirilecek sünnet merasimi, Sicilya şehir ve köylerinde yaşayanlara da duyuruldu (h.351/m.962). Halife tarafından yaptırılan duyuruya göre Rebîulevvel ayının ilk çarşambasından itibaren ayın sonuna kadar çocuklar sünnet edilecek, ileri gelenler veya avâmdan olması fark etmeksizin sünnet edilen tüm çocuklara para ve elbiseler dağıtılacaktı. Bunun için Sicilya'ya elli deve yükü para ile birlikte çok miktarda kıyafet nakledildi. Diğer bölgelerin valilerine de benzer miktarlarda hediyeler gönderilerek halka dağıtmaları emredildi.[501]

Muiz, önceden duyurulduğu üzere çarşamba günü oğullarının törenine iştirak etti. Ardından diğer çocuklar sünnet edilmeye başlandı. Fâtımî halifesi, o esnada sünnet çağında çocuğu olup da bu törene katılmayan ve gelecek yedi sene içerisinde çocuğunu sünnet ettirenlerin halifenin ikramını reddederek emrine karşı gelmiş olacaklarını bildirdi. İnsanlar çocukları ve kölelerinin tamamını sünnet merasimine yetiştirmek için acele ettiler. Yaşanan büyük ilgi ve kalabalığın haberini alan Muiz "Kim emrimize uyduysa iyi etmiştir. Bizim yönetimimizden memnun olanlar bu hususta emrimize itaatsizlik etmezler." şeklinde karşılık verdi. Halk arasında bu merasim ile ilgili söylentiler dolaşmaya başladı. Aralarında Fâtımî başkadısı Kâdî Nu'mân'ın da olduğu pek çok isim bu işin bir sonu olmayacağını ve gelen insanlara para yetmeyeceğini söylediler. Tören başladıktan sonra o kadar çok insan çocuğunu sünnet ettirmeye geldi ki merasim bir sene sürse bile gelenlerin ardı arkasının kesilmeyeceği ifade edildi. Muiz ise endişelere cevaben bu merasimi yalnızca Allah'ın rızası ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yolundan gitmek için düzenlediğini dile getirdi.[502] Muiz hâkim olduğu bölgelerdeki tüm halkta merkezî otoritenin gücünün farkındalığını oluşturmak için bu merasime büyük önem vermiştir.[503]

Sicilya valisi Ahmed b. Hasan el-Kelbî, Muiz'den gelen emri aldıktan sonra on beş bin çocuğun adını kaydetti. Rebîulevvel ayınının ilk çarşamba günü kendi kardeşlerinin sünnet edilmesiyle merasime başlanmasını emretti. Sonrasında adanın hem ileri

[501] Sicilya'ya gönderilen hediye miktarı ile ilgili farklı aktarımlar vardır. Kâdî Nu'mân ve Makrîzî her bir devede on bin dinar olacak şekilde elli deve yükü para ve hediyeler gönderildiğini belirtmektedir. Ebü'l-Fidâ ise toplamda yüz dirhem ve elli deve yükü hediye gönderildiğini aktarmaktadır. (Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 556; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/432; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/94).

[502] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 556-557.

[503] Halm, *The Empire of the Mahdi*, 403.

gelenlerinin hem de avam tabakasının çocukları sünnet edilip kendilerine güzel elbiseler giydirilerek Muiz'in gönderdiği hediyeler çocuklara dağıtıldı. O ay Fâtımî hâkimiyetindeki bölgelerin tamamında her gün beş bin ilâ on bin arası çocuk sünnet edildi. Verilecek hediyelerin yeterliliği ile ilgili doğan endişelerin aksine Sicilya da dahil tüm beldelerde Rebîulevvel ayı neşe ve ikramlar ile geçti.[504]

Muiz-Lidînillah'ın Bizans ile anlaşmayı feshederek Sicilya'da Hıristiyanların elinde bulunan topraklara sefer düzenlemeden önce böylesine büyük bir merasim düzenlemesi ve halka yüklü miktarda hediyeler dağıtması ada halkında Fâtımî Devleti'ne karşı güveni tazelemiştir. Nitekim Taormina'nın fethinden sonra Bizans'ın adaya büyük bir ordu hazırladığını haber alan Ahmed b. Hasan el-Kelbî, Sicilyalıları savaşmaya çağırdığında güçlük çekmeden adada orduyu toplamış, düşman karşısında art arda zaferler elde edilmiştir. Geride kalan şehirlerin fethedilmesiyle Bizans, Sicilya'nın tamamından çıkarak adayı Kelbîler'in yönetimine bırakmak mecburiyetinde kalmıştır.

Sicilya Adası'nın tüm şehirlerinin Müslümanların hâkimiyetine geçmesiyle Ahmed b. Hasan el-Kelbî, Muiz-Lidînillâh'ın emriyle adada merkezî otoriteyi güçlendirecek imar faaliyetlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Vak'atü'l-Mecâz (h.354/m.965) sonrası Fâtımîler ile Bizans arasında gerçekleşen barış antlaşmasını Ahmed b. Hasan'a haber verme amacıyla kendisine mektup yazan Muiz, ayrıca Palermo etrafına surlar inşa edilmesini ve şehrin güçlendirilmesini emretti. Bu hususta acele etmesi gerektiğini belirttikten sonra adayı "iklim" olarak adlandırılan bölgelere ayırmasını, her iklimde kaleler ile kuşatılmış, camisi ve minberi olan birer şehir inşa etmesini istedi. Muiz'in talimatlarına göre her iklimin halkı kurulan şehirlerde yaşamalı ve başı boş şekilde köylere dağılmamalıydılar. Emir Ahmed b. Hasan, Muiz'in emirlerini ivedilikle uygulamaya koyuldu. Palermo surlarının inşasına başlayıp adanın dört bir yanına imar faaliyetlerini takip edip gerçekleştirmeleri için görevliler tayin etti. Muiz-Lidînillâh bunun yanında Bizans'ın adadaki son karargahları olan Taormina ve Rametta şehirlerine yerleştirilen Müslüman halkın tahliye edilerek şehirlerin yıkılmasını emretti. Muiz'in bu kararı almasında bu şehirlerin çevresinde yaşayan Hıristiyan halkın Fâtımî donanması için kereste imalatında çalışmayı kabul etmemeleri de etkili oldu.[505] Ancak Taormina ve

[504] Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 557-558; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/432; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/95.
[505] Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 117; Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, 370.

Rametta'ya iskan edilen Müslümanların Muiz'in emri karşısında kederlenmeleri ve isteksiz davranmaları üzerine Ahmed b. Hasan, kardeşi Ebü'l-Kâsım ve amcası Ca'fer b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin'den oraya giderek sükûnetin bozulmasına müsaade etmemelerini istedi. Ebü'l-Kâsım ve Ca'fer'in çabaları sonucunda Bizans askerlerinin ele geçirip yeniden kendilerine harekat merkezi olarak kullanabilecekleri bu iki şehir ortadan kaldırılarak Sicilya'da Kelbîler'in nüfuzunun güçlenmesi sağlandı.[506]

3. Hanedanlığın Kesinleşmesi: Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan

Ahmed b. Hasan el-Kelbî'nin Fâtımî halifesi Muiz'in emri ile Sicilya'dan ayrılıp kendi yerine yönetici olarak bıraktığı babasının azadlı kölesi Ya'îş'in adada hâkimiyeti sağlayamamasının ardından Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî, Ahmed'in yerine Sicilya'ya vekil tayin edildi (h.359/m.970). Muiz'in bu kararı alarak Ahmed b. Hasan'ı adadan çağırmasında, Kelbîler'in ada yönetimini babadan oğula devredip bağımsız bir hanedanlık kurmak istemeleri fikrinden endişe etmiş olması muhtemeldir. Ancak yeniden bir Kelbî vali görevlendirerek kendilerini adadan uzaklaştırmanın isabetli bir fikir olmadığını anlamış olmalıdır. Zira yıllar boyu Sicilya'da devam eden iç karışıklıklar yalnızca Hasan b. Ali el-Kelbî ve oğlu Ahmed b. Hasan dönemlerinde dindirilebilmiş, ada halkı onların zamanında bir araya getirilerek dışarıdaki bir düşmana yönlendirilmiştir. Nitekim Ebü'l-Kâsım, dahili problemlerin devam ettiği Sicilya'ya ulaşır ulaşmaz kendisinin yeni yöneticileri olduğunu anlayan halkın büyük bir sevinç yaşayıp Ebü'l-Kâsım'a itaat etmeleri bunun bir göstergesidir.[507] Ancak Muiz'in gerek Ahmed b. Hasan'ı babası, gerekse Ebü'l-Kâsım'ı kardeşi yerine vekaleten adaya vali tayin edip asıl valileri kendi yanında bulundurması, Kelbîler'in Sicilya'da kendi otoritelerini artırmalarının önüne geçmek ve bağımsız bir hanedanın ortaya çıkmasına engel olmak istediğine işaret etmektedir.[508]

Ebü'l-Kâsım'ın Sicilya'ya ulaştığı yıl Ahmed b. Hasan, Fâtımî komutanı Cevher es-Sıkıllî'ye yardım etmek için destek kuvvetleri ile Mısır'a doğru yola çıktığı esnada hastanarak Trablus'ta hayatını kaybetti (h.359/m.970). Ahmed'in vefatı üzerine Muiz,

---

506 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/374; Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, 38-39.
507 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/610; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375; Amari, *SMS*, 2/239; Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, 31.
508 Dûrî, *Sıkılliye 'Alâkatühâ bi-Düveli'l-Mütevassiti'l-İslâmiyye*, 112.

adadaki Ebü'l-Kâsım'a bir taziye mektubu göndererek Sicilya'yı artık kardeşinin vekili olarak değil, asli valisi sıfatıyla yönettiğini kendisine bildirdi.[509]

Ahmed b. Hasan, Sicilya'dan dönerken Kelbîler'in tüm mal varlığını da beraberinde getirmişti. Bundan dolayı adaya erzak ve techizat desteği göndermek isteyen Muiz, Sicilya'ya gidecek ticaret gemilerinin gerekli malzemeleri yüklenmesi için Mehdiye limanında bekletilmesini emretti. Ancak gemi sahipleri emirlere uymayarak yollarını değiştirdiler. Başka limanlardan hareket ederek Sicilya'ya doğru yola çıktılar. Gemi sahiplerinin itaatsizliğinden dolayı büyük öfke duyan Muiz, Ebü'l-Kâsım'a bu gemilerin adaya ulaştıklarında yakılmasını ve sahiplerinin öldürülmelerini emreden bir mektup gönderdi. Ebü'l-Kâsım, Muiz'in talimatlarını yerine getirdikten sonra adadaki durum hakkında Üstâz Cevzer'e mektup yazarak kendisine verilen emirleri uyguladığını bildirdi. Üstâz Cevzer'in Muiz'e ilettiği mektubun arka sayfasına cevabını yazan Fâtımî halifesi, Ebü'l-Kâsım'ı takdir ettiğini dile getirdi.[510]

Cevher es-Sıkıllî'nin Mısır'daki ortamı Fâtımî halifesinin gelişine hazırlamasının ardından Muiz, başkent Mansuriye'den ayrılmak için harekete geçti. Ancak öncesinde batıda hâkim olduğu toprakları güvendiği kimselere emanet etmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda Sicilya ve Trablus haricinde Mağrib topraklarını Zîrîler'e bıraktı. Trablus'ta Abdullah b. Yahlef el-Kütâmî'yi görevlendirdi. Sicilya idaresi ise Kelbî ailesinde kalmaya devam etti. Muiz Mağrib'den ayrılırken Fâtımîler'in hâkimiyeti altındaki tüm bölgeleri tek bir idareciye bırakmayarak geride kalanların kendisinin karşısına çıkabilecek güce kavuşmalarının önüne geçmeyi hedeflemekteydi. Zîrîler'in ilerleyen süreçte Fâtımîler'e isyan ederek Abbâsî halifesine bağlanmak istemeleri Muiz'in bu tutumunun Fâtımîler adına isabetli bir karar olduğunu göstermektedir.[511] Başkentin Mısır'a taşınmasıyla ada üzerindeki fiilî güçleri artan Kelbîler ise Sicilya'yı yönettikleri süre boyunca Fâtımîler'e sadık kalarak bağımsız bir yönetim kurma çabası yerine adada imar faaliyetlerine ve Güney İtalya seferlerine önem verdiler. Bunun sonucunda Kelbî hanedanı hem Fâtımî halifeleri hem de Sicilya halkı tarafından benimsendi. Normanlar

---

[509] Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210.

[510] Muiz-Lidînillâh'ın Üstâz Cevzer'e cevabı: "Ey Cevzer! Bu mektup elimize ulaştı. Ona (Ebü'l-Kâsım) kendisinin icraatlarını onayladığımızı ve takdire şayan davranışları hakkında öğrendiklerimizden memnuniyet duyduğumuzu bildir. Bulunduğu hal üzere devam etsin. Allah onu bu sayede ödüllendirecektir, inşallah." (Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, 103-104).

[511] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/620; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/140; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/49; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/100.

ele geçirinceye kadar adanın yöneticileri yaklaşık bir asır boyunca Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinden seçildi.[512]

Sicilya'yı yönettiği süre boyunca sevilen ve sayılan bir emir olan Ebü'l-Kâsım b. Hasan b. Ali el-Kelbî, Güney İtalya kıyılarına çok sayıda akın düzenledi. Calabria bölgesinde bulunan Cosenza'ya düzenlenen sefer bunlardan biridir (h.365/m.975-976). Şehri günlerce kuşattıktan sonra halkın emân istemesi üzerine karşılığında kendilerinden vergi alarak oradan ayrılıp Cellara kalesine yöneldi. Oradaki halkla da vergi ödemeleri üzerine anlaşan Ebü'l-Kâsım, kardeşi Kâsım'a İtalya'nın güney-doğusundaki Puglia (Apulia) bölgesine giderek oradan Calabria'ya akınlar düzenlemeyi emretti. Kardeşi Ebü'l-Kâsım'ın talimatlarını yerine getirip çok sayıda ganimet ve esir ele geçirdikten sonra birlikte Palermo'ya geri döndüler. Ertesi yıl Ebü'l-Kâsım daha önceden yıkılmış olan Rametta kalesinin yeniden imar edilmesini emretti (h.366/m.976-977). Kendisi ise Puglia bölgesinin batısında bulunan Taranto şehrine hareket etti. Halkın kalenin kapılarını kapatıp oradan kaçtığını gördüler. Ebü'l-Kâsım'ın askerleri surlara tırmanıp kapıları açtıktan sonra ordu içeri girdi. Şehrin yıkılmasını emreden Emir Ebü'l-Kâsım düzenlediği bu sefer esnasında askerlerinin çok sayıda büyükbaş ve küçükbaş hayvan ele geçirdiğini gördü. Bu hayvanların orduyu savaşmaktan alıkoyacağını düşünerek hoşnutsuzluk duyan Emir, hayvanların kesilmesini emretti. Sonrasında Puglia bölgesinde ilerleyerek Otranto ve Gravina şehirlerine ulaştılar. Vergi ödemeleri şartıyla halkla barış yaparak Sicilya'ya geri döndüler.[513]

Emirlik önemi boyunca Güney İtalya'da Hıristiyanların elinde bulunan topraklara birçok sefer düzenleyen Ebü'l-Kâsım, Kutsal Roma İmparatoru II. Otto'nun[514] Calabria'da Müslüman hâkimiyetinde bulunan Mileto kalesini ele geçirmesi üzerine şehri geri almak için bir donanma hazırlayarak harekete geçti (h.371/m.982).[515] Ancak bölgeye yaklaşınca karşısındaki düşman ile mücadele edecek kuvvette olmadığını anlayarak ordusuna geri çekilme emri verdi. İmparatorun donanması denizde Müslüman gemilerini takip

[512] Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 16; Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, 31.
[513] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/666-667; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375.
[514] Arapça kaynaklarda Ebü'l-Kâsım'ın savaştığı hükümdarın adı Frank Kralı Berduvîl (بردويل) şeklinde geçmekle birlikte Michele Amari bu kişinin Kutsal Roma İmparatoru II. Otto olduğunu belirtmektedir. Nitekim bölge tarihini aktaran kaynaklarda o dönem Güney İtalya kıyılarında etkinlik gösteren Berduvîl (Fransızca kullanımında Baudouin, İtalyanca kullanımında Baldovino) adında bir hükümdar veya komutana rastlanmamaktadır. (Amari, *BAS*, 2/347).
[515] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/13; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/268.

etmekteydi. Geri döndüklerini gördüklerinde II. Otto'ya Müslümanların korkarak geri çekildiklerini, onlara yetişip kendileriyle savaştığı takdirde mutlaka galip geleceğini bildiren bir mektup yazdılar. Bunun üzerine II. Otto'nun ordusuyla yola çıkıp Ebü'l-Kâsım'a yetişmesiyle aralarında savaş başladı (h.372/m.982). Düşman askerlerinden bir grup Ebü'l-Kâsım'ın ordusunu bozguna uğratıp merkezlerine doğru yöneldikten sonra Müslümanlar dağılarak Emir Ebü'l-Kâsım'dan koptular. Otto'nun askerlerinin kendisine ulaşması uzun sürmedi. Ebü'l-Kâsım başının üzerine aldığı bir kılıç darbesi sonucunda savaş esnasında hayatını kaybetti.[516] Savaşın ilk safhasında yenilmek üzere olan Müslümanlar ya zafer kazanmak yahut savaşırken ölmek gayesiyle yeniden güçlerini toplayarak harekete geçtiler. Bunun üzerine savaşın şiddetinin artması sonucu II. Otto dört bin askerini kaybetti. Yanında bulunan çok sayıda patrik esir alındı. Müslümanlar gece oluncaya kadar kendilerini takip edip ganimetler ele geçirdiler. Savaş alanından canını kurtarmak için kaçan II. Otto ise karargahında bulunan eşi ve yakın adamlarını yanına alarak Roma'ya geri döndü.[517]

Ebü'l-Kâsım öldürüldüğü esnada yanında bulunan oğlu Câbir, babasının yerine geçtikten sonra askerlerin savaş ganimetlerinin tamamını ele geçirmelerine fırsat vermeden Sicilya'ya dönme emri verdi. Ordudakiler kendisinden en azından silah ve mühimmat gibi malzemeleri alıp Sicilya'daki tersanenin güçlendirilmesi için kullanılmasını isteseler de yeni emir Câbir b. Ebi'l-Kâsım buna izin vermedi. Naaşı savaş alanından alınarak Sicilya'ya götürülen Ebü'l-Kâsım b. Hasan b. Ali el-Kelbî, on iki yıl altı ay boyunca adayı yönettiği dönemde tebaasına karşı adil, merhametli ve cömert davrandı. Alimleri ve salihleri sevip çok miktarda sadaka vermesiyle bilinen Emir'in geride şahsî mal ve gayrimenkul bırakmayarak tüm mallarını yoksullara ve hayır işlerine bağışladığı nakledilir.[518]

---

[516] Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, Ebü'l-Kâsım'ın hayatını kaybettiği savaşın karada geçtiğini nakletmektedir. Buna göre Calabria topraklarında ilerleyen Ebü'l-Kâsım düşmana yaklaştığında dar bir alanda kendileriyle karşı karşıya gelmek istemediği için geri çekilmiştir. Ancak kendisini takip eden İmparator, geniş bir düzlüğe çıktıklarında Ebü'l-Kâsım'a yetişmiştir. Yaşanan savaş sonucu iki taraf da büyük kayıplar verdi. Ebü'l-Kâsım ise deniz kıyısında atının üzerindeyken yanına yaklaşan bir düşmanın kılıç darbesi ile başından yaralanarak can vermiştir. (İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/347).

[517] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/14; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/347; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/268.

[518] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/14-15; İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/257; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/347; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/268.

4. Geçiş Döneminde Sicilya'da Siyasi İstikrarsızlık

Ebü'l-Kâsım b. Hasan b. Ali'nin şehadetinden sonra oğlu Câbir, halifeden onay gelmeden Sicilya'yı yönetme görevini devraldı. Mısır'daki Fâtımî halifesi Azîz'in onayını bildirmesi ve kendisine nişan göndermesiyle adadın hâkimi olan Câbir b. Ebü'l-Kâsım'ın yönetim biçimi babasına benzememekteydi. Câbir adada yöneticilik yaptığı bir sene süresince zamanını kendi adıyla bilinen sarayında ikamet etmekle geçirerek Güney İtalya seferlerine önem vermedi. Sicilya'da halkın birlik ve beraberliğini sağlayan etken dışarıdaki bir düşmanla mücadele etmekti. Câbir'in halkı cihada teşvik etmeyeceğini fark eden ordudaki askerler kendisine karşı gelerek isyan ettiler. Ülkeyi iyi yönetemediği gerekçesiyle Câbir'i azletmeleri üzerine Fâtımî halifesi ada halkına yeni yönetici olarak Mısır'da önemli devlet görevlerinde bulunan ve Câbir'in amcasının oğlu olan Ca'fer b. Muhammed b. Hasan b. Ali el-Kelbî'yi gönderdi.[519]

Mısır'da Fâtımî halifesi Azîz'in vezir ve nedimleri arasında yer alan Ca'fer b. Muhammed, sarayda önemli bir konuma sahipti. Öyle ki Azîz ona kendi oğlu gibi değer veriyordu. Babası Muhammed b. Hasan b. Ali'nin de Fâtımî devleti adına büyük hizmetlerde bulunması onun halife katındaki değerini artırıyordu. Ca'fer'in devlet nezdinde daha ehemmiyetli mevkilere gelmesi ihtimali Azîz'in veziri Ya'kûb b. Killis'i kendi konumu ile ilgili endişeye sürükledi. İbn Killis, Ca'fer'i merkezden uzaklaştırmak isteyerek Azîz'e Ca'fer b. Muhammed Sicilya valisi olmazsa uç beyliği mesabesindeki adada işlerin yola giremeyeceği gibi telkinlerde bulundu. İbn Killis'in bu hamlesinin işe yaraması sonucunda Ca'fer kendi rızası olmasa da Sicilya'ya vali olarak gönderildi.[520]

Beraberindeki atlılarla Kahire'den hareket eden Ca'fer b. Muhammed, kara yoluyla eski başkent Mansuriye'ye ulaştı (5 Safer 373/19 Temmuz 983). Ayrıca yanında nadir bulunan zincirli eğerlere sahip yirmi at, altın işlemeli beş büyük sancak ve beş hevdeci de adaya götürüyordu. Beraberinde komutan Sebüktekin et-Türkî ve cesaretleri ile tanınan bir grup

---

[519] Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/433-434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/348; Ca'fer'in nesebi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn İzâri, Ebü'l-Fidâ ve Makrîzî onun adını Ca'fer b. Muhammed b. Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî olarak zikrederler. İbn Haldûn ise Ca'fer'in Ebü'l-Kâsım'ın amcaoğlu olduğunu söyleyip adını Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Hasen şeklinde aktarırken Nüveyrî ise Ca'fer b. Muhammed b. Hüseyin şeklinde nakletmektedir. Ca'fer'in yaşadığı dönem ve rivayetler arasındaki uyum göz önünde bulundurulduğunda aralarında İbn İzârî ve onunla aynı rivayeti benimseyenlerin aktardığı neseb zincirinin daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır. (Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 316).

[520] Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/434; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 316.

Türk asker de bulunmaktaydı. Mansuriye'de onları Abdullah b. Muhammed el-Kâtib karşılayıp tellallara Ca'fer ve beraberindekilere en iyi erzaklardan getirmeleri için halka haber vermelerini emretti. Haberi alanların yanlarına gelmeleri üzerine Abdullah, halka Ca'fer b. Muhammed'e karşı harekete geçecek olan kimselerin kanlarını kendisine helal gördüğünü bildirdi. Nitekim sonrasında Ca'fer'e saldırma girişiminde bulunanlar yakalanıp boyunları vuruldu. Mansuriye'de on gün kaldıktan sonra Mehdiye limanına ulaşan Ca'fer'i Sicilya'daki Câbir b. Ebi'l-Kâsım'ın gönderdiği gemiler karşıladı. Gemilerde ayrıca çok sayıda hediye ve erzak bulunmaktaydı. Câbir'in gönderdiği gemilere binen Ca'fer b. Muhammed ve birlikleri Mehdiye'den ayrılarak Sicilya'ya doğru hareket ettiler. Adaya ulaştıklarında kendilerine karşı herhangi bir mukavemet gösterilmemesi sonucu Ca'fer, yönetimi amcasının oğlu Câbir'den devralarak Sicilya idaresini üstlendi.[521]

Ca'fer'in Sicilya'da hâkim olduğu süreçte halk arasında sükûnet sağlanmakla birlikte kendisinin yöneticiliği yalnızca iki yıl sürdü. Ölümünden kısa süre önce Ca'fer'in dirayetli ve kabiliyetli yöneticiliğini gösteren bir olay yaşandı. Mısır'dan adaya gönderilen bir mektupta Fâtımî halifesi Azîz-Billâh, aralarında Kelbîler tarafından fethedilen Taormina ve Rametta gibi kalelerin de olduğu bazı şehirlerin, içlerinde bulunan her şeyle birlikte Azîz'in cariyesi es-Seyyidetü'l-Azîziyye'nin[522] rahip kardeşine teslim edilmesini emretmekteydi. Fâtımî halifesi ayrıca adadaki tüm esirlerin de rahibe verilmesini istiyordu. Mektubun Ca'fer'in eline geçmesinden bir ay sonra rahip Sicilya'ya ulaşıp Emir Ca'fer ile görüşmek istedi. Ca'fer b. Muhammed, rahibi ağırlayıp kendisi ile ilgilenecek bir memur tayin etti. Bununla birlikte kendisini gözetim altına alıp yanına izinsiz giriş ve çıkışları yasakladı. Öyle ki kişisel ihtiyaçlarını gidermek istediğinde dahi yanından koruma birlikleri eksik olmuyordu. Bireysel olarak hareket edebilmesine müsaade etmediklerinden rahip adada görüşmek istediği kişilerle iletişime geçmeyi başaramadı. Bu esnada Ca'fer adadaki yaşlı, hasta ve düşkün kimselerden yaklaşık yüz kişiyi bir araya getirip onlara rahibi rahatsız edecek davranışlarda bulunarak kendisini adadan gitmeye zorlamalarını emretti. Sicilya'da yaklaşık dört ay bu şartlar

[521] İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/2/348; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 317; Makrîzî, Sebüktekin'in ertesi yıl Ca'fer b. Muhammed'in hediyeleri ile Mısır'a döndüğünü ve kendisine hil'at verildiğini aktarmaktadır. (Makrîzî, *İtti'âz*, 1/283).

[522] Ya'lâvî, es-Seyyidetü'l-Azîziyye'nin Hâkim-Biemrillâh ve kız kardeşi Sittülmülk'ün anneleri olduğunu, Azîz'den önce Dimaş valisi Begtegin et-Türkî ile evli bulunduğunu nakletmektedir. Azîz döneminde hayatını kaybetmiştir (h.385). (Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 317).

altında yaşayan rahip daha fazla dayanamayarak adadan kaçıp Konstantinopolis'e gittikten sonra başına gelenleri Fâtımî halifesi Azîz'e anlattığı bir mektup kaleme aldı. Mektubunda Sicilya emiri Ca'fer'in halifenin emirlerine karşı geldiğini yazıyordu. Ca'fer b. Muhammed, rahibin adadan ayrıldıktan sonraki hamlesini tahmin ederek yeni bir plan kurdu. Bu doğrultuda adamlarına bir Endülüs gemisi satın alıp içini Endülüs'e ait değerli eşyalarla donatmalarını emrettikten sonra gemiyi Endülüs Emevî halifesi göndermiş gibi davranarak Azîz'e bir mektup yazdı. Mektubunda Endülüs Emevî halifesinin Kelbîler'i itaate çağırıp eğer kabul ederlerse Endülüs topraklarından istedikleri her şeyi vermeyi vadettiğini ancak kendisinin bu teklifi kesin bir dille geri çevirdiğini anlattı. Ca'fer'in mektubunu alan Azîz, cevabında Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinden seleflerinin de Fâtımîler'e sadakatle bağlı olduklarını bildirerek, Ca'fer'i atalarının yolundan gitmeye teşvik edip Endülüs Emevî halifesinin davetine icabet etmediği için kendisine takdirlerini ifade etti. Bu sayede adadaki şehirler Müslümanların elinde kalmaya devam ettiği gibi Ca'fer de görevinden azledilmedi. Ancak bu hadisenin üzerinden uzun süre geçmeden aynı yıl içerisinde Ca'fer b. Muhammed hayatını kaybetti (h.375/m.985-986).[523]

Ca'fer'in ölümünün ardından yerine geçen kardeşi Abdullah b. Muhammed b. Hasan b. Ali el-Kelbî seleflerinin uygulamalarını devam ettirerek Güney İtalya seferlerine yöneldi. Kaynaklarda Abdullah döneminde gerçekleştirilen fetihler ve diğer faaliyetler hususunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Emirliği dört yıl süren Abdullah, ölmeden önce kendisinin yerine oğlu Yûsuf'un geçmesini vasiyet etti.[524]

Yönetime geliş biçimleri ve adayı idare etme şekilleri incelendiğinde Câbir b. Ebi'l-Kâsım, Ca'fer b. Muhammed ve Abdullah b. Muhammed dönemlerinde adada idarecilerin kısa aralıklarla değişmesine rağmen Kelbî yönetiminin kalıcı hale geldiği, gerek Fâtımî halifesi gerekse Sicilya halkının Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinden memnuniyetsizlik duymadıkları görülmektedir. Bu süreçte Fâtımî deniz gücü ve Bizans ile mücadele edilen ana merkezler doğudaki bölgelere kaymıştır. Ayrıca devlet merkezinin İfrîkıye'den ayrılmasıyla Kelbîler'in Mısır'daki halifeye resmi bağlılıkları ve

[523] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/375; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/2/348-349; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Makrîzî, *İtti'âz*, 317.

[524] Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/376; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/2/349; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 317.

sadakatleri devam etmekle birlikte kendilerinin adada alınan kararlardaki tasarruf yetkileri fiilî anlamda artmıştır.[525]

C. YARI BAĞIMSIZ DÖNEM

1. Siyasî İstikrar Dönemi: Ebü'l-Fütûh Yûsuf

Abdullah b. Muhammed'in ölümü sonrası vasiyeti üzerine Sicilya yönetimi oğlu Ebü'l-Fütûh Yûsuf b. Abdullah'a geçti. Ardından Fâtımî halifesi Azîz-Billâh'tan kendisinin valiliğini onaylayan mektup adaya ulaştı. Ebü'l-Fütûh'tan itibaren Sicilya'nın Kelbî emirleri doğrudan Fâtımî halifelerinin tayini ile göreve gelmemişlerdir. Adanın yöneticileri Sicilya'da belirlendikten sonra halifelerin onayına başvurulmuştur. Bu durum adadaki yönetimin Fâtımî Devleti'ne resmî anlamda bağlılığını devam ettirmekle birlikte fiilî olarak bağımsız hareket etmeye başladığını göstermektedir.[526]

Ebü'l-Fütûh Yûsuf döneminde adada sükûnet hâkim olduğu gibi çevre bölgelerle de barışa dayalı ilişkiler geliştirilmiştir. Yûsuf b. Abdullah bu sayede Bizans askerlerinin Sicilya'daki Müslüman halk için tehdit oluşturmalarının önüne geçmiş, adaya yakın bölgelerden çekilmelerini sağlamıştır. Kendisinin Ebü'l-Fütûh (Fetihler Babası) şeklinde anılmasının sebebi çokça fetih gerçekleştirmekten ziyade yaklaşık dokuz yıllık idare süresi boyunca hâkim olduğu bölgelerde barış ve sükûneti sağlayarak halk tarafından çok sevilmesi ve takdir görmesinden kaynaklanmaktadır. Halkın tamanına karşı cömertliği ve ikramıyla kendisine gıpta edilen Ebü'l-Fütûh Yûsuf döneminde Sicilya Adası adalet, refah ve güvenlik içerisinde olmasıyla tanındı. Ebü'l-Fütûh ayrıca Fâtımî halifesi tarafından "sikatü'd-devle" lakabı ile şereflendirildi. Ayrıca Ebü'l-Fütûh'un adayı yönettiği dönemde Fâtımî halifesi Azîz-Billâh'ın ölümü (h.386/m.996) sonrasında yerine geçen oğlu Hâkim-Biemrillâh, Yûsuf'un akrabası olan Hasan b. Ammâr b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin'i Mısır'da vezirlik makamına getirdi. Böylece Hasan'ın vezirlik, Yûsuf'un da Sicilya emirliği görevlerini ellerinde bulundurmaları sonucu Kelbîler, Fâtımî Devleti'ndeki en nüfuzlu günlerini yaşadılar.[527]

---

[525] Bramoullé, "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)", 31.
[526] Dûrî, *Sıkılliye 'Alâkatühâ bi-Düveli'l-Mütevassiti'l-İslâmiyye*, 133-134.
[527] Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/376; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, 2/2/349; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Amari, *SMS*, 2/333.

Çevre bölgelerde iç karışıklıklar, yoksulluk ve hastalıklar gibi sebeplerle maddi sıkıntılar görülürken, Ebü'l-Fütûh'un yönettiği Sicilya'nın huzura ve yüksek bir refah seviyesine sahip olması adaya gelen seyyahlar, tacirler, edipler ve alimlerin sayısında artış yaşanmasına sebebiyet verdi.[528] O dönemde Sicilya'ya giden şairlerden biri de aslen Kayrevanlı olan şair Muhammed b. Abdûn'dur. Ailesi Kayrevan'ın ileri gelenlerinden olup sonradan Sûse şehrine yerleşmişlerdir. Muhammed b. Abdûn ise Ebü'l-Fütûh Yûsuf'u görmek için Sicilya'ya seyahat etmiştir. Yûsuf kendisini medheden şiirlerini beğendiği şairi oğlu Ca'fer ile tanıştırarak İbn Abdûn'un sarayda ağırlanmasını emretti. Ca'fer'in İbn Abdûn'a yakın ve samimi davranıp kendisine sarayında yer vermesiyle İbn Abdûn, Sicilya emirleri nezdinde itibarlı bir konuma geldi.[529]

Rumlara boyun eğdirerek Sicilya'da sükûneti sağlaması ile tanınan Ebü'l-Fütûh Yûsuf'un geçirdiği hastalık sonucunda vücudunun sol tarafı tamamen felçli kalırken, sağ tarafı ise büyük oranda hareket kabiliyetini yitirdi. Bu haldeyken adayı yönetmesi mümkün olmayan Ebü'l-Fütûh, adanın yönetimini oğlu Ca'fer'e bırakarak kendisi idareden çekildi (h.388/m.998).[530]

İbn Abdûn, Ebü'l-Fütûh'un oğlu Ca'fer b. Yûsuf'un emirliği döneminde sarayda kalmaya devam etti. Ancak ilerleyen süreçte vatanına geri dönmek istediğini dile getiren bir şiir yazarak Ca'fer'den izin istedi.[531] Ca'fer bu şiiri duyunca şairin özlemini bu kadar güzel

---

[528] Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 17; Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*, 46; Granara, *Narrating Muslim Sicily*, 29-30.

[529] Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, 38.

[530] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/194; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/376; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Makrîzî, *İtti'âz*, 1/99.

[531] İbn Abdûn'un Sicilya'dan ayrılmak için izin istediğinde Emir Ca'fer b. Yûsuf'a okuduğu şiir:

ولما رأيت البدرَ قمتُ مسلِّما

عليه وأظهرتُ الخضوع لديه

وقلتُ له إن الأمير ابن يوسف شبيهك

قد عزّ الوصول إليه

فكن لي شفيعا عنده ومذكّرا

إذا جئته تبغي السلام عليه

Dolunayı gördüğümde ona selam durarak ayağa kalktım,
Ona boyun eğip saygımı gösterdim.

Dedim ki: "Emir İbn Yûsuf sana benziyor,
Ona ulaşmak da zor aynı senin gibi.

Selam vermek için yanına gittiğinde,
Benim için aracı ol ve ona hatırlat beni." (Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, 40).

ve güçlü şekilde ifade etmesi çok hoşuna gitti. İbn Abdûn'a karşı duyduğu sevgi artarak yanında kalmasını isteyip yola çıkmasına engel oldu. Bunun üzerine İbn Abdûn talebini Ebü'l-Fütûh Yûsuf'a iletti. Kendisine verilen ikramlar ve cömert davranışları için şükran duyduğunu belirtip ona da vatanından bahsettiği bir şiir yazdı. Ebü'l-Fütûh'a kendisinden izin alabilme ümidiyle methiyeler yazsa da ne ondan ne de oğlu Ca'fer'den taleplerinin karşılığını göremeyince gizlice adadan ayrıldı.[532]

2. Duraklama Dönemi: Ca'fer b. Yûsuf

Ebü'l-Fütûh Yûsuf'un felç geçirmesi sonucu babası tarafından Sicilya emirliği görevine getirilen Ca'fer b. Yûsuf'un emirliği Fâtımî halifesi Hâkim tarafından onaylandıktan sonra kendisine "tâcü'd-devle" ve "seyfü'l-mille" ünvanları verilip adaya sancak gönderildi. Ca'fer'in adaya hükmettiği dönem ikiye ayrılmaktadır. Emirliğinin son beş yılına gelinceye kadar Ca'fer'in adayı babası gibi adaletle yönetmesi sonucunda Sicilya'da huzur ve istikrar hâkim oldu.[533] Bu süreçte ada çevre bölgelerde yaşayan ve çeşitli sebeplerle bulunduğu yerden ayrılmak durumunda kalan halk için önemli bir uğrak ve sığınma noktası işlevi gördü. Nitekim hicrî 395 (m.1004-1005) yılında İfrîkıye'de yaşanan bir salgın hastalık sonucunda halk büyük zorluklar çekti. Fiyatların yükselmesinden kaynaklı olarak zenginler tüm mal varlıklarını yitirirken, yoksulların ellerinde hiçbir şey kalmadı. Kırsal bölgelerde bulunanlar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kaldılar. Zengin fakir fark etmeksizin halkın büyük çoğunluğu hastalıktan dolayı yaşamını yitirdi. Bunun neticesinde Kayrevan mescitleri boş kaldı. Fırınlar ve hamamlar çalışmaz hale geldi. İnsanlar ısınabilmek için evlerinin kapılarını ve tavanların ahşap döşemelerini yakmaya başladılar. Salgın döneminde Sicilya, İfrîkıye'nin gerek şehir gerekse köy halkından çok sayıda göç aldı.[534]

Emirliğinin son döneminde tutumunu değiştiren Ca'fer b. Yûsuf, halka karşı baskı uygulamaya başladı. Seçtiği devlet görevlileri halkı küçümsüyor, toplumun önde gelenlerini küçük düşürecek icraatlar sergiliyor, çiftçilerden olması gerekenden fazla vergi alıyorlardı. Ca'fer, yalnızca halka değil, kendi aile bireylerine karşı da sert ve kibirli

[532] Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, 38-40.
[533] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/194; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/376.
[534] İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/280.

davranmaktaydı. Bunun sonucunda adada Kelbî hâkimiyetini sarsan ilk hadise meydana geldi.[535] Kardeşi Ali b. Yûsuf, adadaki Berberîler ile kölelerin desteğini alarak Ca'fer'e karşı ayaklandı (h.405/m.1015). Ca'fer'in Palermo'dan yola çıkardığı ordu Ali'yi destekleyenlerle savaştı. Berberîler ve kölelerden çok sayıda ölen oldu. Ali b. Yûsuf ise esir olarak ele geçirildi. Ca'fer kardeşi Ali'nin öldürülmesini emretti. Ali'nin idam edilmesi hayatta olan babaları Ebü'l-Fütûh Yûsuf üzerinde derin bir etki bıraktı. Ayrıca Ca'fer'in isyancı kardeşini idam ettirerek olayları bastırması Sicilya için uzun vadede yeni bir kayba yol açtı. Ca'fer, Ali b. Yûsuf'un idamı ile birlikte adanın Berberî halkının İfrîkıye'ye sürgüne gönderilmesini, kölelerin ise öldürülmelerini emretti. Ordusundaki askerleri ise nesillerdir adada yaşayan Müslümanların soyundan gelen ve Ehl-i Sıkılliye olarak adlandırılan kimselerden seçti. Ancak Ehl-i Sıkılliye'nin sayısı güçlü bir ordu oluşturmak için yeterli değildi. Dolayısıyla adadaki yönetimin güvenliğini sağlayacak olan asker sayısında bariz bir düşüş yaşandı.[536]

Ca'fer b. Yûsuf'un aldığı kararlar sonucunda ordunun güçsüzleştiğinin farkına varan isyana meyilli kimseler Ca'fer'e karşı ayaklanma başlattılar (h.409/m.1018). Ca'fer b. Yûsuf isyanlar tüm halk tabanına yayılıncaya kadar durumun ciddiyetinin farkına varamadı. Palermo'daki sarayın etrafını kuşatan isyancılar Ca'fer'i yakalayıp öldürmeye niyet ettiler. Bunun üzerine Ebü'l-Fütûh Yûsuf, felçli olduğundan dolayı bir sedyenin üstünde halkın karşısına çıktı. Kendisini hâlâ seven ve sözlerine itibar eden Sicilyalılara nazik ve şefkatli bir üslupla seslenerek onların kararına muhalefet etmeyeceğine dair halka söz verdi. Sevdikleri eski emirlerinin hastalıktan dolayı bulunduğu duruma içerleyen Sicilyalılar, göz yaşları içinde Ca'fer'in kendilerine karşı tutumundan dolayı şikayetlerini dile getirerek onun yerine adanın başına Yûsuf'un diğer oğlu Ahmed el-Ekhal'in geçmesini talep ettiler. Yûsuf onların isteklerini yerine getirip Ca'fer'i azlettikten sonra adanın yönetimini oğlu Ahmed el-Ekhal'e devretti. Yûsuf, halkın seçimini gerçekleştirmiş olsa da onların Ca'fer'e zarar vermesinden korkarak oğlunu bir gemi ile Mısır'a gönderdi. Sonrasında kendisi de beraberinde yüklü müktarda para ve çok

[535] Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*, 47.
[536] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/194; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/376-377; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 413.

sayıda binek hayvanı olduğu halde Sicilya'dan ayrılarak Mısır'a doğru hareket etti (h.410/m.1019).[537]

3. Sicilya'da İfrîkıye Etkisi: Ahmed el-Ekhal

Ebü'l-Fütûh Yûsuf ve oğlu Ca'fer'in Sicilya'dan ayrılmalarının ardından adanın idaresini elinde bulunduran Ahmed el-Ekhal göreve geldiği ilk dönemde azim ve kararlılıkla hareket etti. Ca'fer'e isyan edenlerin kendisinden şikayetçi oldukları kâtibi Hasan el-Begâî'yi onlara teslim edip idam edilmesine müsaade etti. Hasan'ın cezalandırılmasıyla halk arasında sükûnet hâkim olduktan sonra Ahmed el-Ekhal ordu için yeni askerî birlikler kurulmasını sağlayarak İtalya'nın güneyi başta olmak üzere çevre bölgelere akınlar düzenledi. Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh'tan kendisine "te'yîdü'd-devle" ünvanının verildiğini bildiren bir mektup ulaştı.[538] Ahmed el-Ekhal döneminde adadaki Müslümanlar çevre bölgelerde askerî mücadeleye devam etmekle birlikte Calabria topraklarında kayıplar vermeye başladılar. Calabria'da Müslümanların elinde bulunan topraklar Bizans tarafından ele geçirildi. Sicilya'daki ordunun Bizans ile mücadelede güçlük çektiğinin haberini alan Zîrî hükümdarı Muiz b. Bâdis, İfrîkıye'de büyük bir donanma hazırlatarak Ahmed'e destek olması için adaya doğru yola çıkardı. Ancak Zîrî donanması İfrîkıye yakınlarındaki Kavsara (Pantelleria)[539] adası civarında fırtınaya yakalandı. Askerlerin çoğunun boğularak öldüğü bu kazadan az sayıda kişi kurtulabildi (h.416/m.1025-1026).[540] Zîrîler'in gönderdikleri donanma adaya ulaşamamış olsa da bu olay Fâtımîler'in merkezinin Mısır'a taşındıktan sonra Sicilya'da yeniden İfrîkıye etkisinin başlangıcını teşkil etti.

Ahmed el-Ekhal, sefere çıktığı zamanlarda adanın yönetimini oğlu Ca'fer'e bırakıyordu. Ancak idarecilik hususunda babası kadar etkili olamayan Ca'fer'in söz sahibi olduğu

---

[537] Ebü'l-Fütûh Yûsuf'un adadan ayrılıp Mısır'a giderken katır ve diğer binek hayvanları dışında yanında götürdüğü yalnızca kısrak sayısının on üç-on dört bin civarında olduğu nakledilmektedir. (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/194; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2/15; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/377; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 413.

[538] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/195; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/378; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210.

[539] Kavsara (Pantelleria), Sicilya ile İfrîkıye arasında Akdeniz'de bulunan küçük ve verimli arazilere sahip bir adacıktır. Müslümanların hâkimiyetinde olduğu dönemde adadan kaliteli odunlar kesilerek Sicilya'ya gönderilirdi. Adanın güneyinde kalan limanı şiddetli rüzgarlardan kaçmak isteyen denizciler için sığınak görevi görmüştür. (Himyerî, *er-Ravzu'l-Mi'târ*, 485-486).

[540] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/348-349.

dönemde ada halkı arasında ayrımcılığa yol açan birtakım uygulamalar gerçekleştirildi. Ca'fer öncelikle Ehl-i Sıkılliye'nin ileri gelenlerini yanında toplayarak kendilerine İfrîkıye halkını adadan tamamıyla çıkarma niyeti olduğunu, onların Sicilya'daki topraklara ve mallara ortak olmalarını istemediğini bildirdi. Orada bulunanlar Ca'fer'in bu fikrini hayretle karşılayarak İfrîkıyeliler ile kendileri arasında bir ayrım olduğunu düşünmediklerini, onlarla akrabalık bağı kurup birbirlerine karıştıklarını söylediler. Bunun üzerine Ehl-i Sıkılliye'yi yanından gönderen Ca'fer, İfrîkıyelileri çağırıp onlara da Sicilyalılar hakkında benzer bir teklifte bulundu. İfrîkıyelilerin Ehl-i Sıkılliye aleyhinde Ca'fer'in istediği gibi cevap vermeleri üzerine İfrîkıyeliler adada ayrıcalıklı konuma geldi. Öyle ki onların malları korunurken Ehl-i Sıkılliye'nin mallarından haraç alınmaya başlandı.

Ahmed el-Ekhal döneminde yaşanan gelişmeler üzerine Ehl-i Sıkılliye'den bir grup, Zîrî hükümdarı Muiz b. Bâdis'e giderek başlarına gelenleri anlattılar. Adanın Zîrî hâkimiyeti altına girmesini istediklerini, şayet Muiz Sicilya'ya ordular sevk etmezse mevcut yönetime karşı Bizans'tan yardım talep edeceklerini bildirdiler. Sicilyalıların Zîrî hükümdarına gözdağı veren bu talepleri sonucunda Muiz b. Bâdis, oğlu Abdullah komutasında üç bin süvari ve üç bin piyadeden oluşan bir orduyu adaya doğru yola çıkardı. Başkent Palermo'ya giren Abdullah b. Muiz, Ahmed el-Ekhal'i el-Hâlisa'da kuşatma altına aldı. Emirlerinin bulunduğu durumdan rahatsızlık duyan Ehl-i Sıkılliye'den bir grubun Zîrîler ile ittifak kurdukları için pişman olmaları üzerine Sicilyalılar kendi aralarında fikir ayrılığına düştüler. İçlerinden bazıları Ekhal'e yardım etmek isteseler de Zîrîler ile ittifak halinde olanların mücadelesi sonucunda Ahmed el-Ekhal öldürülerek başı Abdullah b. Muiz'e götürüldü (h.427/m.1035-1036). Ancak Ekhal'in ölümü halkın tamamında bir infiale yol açtı. Emirlerinin katledilmesini adaya dışarıdan gelen Zîrîler'den bilerek Abdullah b. Muiz'e karşı harkete geçtiler. Yaşanan savaşta Zîrî birlikleri, aralarında Abdullah'ın da olduğu çok sayıda kayıp verdiler. Canlarını kurtarabilenler gemilerle İfrîkıye'ye dönmek zorunda kaldılar. Zîrî kuvvetlerinin Sicilya'dan çıkarılmasının ardından ada halkı kendilerine Ekhal'in kardeşi Hasan es-Samsâm'ı yönetici olarak seçti.[541]

[541] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/195; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/378-379; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/210; Abbas, *el-'Arab fî Sıkılliye*, 47.

4. Sicilya'da Kelbî Hâkimiyetinin Sonu: Hasan es-Samsâm

Sicilya'daki son Kelbî emiri Hasan es-Samsâm, Ahmed el-Ekhal öldürüldükten sonra adada yeniden hâkimiyeti sağladı. Ancak ilerleyen süreçte iç karışıklıklar giderek artmaya başladı. Öyle ki Samsâm, adanın farklı şehirlerinde kendilerine özerk yönetimler kuran kişi ve grupları engelleyemedi. Bu kimseler kendi hâkim oldukları bölgelerde hak iddia edip Kelbî idaresine isyan ettiler. İbnü'l-Havvâs olarak bilinen komutan Ali b. Ni'me Castrogiovanni ve Girgenti civarında, komutan Abdullah b. Menkût Mazara ve Trapani bölgelerinde, İbnü's-Sümne ise Siraküza ve Catania'da yönetimi ele geçirdi. Adada ortaya çıkan bu isimler kabiliyetli yöneticiler değillerdi. Dolayısıyla başkent Palermo'da bulunan Hasan es-Samsâm, iç karışıklıkların arttığı adada siyasî birliği sağlamayı başaramadı.[542]

Sicilya'daki son Kelbî emiri Hasan es-Samsâm'ın adaya gelişi ve Kelbî yönetiminin son bulması ile ilgili kaynaklarda muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Makrîzî, diğer kaynaklardan farklı olarak Hasan es-Samsâm'ın Sicilyalıların talebi sonucunda Fâtımî halifesi tarafından adaya gönderildiğini nakleder. Gitmeden önce kendisine adadaki olayları yatıştırıp Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin'i Sicilya'dan güvenle çıkarması emredilmiştir. Buna göre Sicilya'ya ulaşan Samsâm, Kelbîler'e mensup kişiler adadan çıkarılıncaya kadar idareyi elinde bulundurmuş, sonrasında kendisi de adadan ayrılmıştır (h.443/m.1052).[543] İbn Haldun'un aktardığına göre ise adada sükûneti ve siyasî birliği sağlayamayan Hasan es-Samsâm'a karşı ada halkının başlattığı ayaklanma sonucu Samsâm, Sicilya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.[544] Hasan es-Samsâm'ın Sicilya'dan çıkmasıyla adadaki Kelbî yönetimi son bulmuştur. Kelbî yönetiminin sona ermesi neticesinde adada meydana gelen olaylar, Sicilya siyasî birliğinin ve adadaki hâkimiyetin sağlanmasında Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin oynadığı rolün önemini göstermektedir. Nitekim Kelbîler'in adadan ayrılmasını fırsat bilerek Sicilya'ya yönelen Norman kuvvetleri adadaki Müslümanlar arasında çıkan karışıklıklardan faydalanarak yaklaşık otuz yıllık süreçte Sicilya hâkimiyetinin tamamını ele geçirmişlerdir.[545]

---

542 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/195-196; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/379.
543 Makrîzî, *İtti'âz*, 2/222; Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 17.
544 İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/211.
545 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/383; Moreno, *el-Müslimûn fî Sıkılliye*, 17-18.

Kelbîler'in Sicilya'dan ayrılmalarının ardından Castrogiovanni hâkimi İbnü'l-Havvas'ın kız kardeşi Meymune ile evli olan İbnü's-Sümne, eşiyle yaşadığı bir tartışma sonucunda İbnü'l-Havvâs ile karşı karşıya geldi. İbnü's-Sümne'nin ordusu İbnü'l-Havvâs karşısında yenilgiye uğradı. Bunun üzerine adadaki hâkimiyetini kaybetmekten korkan İbnü's-Sümne, Güney İtalya'da bulunan Mileto şehrine kadar ilerlemiş olan Normanların kontu Roger'in yanına giderek kendisinden yardım istedi. İbnü's-Sümne ile Roger arasında gerçekleşen anlaşma sonucunda kurulan ordular Sicilya'ya doğru saldırıya geçti (h.444/m.1052).[546] Castrogiovanni'ye ulaşıncaya kadar ilerledikleri tüm toprakları karşılarına bir direniş çıkmadan ele geçirdiler. Castrogiovanni hâkimi İbnü'l-Havvâs, Normanlar ve İbnü's-Sümne'nin birlikleriyle mücadele etse de başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine adanın hâkimiyetinin tamamıyla Roger'in eline geçmesinden endişe eden bir grup Sicilyalı, İfrîkıye'deki Zîrîler'den yardım istediler. Zîrî emiri Temîm b. Muiz adaya destek birlikleri gönderse de İbnü'l-Havvâs'ın Zîrî komutanları ile husumet yaşaması sonucunda Sicilyalılar ile Zîrîler arasında savaşlar yaşandı. Gerçekleşen çatışmalarda İbnü'l-Havvâs hayatını kaybederken, Zîrîler ise İfrîkıye'ye geri dönme kararı aldılar. Sicilya'daki son güçlü direniş birliğinin bu şekilde dağılması sonucunda Normanlar adada rahatlıkla ilerleme fırsatı elde ettiler. Son olarak Girgenti ve Castrogiovanni şehirlerinin de Roger'in eline geçmesiyle Sicilya'da Müslümanların hâkimiyeti sona erince adada Normanlar dönemi başladı (h.484/m.1091).[547]

Kelbîler'in Sicilya'dan ayrılması Fâtımî Devleti'nin de ada ile bağının son bulmasına sebebiyet verdi. Sicilya, devlet merkezinin Mısır'a taşınmasından itibaren aşama aşama kaybedilen Mağrib topraklarından biri oldu. Kelbîler'in adadan ayrılmasıyla birlikte Sicilya'da meydana gelen iç karışıklıklar yalnızca Fâtımî hâkimiyetinin değil, ilerleyen süreçte adadaki Müslüman varlığının da son bulmasına yol açtı. Batıdaki Sicilya ve Mağrib gibi önemli stratejik ve ekonomik merkezlerin kaybı üzerine Fâtımîler doğu siyasetine ağırlık verdiler. Bu doğrultuda Fâtımîler'in Akdeniz'deki etkisi Kızıldeniz ve Hindistan'a yöneldi. Devlet için önemli ideolojik ve iktisadî dayanaklardan olan Sicilya'daki Kelbî hanedanının yerini Yemen'deki Suleyhîler alarak Fâtımîler için yeni

[546] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/196-197; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2/15; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/380-381; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/211.

[547] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/197-198; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24/382-383; İbn Haldûn, *el-'İber*, 4/211; Makrîzî, *İtti'âz*, 2/308.

güç kaynaklarından biri haline geldi.[548] Kelbîler ise Mısır'da Hasan b. Ammâr el-Kelbî'nin vezirlik döneminde yaşanan iç karışıklıkların ardından başkentteki nüfuzlarını kaybettikleri gibi Sicilya hâkimiyetlerinin sona ermesiyle birlikte Fâtımî idaresinde etkin oldukları dönemin sonuna geldiler. Devletin kuruluşunda ve hâkimiyetinin ilk yüzyılında kilit noktalarda görev alan Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensupları, idarî ve siyasî hayatta Mağribî unsurların önemini yitirmesinden itibaren Fâtımî idaresinden uzaklaştılar.

[548] Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâd'il-Yemen*, 107-109; David Bramoullé, "The Fatimids and The Red Sea (969-1171)", *BAR International Series* 2346 (2012), 130.

SONUÇ

İslâm tarihinin ilk dönemlerinden Fâtımî Devleti'nin kuruluşuna kadar Yemen kökenli güney Araplarına mensup Kelb b. Vebere kabilesi, siyasî ve idarî hayattaki önemli unsurlardan biri olmuştur. Kelbîlerin yönetimde doğrudan belirgin olmaya başlamaları ise Emevîler dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde devletin merkezî bölgeleri olan Şam topraklarında etkin görevlerde bulunan Benî Kelb mensupları, gerçekleştirilen fetihlerle birlikte Müslümanların hâkimiyetine giren yeni bölgelere valilik, komutanlık ve âmillik gibi çeşitli vazifelerle gönderilmişlerdir. Bunun sonucunda Şam bölgesinde Kelbîler ve kendilerine rakip olan kabileler arasında süregelen mücadele devletin doğuda ve batıda genişlediği topraklara yayılmıştır. Emevîler'in yıkılmasıyla yerine kurulan Abbâsî Devleti döneminde siyasî hayatta Arap kabileleri arasındaki mücadelenin yanında yeni faktörler de etkili olmakla birlikte Abbâsî merkezinden uzaktaki İfrîkıye, Mağrib ve Endülüs topraklarında Arap kabileciliği siyasetteki etkisini sürdürmeye devam etmiştir.

İfrîkıye bölgesi, Emevîler döneminde Benî Kelb ve Benî Kays arasındaki mücadeleye şahitlik etmiştir. Bu süreçte devletin Mağrib, Endülüs ve Sicilya'ya yönelik politikası da İfrîkıye'deki kabileler arası dengeye göre şekillenmiştir. Emevîler yıkılıp İfrîkıye bölgesinde Abbâsî halifesine bağlı Ağlebî Emirliği kurulduktan sonra Kays kökenli Temîm kabilesine mensup yeni yönetimin, idarî tayinleri kendi akrabaları arasından gerçekleştirmeleri nedeniyle Kelb kabilesi mensupları siyasî hayatta geri planda kalmışlardır. Bu durum Şiî-İsmâilî daveti yayma amacıyla Ağlebîler döneminde İfrîkıye ve Mağrib bölgesini kendilerine hedef olarak belirleyen İsmâilî daîler için değerlendirilecek bir fırsata dönüşmüştür. Bölgede yabancı olan daîler yeni bir idare ve ordunun tesisinde Magâribe olarak anılan yerel unsurlara ihtiyaç duymuşlardır. Bu doğrultuda Kelbîler'in bölgedeki idarî tecrübesinden yararlanmak isteyen İsmâilîler, Fâtımî Devleti'ni kurmadan önce kendileriyle bağlantılar tesis etmişlerdir.

İsmâilî davet ile ilişki geliştirdiği tespit edilen ilk Kelbî şahsiyet Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. el-Fazl b. Ya'kûb el-Kelbî, Fâtımî Devleti'nin kurucusu daî Ebû Abdullah eş-Şiî ile İsmâilî imamı ve ilk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî arasında istihbarat faaliyetleri yürütmüştür. Kendisinden sonra Fâtımî Devleti'nde önemli görevlere getirilen evlatları, Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi adıyla anılmışlardır. İfrîkıye'de kurulan ve hedefi Abbâsîler'in merkezine ulaşmak olan Fâtımî Devleti, zaman içerisinde Mağrib

siyasetinden uzaklaşıp doğu politikasına ağırlık verinceye kadar Kelbîler, Fâtımî idaresinde etkin rol üstlenmişlerdir. İlk olarak İfrîkıye'de yeni idarenin tesisinde Fâtımîler'e karşı çıkan isyanları bastırma noktasında önemli başarılar elde eden Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensupları, bunun karşılığında Sicilya'ya vali olarak tayin edilip adada Fâtımîler'e bağlı bir hanedana dönüşmüşler, ayrıca devlet merkezi Mısır'a taşındıktan sonra sarayda etkili görevlere getirilerek vezirlik makamına kadar yükselmişlerdir.

Fâtımîler'in İfrîkıye döneminde etkili olan isim Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. el-Fazl b. Ya'kûb el-Kelbî'nin torunu Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin el-Kelbî'dir. Fâtımîler'in Tunus valisi olan Hasan b. Ali el-Kelbî, yeni yönetime karşı çıkan Hâricî-Berberî Ebû Yezîd en-Nükkârî isyanının sona erdirilmesinde önemli zaferler elde etmiştir. Bunun sonucunda Fâtımî halifesi Mansur-Billâh tarafından Sicilya valiliği görevine getirilerek çıkan isyanları bastırmak üzere adaya gönderilmiştir. Hasan b. Ali el-Kelbî'nin Sicilya'da istikrarı sağlayıp adada hak iddia eden Bizans'a karşı üstünlük elde etmesi ve halifenin onayıyla kendi yerine oğlu Ahmed b. Hasan el-Kelbî'yi vali olarak bırakması, ilerleyen süreçte Kelbîler'in Sicilya'da bir hanedana dönüşmelerinin yolunu açmıştır. Öte yandan İfrîkıye ve Sicilya'da etkili görevlerde bulunan Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin diğer üyeleri Fâtımî Devleti'nin Mısır'a taşınması ve yeni başkentte idarenin tesisi hususunda etkili olmuşlardır.

Fâtımîler, doğu siyasetleri gereği Abbâsî merkezi Bağdat ile aralarında bulunan Mısır'ı İhşidîler'den ele geçirdikten sonra başkentlerini İfrîkıye'den Mısır'a taşımışlardır. Bu süreçte Mısır, Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh İfrîkıye'den ayrılana kadar komutan Cevher es-Sıkıllî tarafından yönetilmiştir. Muiz ise Mısır'a hareket etmeden önce İfrîkıye ve Sicilya'da devleti güvence altına almak için Endülüs Emevîleri, Bizans ve isyancılar ile mücadele etmiştir. Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Sicilya'da Bizans'a karşı kazandığı başarılar ve Bizans'ın anlaşmaya mecbur edilmesi Endülüs Emevîleri'ni İfrîkıye ve Mağrib'den çekilmeye iten etkenler arasında yer almıştır. Endülüslülerin çekilmesiyle Fâtımî halifesi Muiz, Sicilya ve Trablus haricinde İfrîkıye ve Mağrib topraklarının yönetimini Zîrîler'e bırakmıştır. Sicilya ise Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali el-Kelbî'nin idaresine verilmiştir. Böylece Sicilya'da Fâtımîler'e bağlı Kelbî, İfrîkıye'de ise ileride Fâtımî yönetimine karşı ayaklanacak olan Zîrî hanedanlıklarının temelleri

atılmıştır. Ebü'l-Kâsım b. Hasan b. Ali el-Kelbî'den sonra Sicilya yönetimi, adanının hâkimiyeti Normanlar'ın eline geçinceye kadar Kelbîler'in elinde bulunmuştur.

Mısır'ın ele geçirilmesi sürecinde bölgeye hem karadan hem de denizden seferler düzenlenmiştir. Donanmanın inşasında Kelbîler'in yönetimindeki Sicilya'dan gönderilen keresteler önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi mensupları karadan ve denizden Mısır'a yönelik düzenlenen seferlere katılmışlardır. Mısır, İhşidîler'den alındıktan sonra Şam topraklarına yönelen Fâtımî orduları Karmatîler ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Karmatîler ile mücadelede önemli başarılar elde eden Ebû Muhammed Hasan b. Ammâr b. Ali b. Ebi'Hüseyin el-Kelbî, ilerleyen süreçte yeni başkentin yerli halkı ile bölgeye yakın zamanda gelen Magâribe arasında çıkan karışıklıkların bastırılmasında etkili olmuştur. Ca'fer b. Muhammed b. Hasan b. Ali de Azîz-Billâh döneminde Megâribe ile bölgedeki diğer güçler arasında çıkan anlaşmazlıkların giderilmesindeki önemli isimlerdendir. Elde ettiği başarılar Ca'fer'i halifeye yaklaştırınca diğer saray görevlileri tarafından merkezden uzaklaştırılıp Sicilya'ya vali olarak gönderilmesi sağlanmıştır. Fâtımî halifesi Azîz'in hayatını kaybedip yerine oğlu Hâkim-Biemrillâh'ın geçmesi üzerine Mısır'da Megâribe ile Türk askerler arasında çıkan anlaşmazlıklar, Megâribe'ye yakın bir isim olan Hasan b. Ammâr el-Kelbî'nin vezirlik görevine getirilmesi ile dindirilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte Megâribe ile Türkler arasındaki çekişme şiddetlenerek Hâkim-Biemrillâh'ın saltanatını tehlikeye atacak raddeye gelmiştir. Bu süreçte gerçekleşen olaylar sonucunda İbn Ammâr'ın öldürülüp karşı tarafın liderlerinin de bertaraf edilmesinin ardından Kelbîler ile birlikte Megâribe'nin Mısır'daki etkisi sona ermiştir.

Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi, Fâtımîler döneminde İfrîkıye ve Mısır'da önemli idarî görevler üstlenmekle birlikte kendilerinin devlet yönetiminde temayüz etmelerine sebebiyet veren husus Müslümanlar'ın hâkimiyetine geçmesinden itibaren istikrarın sağlanamadığı Sicilya Adası'nda sükûneti sağlamaları ve Bizans'a karşı üstünlük kurarak adanın tamamında hâkimiyeti elde etmeleridir. Bunun sonucunda Bizans, Fâtımîler ile anlaşma yapmak ve kendilerine cizye ödemek durumunda kalmıştır. Şiî-İsmâilî düşünce üzerine kurulan Fâtımîler, Sicilya'da Bizans'a karşı yürütülen savaşları devletin meşruiyetini sağlamlaştırmak adına en önemli propaganda kaynakları olarak görmüşlerdir. Nitekim doğuya yönelip asıl güç ve otoritesini kullandığı topraklarda Bizans'a karşı mağlubiyet yaşayıncaya kadar Sicilya'da Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin

ailesini idarî ve malî olarak desteklemişler, kendilerine bağlı oldukları sürece adada Kelbî yönetiminin devamlılığının arkasında durmuşlardır.

Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinin Sicilya'daki varlığı adanın üçüncü Kelbî yöneticisi Ebü'l-Kâsım b. Hasan b. Ali'nin valiliğe getirilmesi sonucunda kesinlik kazanmakla birlikte Kelbî yöneticileri, adada hâkim oldukları yaklaşık bir asırlık sürenin ilk kırk yılı boyunca Fâtımî halifeleri tarafından tayin edilerek Fâtımî Devleti'nin adadaki valileri olarak tasarrufta bulunmuşlardır. Ebü'l-Fütûh Yûsuf b. Abdullah el-Kelbî'nin kendisinden önce adanın yöneticisi olan babası tarafından veliaht tayin edilmesiyle ise Sicilya yöneticileri Fâtımîler'e başvurmadan doğrudan ada içerisinde Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesinden seçilmiştir.

Kelbîler'in Sicilya'da doğrudan Fâtımîler'e bağlı oldukları dönem ilk olarak adadaki isyanların bastırılması için mücadele ile geçmiştir. Hasan b. Ali el-Kelbî'nin bu hususta ki başarısının ardından Sicilya'da hâkimiyeti geri kazanmak isteyen Bizans ile gerçekleşen savaşlar adanın tamamının Kelbîler'in hâkimiyetine geçmesi ile sonuçlanmıştır. Bizans ordularının kara ve denizde yaşadığı mağlubiyetler nedeniyle imparatorlar Kelbîler'in İtalya ana karasına ilerleyişini durdurmak için çeşitli zamanlarda Fâtımîler ile anlaşmalar yapma yoluna gitmişlerdir. Bu durum Fâtımîler'in Akdeniz gücü ve otoritesinin artmasına yol açmıştır. Süreli anlaşmaların yapıldığı dönemler haricinde Kelbîler, Sicilya'dan Güney İtalya'ya seferler düzenlemeye ve ganimetler elde etmeye devam etmişlerdir. Kelbîler'in ada dışına gerçekleştirdikleri akınlar hem Sicilya'daki yönetimin hem de Güney Akdeniz kıyılarında hâkim olan Fâtımî Devleti'nin kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı güvenliğini sağlamıştır. Sicilya merkezli mücadeleler sayesinde Fâtımîler, Akdeniz'in Bizans ve Endülüs Emevîleri gibi etkin güçlerine karşı bir güvence oluşturmuşlar, hâkim oldukları ve mücadele ettikleri Müslümanların yaşadığı bölgelerde ise Sicilya'da Bizans'a karşı kazanılan zaferleri devletin meşruiyet kaynağı olarak sunmuşlardır.

Sicilya'da Kelbî yönetimi adanın valisi Abdullah b. Muhammed b. Hasan b. Ali el-Kelbî'nin oğlu Ebü'l-Fütûh Yûsuf'u veliaht tayin etmesi ile yarı bağımsız bir idareye dönüşmüştür. Bu dönemden itibaren Kelbîler, adayı yönettikleri yarım asırdan uzun sürede Fâtımî halifelerine bağlılıklarını sürdürerek adadaki idarelerinin arkasında merkezî bir gücün varlığının devamını sağlamışlar, bununla birlikte Sicilya'daki kararları

Mısır'dan bağımsız olarak almışlardır. Fâtımî halifeleri ise adadaki yönetimin kendilerine bağlılığını vurgulamak adına Ebü'l-Fütûh'tan itibaren Kelbî emirlerine devlete bağlılıklarını gösteren ünvanlar tayin etmişlerdir. Ebü'l-Fütûh Yûsuf b. Abdullah el-Kelbî döneminde ve oğlu Ca'fer yönetiminin ilk zamanlarında Sicilya'nın çevresindeki güçlerle anlaşmalar gerçekleştirilerek adada istikrar ve sükûnet hâkim olmuştur. Bu süreçte Sicilya dışarıdan gelen seyyah ve tüccarların tercih ettiği bir nokta olurken, çevre bölgelerde yaşanan salgın hastalıklar ve karışıklıklardan uzaklaşmak isteyenlerin göç ettiği bir merkez haline gelmiştir. Ancak Ca'fer b. Yûsuf döneminde aile içinde başlayan karışıklık ve isyanların tüm adaya yayılmasının önüne geçilemeyerek Kelbî yönetimi adada güç kaybetmeye başlamıştır.

Sicilya'da istikrarın kaybedilmeye başladığı dönem Mısır'da Kelbîler ve Megâribe'nin iç karışıklıklara konu olduğu zamana denk gelmektedir. Hâkim-Biemrillâh döneminde Mısır'da olduğu gibi Sicilya'daki Kelbîler'e destek de azalmaya başlamıştır. Bu durum adadaki istikrarsızlık ve isyanların artmasına, İfrîkıye'deki Zîrîler'in olaylara müdahil olması sonucunda Kelbî emiri Ahmed el-Ekhal'in öldürülmesine sebebiyet vermiştir. Ahmed el-Ekhal'in ölümünün ardından emirlik kardeşi Hasan es-Samsâm'a geçse de dağılmış olan Sicilya siyasî birliği yeniden tesis edilemeyerek ada emirliklere bölünmüş, Kelbîler ise adadan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Sicilya'da Kelbî yönetiminin sona ermesi ve adanın kendi içerisinde mücadele eden emirliklere bölünmesi Güney İtalya kıyılarını ele geçirmiş olan Normanlar'ın Sicilya'da büyük bir tehditle karşılaşmadan ilerlemelerinin yolunu açmış, bunun sonucunda adadaki Müslüman hâkimiyeti sona ermiştir. Sicilya ve Mısır'daki güçlü mevkilerini kaybeden ve yönetimde Mağribî unsurların temsilcisi konumunda bulunan Kelbî Benî Ebi'l-Hüseyin ailesi, Fâtımîler'in İfrîkıye, Mağrib ve Sicilya'daki mücadeleden uzaklaşarak doğu politikasına yönelmeleri ile Fâtımî siyasetindeki etkilerini kaybetmişlerdir.

KAYNAKÇA

Abbas, İhsan. *el-'Arab fî Sıkılliye Dirâse fî't-Târîh ve'l-Edeb*. Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1975.

Abdullah, Vedî' Fethî. *Bîzanta ve Müslimû Cenûbi İtalya ve Sıkılliye*. İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'a, 1992.

Adıgüzel, Cumhur Ersin. "Zîrîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/460-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ahmad, Aziz. *A History of Islamic Sicily*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1975.

Amari, Michele. *Biblioteca Arabo-Sicula, Ossia Raccolta di Testi Arabici che Toccano la Geografia, la Storia, le Biografie e la Bibliografia Della Sicilia*. thk. Umberto Rizzitano. 3 Cilt. Palermo: Accademia Nazionale di Scienze Lettere e Arti, 1997.

Amari, Michele. *Storia dei Musulmani di Sicilia*. 3 Cilt. Floransa: Felice le Monnier, 1858.

Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar, 3. Basım., 2016.

Âşûr, Saîd Abdülfettâh. "İbn Killis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

'Atvân, Huseyn. *el-Emeviyyûn ve'l-Hilâfe*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1986.

Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 1990.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Firkati'n-Nâciye Minhüm*. thk. Muhammed Osman Huşt. Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, 1988.

Baykal Soykan, Füsun. "Tunus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/384-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullāh b. Abdilazîz. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. 2 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâz Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-Büldân*. thk. Abdullah Enîs Tabbâ' - Ömer Enîs Tabbâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, 1987.

Bostan, İdris. "Asvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/506. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Bramoullé, David. "La Sicile dans la Méditerranée Fatimide (Xe-XIe Siècle)". *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile: nouvelles propositions et découvertes récentes*. ed. Fabiola Ardizzone Annliese Nef. 25-36. Edipuglia, 2014.

Bramoullé, David. "The Fatimids and The Red Sea (969-1171)". *BAR International Series* 2346 (2012), 127-136.

Bramoullé, David. “Trade Relations Between Sicily, Ifrīqiya, and Egypt Under the Fatimids and Zirids of Ifrīqiya (Tenth–Eleventh Centuries)”. *Mediterranean Perspectives*.

Câbirî, Muhammed Âbid. *el-‘Aklü’s-Siyâsî el-‘Arabî Muhaddedâtühû ve Tecelliyyâtühû*. Beyrut: Merkezü Dirâsâtü’l-Vahdeti’l-‘Arabiyye, 4. Basım, 2000.

Cedidi, Muhammed el-. “Sûse”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/571-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ceran, İsmail. “Sebte”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/258-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Cevzerî, Ebû Alî Mansûr el-‘Azîzî. *Inside the Immaculate Portal: A History from Early Fatimid Archives: A New Edition and English Translation of Mansur Al-Azizi Al-Jawdhari’s Biography of Al-Ustadh Jawdhar, the Sirat Al-Ustadh Jawdhar*. çev. Hamid Haji. London, New York: I.B.Tauris, 2012.

Cevzerî, Ebû Alî Mansûr el-‘Azîzî. *Sîratü’l-Üstâz Cevzer ve bihî Tevkî‘âtü’l-E’immeti’l-Fâtımiyyîn*. thk. Muhammed Kâmil Hüseyin - Muhammed Abdülhâdî Şe‘îra. Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, ts.

Çapçıoğlu, Fatma - Kalkan Açıkgöz, Öznur. “Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri”. *Bilimsel Araştırma Süreçleri*. ed. Özcan Güngör. 203-223. Grafiker Yayınları, yayın no: 290. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Baskı., 2022.

Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi (969-1171)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım., 2018.

Çelik, Aydın. “Fatımîler Devletinde Bir Türk Komutan Alptekin”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XII/1 (2002), 283-296.

Daftary, Farhad. *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa, 1. Basım, 2017.

Deşrâvî, Ferhât. *el-Hilâfetü’l-Fâtımiyye bi’l-Mağrib = Le califat Fatimide au Maghreb*. çev. Hammâdî Sâhilî. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Basım, 1994.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd. *el-Ahbâru’t-Tıvâl*. thk. Abdülmün‘im Âmir. Vizâretü’s-Sekâfe ve’l-İrşâdü’l-Kavmî, 1. Basım, 1960.

Dûrî, Abdülaziz. *Mukaddime fî Târîhi Sadri’l-İslâm*. Beyrut: Merkezü Dirâsâtü’l-Vahdeti’l-‘Arabiyye, 2. Basım, 2007.

Dûrî, Takıyyüddîn Ârif. *Sıkılliye ‘Alâkatühâ bi-Düveli’l-Bahri’l-Mütevassiti’l-İslâmiyye mine’l-Fethi’l-‘Arabi hatta’l-Gazvi’n-Nûrmendî*. Beyrut: Dâru’r-Reşîd li’n-Neşr, 1980.

Ebü’l-Fidâ, İmâdüddîn el-Melikü’l-Müeyyed İsmâil b. Ali. *el-Muhtasar fî Ahbâri’l-Beşer Târîhu Ebi’l-Fidâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.

Farrell, Joseph. *Sicily: A Cultural History*. Massachusetts: Interlink Books, 2014.

Ferruh, Ömer. *Târîhu Sadri’l-İslâm ve’d-Devletü’l-Ümevviyye*. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 6. Basım, 1983.

Goitein, Shelomo D. “Sicily and Southern Italy in the Cairo Geniza Documents”. *Società di Storia Patria per la Sicilia Orientale* 67 (1971), 9-33.

Granara, William. *Narrating Muslim Sicily: War and Peace in the Medieval Mediterranean World*. Bloomsbury Publishing, 2019.

Halîfe b. Hayyât, Ebû ‘Amr eş-Şeybânî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım, 1985.

Halm, Heinz. *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*. çev. Michael Bonner. Leiden: E.J. Brill, 1996.

Harekât, İbrahim. “Bâce”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Harekât, İbrahim - Kavas, Ahmet. “Hevvâre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/281-284. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Hassen, Mohamed. “Sociocultural Links Between Sicily and Ifrīqıya in the Middle Ages”. *Muslim Sicily Encounters and Legacy*. ed. Nuha Alshaar. 41-72. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2024.

Himyerî, Muhammed b. Abdülmün‘im. *er-Ravzu’l-Mi‘târ fî Haberi’l-Aktâr*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1975.

İbn Abdülhakem, Ebü’l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah. *Fütûhu Mısr ve’l-Mağrib*. Mektebetü’s-Sekâfetü’d-Dîniyye, 1415.

İbn ‘Asâkir, Ebü’l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddîn Ebû Sa‘îd Ömer b. Garâme Ömerî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995.

İbn Ebû Dînar, Muhammed b. Ebû’l-Kâsım. *el-Mû’nis fî Ahbâri İfrîkıye ve Tûnus*. Beyrut: Dâru’l-Mesîra, 3. Basım, 1993.

İbn Habîb, Ebû Ca‘fer Muhammed. *Kitâbü’l-Muhabber*. thk. Elise Linchtenstater. Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, ts.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbü’l-‘İber ve Dîvânü’l-Mübtede’ ve’l-Haber fî Eyyâm’i-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber ve men ‘Âsarahüm min-Zevi’s-Sultâni’l-Ekber*. ed. Âdil İbn Sa‘d. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 2016.

İbn Hammâd, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî. *Ahbâru Mülûki Benî ‘Ubeyd ve Sîretühüm*. thk. Tihâmî Nakara - Abdülhalîm ‘Uveys. Kahire: Dâru’s-Sahve, ts.

İbn Havkal, Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Alî. *Sûretü’l-Arz*. Leiden: Brill, 2. Basım, 1938.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Sa‘d. *Cemheretü Ensâbi’l-’Arab*. thk. É. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru’l-Maârif, 1948.

İbn ‘İzârî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânü’l-Muğrib fî İhtisâri Ahbâri Mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. 3 Cilt. Tunus: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Basım, 2013.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *‘Uyûnü’l-Ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fî’t-Târîh*. 13 Cilt. Beyrût: Dâru Beyrût, 1982.

İbnü’l-Hatîb, Lisânüddîn. *A‘mâlü’l-A‘lâm fîmen Bûyi‘a Kable’l-İhtilâm min Mülûki’l-*

İslâm. thk. Muhammed Kisravî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2002.

İdrîsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs eş-Şerîf. *Nüzhetü'l-Müştâk fî İhtirâkı'l-Âfâk*. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1989.

İmâdüddîn, İdrîs. *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmu'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-Ahbâr*. thk. Muhammed Ya'lâvî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1985.

İmâdüddîn, İdrîs. *Uyûnü'l-Ahbâr fî Fünûni'l-Âsâr fî Fezâili'l-E'immeti'l-Athâr*. thk. Mustafa Gâlib. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 2. Basım, 1984.

Jiwa, Shainool. "The Kalbids of Sicily: Stalwarts of Fatimid Ifriqiya". *Muslim Sicily Encounters and Legacy*. ed. Nuha Alshaar. 73-95. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2024.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-'Arab.* Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Lübnânî, 2. Basım, 1980.

Lévi-Provençal, Évariste. *Histoire de l'Espagne Musulmane*. 3 Cilt. Paris: G.P. Maisonneuve, 1950.

Lewis, B. "Bardjawān". *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)*. Brill. Erişim 11 Mart 2025. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1227

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *İtti'âzü'l-Hunefâ' bi-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ'*. thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed. 3 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1996.

Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *Kitâbü'l-Mukaffâ el-Kebîr Terâcim Mağribiyye ve Meşrikıyye mine'l-Fetrati'l-'Ubeydiyye*. thk. Muhammed Ya'lâvî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1987.

Minkarî, Nasr b. Müzâhim. *Vak'atü Sıffîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1990.

Moreno, Martino Mario. *el-Müslimûn fî Sıkılliye*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Câmiati'l-Lübnâniyye, 1968.

Nu'mân b. Muhammed, Ebû Hanîfe. *İftitâhü'd-Da've*. Tunus: eş-Şeriketü't-Tûnisiyye li't-Tevzî', 2. Basım, 1986.

Nu'mân b. Muhammed, Ebû Hanîfe. *Kitâbü'l-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*. thk. Habîb Fakî vd. Beyrut: Dâru'l-Müntazar, 1. Basım, 1996.

Nuss, İhsan. *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi'ş-Şi'ri'l-Emevî*. Beyrut: Dâru'l-Yakazati'l-'Arabiyye, 1964.

Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. thk. Hüseyin Nassâr. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 10. Baskı., 2019.

Özaydın, Abdülkerim. "Bercevân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/483. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2016.

Özdemir, Mehmet. "Meriye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/199-200. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özdemir, Mehmet. "Sanhâce (Benî Sanhâce)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Özkuyumcu, Nadir. "Kelb (Benî Kelb)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/203-204. Ankara, 2022.

Özkuyumcu, Nadir. "Tâhert". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özkuyumcu, Nadir. "Tanca". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/560-562. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Pellitteri, Antonino. "I Banū Abī'l-Ḥusayn o Kalbiti tra Palermo e il Cairo (X-XI sec.) : Note Su Una Interazione Familiare e Politica, Rileggendo al-Maqrīzī". *Rivista degli Studi Orientali* LCI (2018).

Razûk, Muhammed. "Kostantîne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/224-225. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Rizzitano, Umberto. "Kalbids". *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)*. ed. P. Bearman. Brill, 2012. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_3822

Rizzitano, Umberto. "Nuove Fonti Arabe Per La Storia Dei Musulmani Di Sicilia". *Rivista degli studi orientali* 32 (1957), 531-555.

Seyyid, Eymen Fuad. *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr: Tefsîr Cedîd*. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, 1. Basım, 1992.

Seyyid, Eymen Fuad. *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâd'il-Yemen: hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâdis el-Hicrî*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1988.

Sürûr, Muhammed Cemaleddin. "ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısr Siyâsetüha'd-Dâhiliyye ve Mazâhiru'l-Hadâra fî 'Ahdihâ". *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtımiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1994.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Emîr Ali Mehnâ - Ali Hasan Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Şeyban, Lütfi. "Zenâte". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif bi-Mısr, 2. Basım, 1967.

Tâlbî, Muhammed. *ed-Devletü'l-Ağlebiyye (184-296/800-909): et-Târîhu's-Siyâsî*. çev. Müncî Sayyâdî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1985.

Theophanes. *The Chronicle of Theophanes*. çev. Harry Turtledove. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982.

Ticânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ahmed. *Rihletü't-Ticânî*. Tunus: ed-

Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1981.

Uslu, Recep. "Cerîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/402-403. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Ya'kûbî, Ahmed b. İshak. *Kitâbü'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.

Yemânî, Muhammed b. Muhammed. "Sîratü el-Hâcib Ca'fer b. Ali ve Hurûcü'l-Mehdî min Selemiye ilâ Sicilmâse ve Hurûcühû minhâ ilâ Rakkâde". *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb Câmiatü'l-Kâhire* 4 (1936), 107-133.

Yiğit, İsmail. "Sefâkus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/483-486. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Yver, G. "Ḳuṣṭanṭīna". *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)*. Brill. Erişim 04 Şubat 2025. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4568

EKLER

EK-1: Sicilya Kelbî Emirleri ve Bağlı Oldukları Fâtımî Halifeleri Tablosu

	Sicilya Kelbî Emirleri	**Bağlı Oldukları Fâtımî Halifeleri**
1	Hasan b. Ali b. Ebi'l-Hüseyin (h.336-343/m.947-955)	Mansûr-Billâh (h.334-341/m.946-953)
2	Ahmed b. Hasan b. Ali (h.343-358/m.955-969)	Muiz-Lidînillâh (h.341-365/m.953-975)
3	Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali (h.359-372/m.970-982)	Azîz-Billâh (h.365-386/m.975-996)
4	Câbir b. Ebü'l-Kâsım (h.372-373/m.982-983)	
5	Ca'fer b. Muhammed b. Hasan b. Ali (h.373-375/m.983-986)	
6	Abdullah b. Muhammed b. Hasan b. Ali (h.375-379/m.986-990)	
7	Ebü'l-Fütûh Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (h.379-388/m.990-998)	
8	Ca'fer b. Yûsuf b. Abdullah (h.388-410/m.998-1019)	Hâkim-Biemrillâh (h.386-411/m.996-1021)
9	Ahmed el-Ekhal b. Abdullah b. Muhammed (h.410-427/m.1019-1035)	Zâhir-Lii'zâzidînillâh (h.411-427/m.1021-1036)
10	Hasan es-Samsâm b. Abdullah b. Muhammed (h.427-443/m.1035-1052)	Müstansır-Billâh (h.427-487/m.1036-1094)

EK-2: Kuzey Afrika Haritası (h.4/m.10. yüzyıl)[549]

EK-3: Çalışmada Adı Geçen İfrîkıye Bölgesi Şehirleri Haritası[550]

[549] Cevzerî, *Inside the Immaculate Portal*, XXIII.
[550] Halm, *The Empire of the Mahdi*, 97.

EK-4: Çalışmada Adı Geçen Sicilya Şehirleri Haritası (h.4/m.10. yüzyıl)[551]

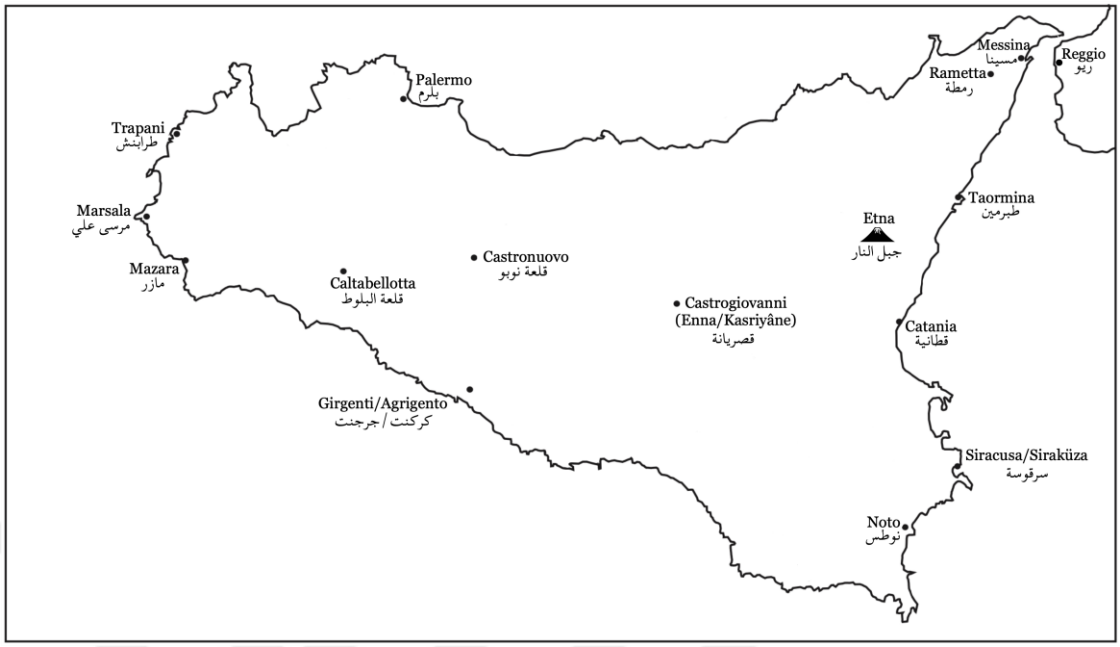

EK-5: Güney İtalya Haritası[552]

[551] Cevzerî, *Inside the Immaculate Portal*, XXV.
[552] Granara, *Narrating Muslim Sicily*, XVIII.